

Tea; a national delight

*De Engelse perceptie op thee
in de Victoriaanse periode (1834 – 1901)*

Colofon

Titel: 'Tea; a national delight': De Engelse perceptie op thee in de Victoriaanse periode (1834 – 1901)

Auteur: J.D. Reeuwijk

Studentnummer: s1445944

Email: j.d.reeuwijk@umail.leidenuniv.nl

Datum: 14 april 2015

MA History: Political Culture and National Identities

Faculteit Geesteswetenschappen

Universiteit Leiden

Scriptiebegeleider: E. Storm

Tweede lezer: M. Schrover

Inhoudsopgave

Voorwoord	3
Introductie	
Tea, a national delight	4
Hoofdstuk 1	
Theegeschiedenis, door de ogen van Victoriaanse auteurs	14
Hoofdstuk 2	
Victoriaanse vrouwentijdschriften over thee	36
Hoofdstuk 3	
Heimwee naar thee	58
Conclusie	
Thee, toonbeeld van Engelse identiteit?	77
Literatuurlijst	86

Voorwoord

Het samenbrengen van bronnen, teksten en ideeën staat bijna gelijk aan het bakken van een taart. Je voegt ingrediënten bij elkaar, proeft hoe het smaakt, past eventueel de hoeveelheden aan en perfectioneert het recept, totdat het eindresultaat je tevreden stelt en het tijd wordt om je gasten mee te laten proeven van jouw creatie. Dit geldt ook voor mijn scriptie. Tijdens het onderzoek zijn elementen afgevallen, bronnen toegevoegd en ideeën bijgesteld, maar in tegenstelling tot het bakken van een taart had ik het schrijven van deze scriptie niet alleen gekund. Ik wil graag van deze gelegenheid gebruik maken om mijn begeleider Eric Storm te bedanken. Hij gaf mij het vertrouwen om door te gaan met dit onderwerp en wist mij tijdens het onderzoek steeds in de goede richting bij te sturen. Ook een dankwoord voor Arjan Poelwijk die deze scriptie naar een hoger plan tilde met zijn scherpe blik, kritische analyse en waardevolle commentaar. Natuurlijk wil ik ook graag mijn vrienden en familie bedanken voor hun vertrouwen in mij, de steun die zij mij gaven, en hun adviezen. Maar bovenal voor het bieden van de nodige ontspanning; uiteraard onder het genot van talloze kopjes thee.

Introductie

Tea, a national delight

Miss Hutchinson's great-grandmother was one of a party who sat down to the first pound of tea that ever came into Penrith [plaats in Noord-West Engeland]. It was sent as a gift, with no directions as how to prepare it. They boiled the whole at once in a kettle, and sat down to eat the leaves with butter and salt, and they wondered, as well they might, how anyone could relish such a dish.¹

Dit komische beeld van mensen die niet weten wat te doen met theebladeren lijkt tegenwoordig ondenkbaar maar in de zeventiende eeuw² was nog bijna niemand in Engeland bekend met het gebruik van de gedroogde blaadjes uit China. Alleen de elite kon het zich veroorloven om dit dure product te kopen en gebruiken. Wat een verschil met het beeld bijna anderhalve eeuw later, als Mathilda Betham-Edwards het volgende in haar reisverslag noteert:

What a homely poetry is awakened in every English heart at the hissing of a tea-kettle – music unknown to French ears! Tea, indeed, understood in the sense we understand it, is (...) unknown on this side of the La Manche, and there is nothing in French life to make up for its loss.³

Op onmiskenbare wijze beschreef deze Engelse dame haar liefde, en dat van haar landgenoten voor hun kopje thee. Betham-Edwards zag thee en het ritueel dat daarbij hoorde als een typisch Engelse gewoonte en beschouwde de afwezigheid hiervan in de Franse samenleving als een groot gemis. Thee was in haar ogen een drank waarmee Engelsen zich konden identificeren, een typisch Engels product. Was de visie van deze dame een uitzondering in de negentiende eeuw of was het in deze tijd een gangbare gedachte dat thee een onderdeel vormde van de nationale identiteit van Engeland? In deze scriptie zal ik aan de hand van verschillende bronnen uit deze periode (1834 – 1901) onderzoeken in hoeverre thee door de Engelsen gedefinieerd werd als onderdeel van hun nationale

¹ J.C.H, 'A talk about tea', *The Ladies' Treasury* 20 (december 1895) 813 – 816, aldaar 814.

² De tijd die beschreven wordt in het bovenstaande citaat.

³ M. Betham-Edwards, *A year in Western France* (Londen 1877) 99.

identiteit.

De theegeschiedenis in Engeland begint in de tweede helft van de zeventiende eeuw, als de East India Company rond 1650 voor het eerst thee meebrengt vanuit China. Dit bedrijf bezat tussen 1600 en 1834 een monopolie op handel met de Chinezen en importeerde ruim twee eeuwen lang het grootste deel van de thee die in Engeland verkocht werd. Thee raakte in de zeventiende eeuw langzaam in de mode bij de elite, voornamelijk mannen dronken thee in koffiehuisen. Op thee rustte een hoge belasting, vaak zelfs meer dan 100%. Deze belasting werd toentertijd echter niet berekend over het gewicht van de bladeren maar over de vloeibare thee. Aan het begin van de achttiende eeuw veranderde dit; voortaan werd de belasting alleen nog geheven over het gewicht van de theebladeren. Tevens werd het mogelijk om de bladeren los te kopen waardoor ook vrouwen thuis een kopje thee konden drinken; koffiehuisen waren immers alleen voor mannen toegankelijk. Hierdoor nam de populariteit van het product sterk toe in de eerste helft van de achttiende eeuw. In 1700 bereikte bijvoorbeeld ongeveer negenduizend kilo thee het Engelse vasteland, terwijl dat aantal in 1760 al was gestegen naar ruim twee miljoen kilo.⁴ De regering schatte echter dat deze hoeveelheid aan ingevoerde thee dubbel zo hoog moest liggen, aangezien ongeveer evenveel legale als gesmokkelde thee het land binnenkwam.⁵ Door de zeer hoge invoerrechten floreerde de zwarte markt in deze periode en draaiden de smokkelnetwerken op volle toeren. De invoerbelasting werd in 1784 door premier William Pitt the Younger verlaagd van 119% naar 12,5% waardoor de smokkel sterk afnam, maar niet in zijn geheel verdween.⁶ Telkens stak de smokkel weer de kop op als de belastingtarieven fluctueerden. Voornamelijk in de negentiende eeuw zouden deze belastingen nog sterk schommelen door conflicten met China, tegenvallende oogsten of geldgebrek bij de Engelse overheid.

Thee kwam in de loop van de negentiende eeuw binnen het bereik van een groot gedeelte van de bevolking. De exotische drank uit de achttiende eeuw ontpopte zich tot een universeel product dat door prijsdalingen en belastingverlagingen aan het eind van de negentiende eeuw zelfs voor de arbeidende klasse bereikbaar werd. Toch moeten historici

⁴ S. W. Mintz, *Sweetness and power: The place of sugar in modern history* (New York 1985) 113.

⁵ Mintz, *Sweetness and power*, 113.

⁶ H. Cheung en L. H. Mui, 'William Pitt and the enforcement of the Commutation Act, 1784-1788', *The English historical review* 76 (1961) 447 – 465, aldaar 447.

zich volgens Woodruff D. Smith niet blindstaren op de economische motieven.⁷ Hij stelt in zijn artikel 'Complications of the commonplace: tea, sugar, and imperialism' dat de dalende kosten van thee, en het stijgende inkomen van de bevolking wel bijdragen aan de verklaring voor de stijgende populariteit van het product, maar dat het geen opheldering geeft over waarom de Engelsen de drank in hun harten sloten of waardoor zij emotionele waarde hechtten aan de drank.⁸ Theedrinken werd voor vele Engelsen namelijk veel meer dan alleen het nuttigen van een warme drank; thee representeerde huiselijkheid, geborgenheid, warmte en gezelligheid. Daarnaast vormde thee in elke laag van de bevolking een wezenlijk onderdeel van het sociale leven. Thee bracht mensen samen; bijvoorbeeld het middenklasse gezin aan de eettafel tijdens de *high tea*, of de verschillende klassen die onderling theedronken tijdens grote *tea parties*, maar ook de dames uit de hoge klasse bij de *afternoon tea*.⁹ Verschillende bronnen suggereren dat thee in deze periode een speciale plaats verwierf in de harten van de Engelsen.¹⁰

Thee houdt academici uit verschillende disciplines al lange tijd bezig. Het historisch debat over thee focust zich bijvoorbeeld op verschillende onderwerpen, van een algemene beschrijving van de geschiedenis van de drank tot aan de sociale historie. Aan het begin van de twintigste eeuw schreef William Ukers bijvoorbeeld een alomvattend werk waarin hij stap voor stap de geschiedenis, en de opkomst, van de drank in de wereld doorloopt, van China tot India en van Ceylon tot Engeland. Dit iconische werk mist echter verdieping doordat zoveel verschillende thema's rond thee, en de geschiedenis daarvan behandelt worden. Denys Forrest richt zich in 1973 echter alleen op de sociaal economische geschiedenis van de drank in Groot-Brittannië. In zijn boek *Tea for the British: the social and economic history of a famous trade* geeft hij aan de hand van gedetailleerde informatie inzicht in de theehandel van het Britse Rijk en bestudeert hij de groeiende populariteit en de politieke invloed van thee in de zeventiende en achttiende eeuw. Jane Pettigrew en Laura Mason verdiepen het debat over de sociale geschiedenis van thee door de drank ook in een

⁷ W.D. Smith, 'Complications of the commonplace: Tea, sugar, and imperialism', *The journal of interdisciplinary history* 23 (1992) 259 – 278, aldaar 260.

⁸ Smith, 'Complications of the commonplace', aldaar 260.

⁹ Mason, 'Everything stops for tea', 74, 82 en 89.; E. Rappaport, 'Sacred and useful pleasures: the Temperance tea party and the creation of a sober consumer culture in early industrial Britain', *Journal of British studies* 52 (2013) 990 – 1016, aldaar 994.

¹⁰ J. E. Fromer, *A necessary luxury: tea in Victorian England* (Athens 2008) en J. Pettigrew, *A social history of tea* (Londen 2001). Of primair bronnenmateriaal: G.G. Sigmond, *Tea: its effects medicinal and moral* (Londen 1839); J. Sumner, *A popular treatise on tea: its qualities and effects* (Birmingham 1863); S.P. Day, *Tea its mystery and history* (Londen 1878); A.A. Reade, *Tea and tea drinking* (Londen 1884); A member of the firm Lewis&Co., *Tea and tea blending* (Londen 1894).

negentiende eeuwse context te plaatsen. Pettigrew schetst in *A social history of tea* (2001) voornamelijk een overzicht van de sociale geschiedenis van thee, terwijl Mason in haar artikel 'Everything stops for tea' juist dieper ingaat op het ritueel van theedrinken en de verschillen per klasse.

De rol van het Britse Rijk is zeer vormend geweest voor de theehandel en de geschiedenis van thee, maar wordt in elke publicatie anders benadert. In het werk van Pettigrew en Mason fungeert het Rijk als een context terwijl Roy Moxham en Romita Ray hetzelfde Rijk als het hoofdonderwerp beschouwen van hun onderzoeken naar thee. Moxham schreef *Tea: addiction, exploitation and empire* (2004) en Ray het artikel 'Storm in a teacup? Visualizing tea consumption in the British empire' (2007). Beide historici bestuderen de economische geschiedenis van thee en betrekken het Britse Rijk hierin als een bepalende factor. Pettigrew en Mason focussen zich echter op de sociale geschiedenis van de drank in het Verenigd Koninkrijk en met name Engeland waardoor het Britse Rijk dienst doet als context. Deze scriptie richt zich eveneens op de sociale geschiedenis van thee, en specifiek in Engeland waardoor het Britse Rijk, net als in het werk van bovengenoemde historici, zal dienen als context.

Het historische debat over thee bevat dus verschillende invalshoeken, maar het is opvallend dat slechts weinig onderzoeken zich richten op (nationale) identiteit. Julie E. Fromer deed in 2008 een aanzet om het debat over thee op dit gebied aan te vullen. In haar boek *A necessary luxury; tea in Victorian England* beschrijft ze haar onderzoek naar de ontwikkeling van de Victoriaanse theecultuur in Engeland. Aan de hand van romans en teksten over thee(geschiedenis) gaat zij op zoek naar een cultuurgeschiedenis van het theedrinken in Engeland. In haar onderzoek signaleert zij dat theedrinken een zodanig fundamenteel en vanzelfsprekend onderdeel was geworden van het alledaagse ritme in Engeland, dat veel Engelse theedrinkers zich niet bewust waren van het feit dat deze drank zoveel betekenis had in hun dagelijks bestaan.¹¹ Volgens Fromer is het idee dat ons saamhorigheidsgevoel zich ontwikkelt via de ongemerkte rituelen in het dagelijks leven, van toepassing op het nationale karakter van thee in de negentiende eeuw. Hiermee onderschrijft zij de theorie van Michel Billig en de gedachtegang van Tim Edensor. Beide sociologen benadrukken dat dagelijkse rituelen een onderdeel vormen van een nationale identiteit.

¹¹ Fromer, *A necessary luxury*, 1.

Michael Billig ontwikkelde in 1995 de theorie van 'banal nationalism.' In het gelijknamige boek zet hij uiteen dat de begrippen 'natie' en 'nationalisme' overall om ons heen aanwezig zijn, maar dat het zodanig opgenomen is in dagelijkse rituelen dat men het niet meer opmerkt.¹² Ook Edensor gaat verder in op dit idee en deed in 2002 onderzoek naar het effect van dagelijkse gewoonten en populaire cultuur op de ontwikkeling van een nationale identiteit in zijn boek *National identity, popular culture and everyday life*.

Deze scriptie sluit in de eerste plaats aan bij de theorie van Billig, Edensor en Fromer. Thee wordt in dit onderzoek namelijk beschouwt als een dagelijks ritueel dat bij kan dragen bij het vormen van een nationale identiteit. Tevens zal ik onderzoeken of thee en de rituelen rond theedrinken in Engeland wel zo onopgemerkt bleven als onderdeel van de Engelse nationale identiteit, zoals Fromer beweert. Anders dan de bovengenoemde academici zal ik in dit onderzoek namelijk ook de zelfperceptie van de Engelsen in beeld brengen.¹³ Waar Fromer vooral het doel heeft om een situatieschets te maken van de omvangrijke theecultuur in Engeland, zal de theegeschiedenis in dit onderzoek specifiek bestudeerd worden door de ogen van middenklasse burgers uit de Victoriaanse periode. Hoe groot was de rol van thee in het sociale leven, in de ogen van deze groep? Identificeerden zij zich bijvoorbeeld bewust met deze drank? En zagen zij thee als een onderdeel van hun (nationale)identiteit?

In historisch onderzoek naar de Engelse identiteit, en naar nationale identiteit in het algemeen, wordt het belang van dagelijkse rituelen en eetgewoonten vaak over het hoofd gezien. Dit soort onderzoeken haken voornamelijk aan bij de fundamentele vragen van het debat over nationale identiteit en het ontstaan van de natiestaat zoals: hoe modern is de moderne natiestaat? Welke krachten hebben het tot stand gebracht? Welke rol speelde industrialisatie of de opkomst van sociale bewegingen? In het boek *The rise of English nationalism: a cultural history 1740 – 1830* (1998) behandelt Gerard Newman bijvoorbeeld wel de bovengenoemde 'grote vragen' in zijn onderzoek naar de Engelse nationale identiteit, maar gaat hij voorbij aan dagelijkse rituelen of de rol van voeding bij het ontstaan van een nationale identiteit. Hetzelfde geldt voor Robert Colls. Hij maakt in zijn onderzoek naar het ontstaan van de Engelse nationale identiteit geen gebruik van de cruciale informatie die het onderzoek naar dagelijkse rituelen of eetgewoonten kan opleveren. Hij probeert in zijn werk

¹² M. Billig, *Banal nationalism* (herz. ed. 1995; Californië 2004) 38.

¹³ In dit onderzoek wordt thee dus alleen vanuit Engels perspectief bekeken en daardoor wordt ook alleen de Engelse identiteit bestudeerd. Schotse, Wales en Ierse identiteit worden in dit onderzoek buiten beschouwing gelaten.

Identity of England (2002) de vinger te leggen op de Engelse identiteit maar blijft daarin erg oppervlakkig, doordat hij te veel facetten van deze identiteit wil bespreken. Net als de twee bovengenoemde auteurs, focust historicus Kishan Kumar zich in het boek *The making of English national identity* (2003) niet op dagelijkse rituelen, maar benadrukt hij de opkomst van sociale bewegingen, politieke ontwikkelingen en de rol van het Britse Rijk bij het ontstaan van een Engelse identiteit. De invloed van het Britse Rijk was volgens hem echter zodanig groot dat hij concludeert dat Engels nationalisme in de achttiende en negentiende eeuw helemaal niet aanwezig was.¹⁴ Dit gebrek aan nationale identiteit werd in Kumar's visie veroorzaakt doordat het imperialisme altijd de overhand heeft gehad over de nationalistische gevoelens in Engeland.¹⁵

Waar historici dus nauwelijks aandacht schenken aan het onderzoek naar dagelijkse rituelen of eetgewoonten in hun studie naar (Engelse) nationale identiteit, benadrukken academici uit andere disciplines zoals de archeologie, sociologie, psychologie en antropologie, dat dagelijkse bezigheden en voeding juist een zeer bepalende rol spelen in het ontstaan van een (nationale) identiteit.¹⁶ Sidney Mintz beweerde bijvoorbeeld in 1985 al dat voeding een belangrijk communicatiemiddel is: 'What we like, what we eat, how we eat it, and how we feel about it are phenomenologically interrelated matters; together they speak eloquently to the question of how we perceive ourselves in relation to others.'¹⁷ Ook Claude Fischler verdiepte zich in de rol van voeding in de samenleving en legde zich toe op een studie naar voeding en identiteit. Deze Franse socioloog schreef het intrigerende artikel 'Food, self and identity' (1988), waarin hij voeding in het middelpunt plaatst van het debat over identiteit. Hij opent zijn artikel namelijk met het statement: 'Food is central to our sense of identity.' Hij focust zich echter, als socioloog, niet op historische ontwikkelingen van identiteitsvorming en de rol van voeding hierin. Dit gemis van een historische basis in het onderzoek naar voeding en identiteit beschrijft Anne Murcott in haar artikel 'Food as an

¹⁴ K. Kumar, *The making of English national identity* (Cambridge 2003) 184.

¹⁵ Kumar, *The making of English national identity*, 187 – 196.

¹⁶ C. Fischler, 'Food, self and identity', *Social science information* 27 (1988), 275 – 293; A. Murcott, 'Food as an expression of identity' 21 – 37 in: S. Gustavsson en L. Lewin ed., *Future of the nation state essays on cultural pluralism and political integration* (Stockholm 1996); I. Cook en P. Crang, 'The world on a plate, culinary culture, displacement and geographical knowledge', *Journal of material culture* 1 (1996) 131 – 153.; M. van der Veen, 'When is food a luxury?', *World Archaeology* 34 (2003) 405 – 427; T. Edensor, *National identity, popular culture and everyday life* (Oxford en New York 2002); R.J. Foster, *Materializing the nation: Commodities, consumption and media in Papua New Guinea* (Indianapolis 2002); J.E. Fox en Cynthia Miller-Idriss, 'Everyday nationhood', *Ethnicities* 8 (2008) 536 – 576.

¹⁷ Mintz, *Sweetness and power*, 4.

expression of identity' als een leemte die opgevuld moet worden.¹⁸

Alleen historisch onderzoek kan volgens haar aantonen welke ontwikkelingen plaatsvonden over een langere periode en welke gebeurtenissen ten grondslag lagen aan veranderingen.¹⁹ Het boek van C. Anne Wilson getiteld *Luncheon, nuncheon and other meals, eating with the Victorians* (1994), en het recente onderzoek van Andrea Broomfield, *Food and cooking in Victorian England, a history* (2007) geven bijvoorbeeld een zeer gedetailleerd beeld van de ontwikkelingen in de eetcultuur in Engeland in verschillende klassen. Net als Mintz, benadrukken zij de rol van voeding als communicatiemiddel in de samenleving. Het belang van historisch onderzoek naar voeding wordt tevens door Ian Cook en Philip Crang benadrukt. Zij geven aan dat het imperialisme bijvoorbeeld veel veranderd heeft voor de Europese culinaire cultuur. Producten zoals pasta, tomatenpasta en het gebruik van olijfolie; nu zo typerend voor de Italiaanse keuken, kwamen oorspronkelijk uit de koloniën en werden in de loop der tijd gedomesticeerd.²⁰ Volgens Cook en Crang geldt bij thee hetzelfde mechanisme, en is de drank op dezelfde manier door de Engelsen 'eigen' gemaakt.²¹

Historisch onderzoek naar voeding kan dus ontwikkelingen in de eetcultuur van een land aan het licht brengen, maar kan een eetcultuur ook inzicht geven in de ontwikkeling van een nationale identiteit? Zoals in deze inleiding naar voren komt zijn er verschillende onderzoeksvelden die hieraan gerelateerd zijn, maar mist er nog een historisch debat waarin elementen zoals, voeding, dagelijkse rituelen en nationale identiteit samen komen. In het afgelopen decennium bestaat echter steeds meer aandacht voor dit historisch onderzoek naar voeding en de relatie tot nationale identiteit.²² In 2004 schreef Priscilla Ferguson haar interessante studie over de ontwikkeling van de Franse keuken als een symbool van de Franse identiteit. Het boek *Accounting for taste: the triumph of French cuisine* beslaat de culinaire geschiedenis van Frankrijk, van kookboeken uit de Ancien Régime tot kookprogramma's uit de twintigste eeuw. Via allerlei soorten bronnen zoals films, romans en interviews met hedendaagse chefs onderzoekt Ferguson de plaatsen, personen en instituten

¹⁸ Murcott, 'Food as an expression of identity', 22 en 27.

¹⁹ Murcott, 'Food as an expression of identity', 25.

²⁰ I. Cook en P. Crang, 'The world on a plate, culinary culture, displacement and geographical knowledge', *Journal of material culture* 1 (1996) 131 – 153, aldaar 139.

²¹ Cook en Crang, 'The world on a plate', aldaar 139 – 140.

²² Verdere onderzoeken naar deze connectie zijn onder meer: J. M. Pilcher, 'Tamales or Timbales: cuisine and the formation of Mexican national identity, 1821 – 1911', *The Americas* 53 (1996) 193 – 216.; Peter Scholliers, *Food, drink and identity: Cooking, eating and drinking in Europe since the Middle Ages* (Oxford en New York 2001).; Menno Spiering, 'Food, phagophobia and English national identity', *European studies* 22 (2006) 31 – 48.; Thomas M. Wilson, 'Food, drink and identity in Europe: Consumption and the construction of local, national and cosmopolitan culture', *European studies* 22 (2006) 11 – 29.

die de Franse keuken gemaakt hebben tot wat het nu is; een symbool van de nationale identiteit. Kolleen M. Guy deed een soortgelijk onderzoek, maar focust zich enkel op champagne. In *When champagne became French: wine and the making of a national identity* richt Guy zich op de ontwikkeling van de champagne industrie tussen 1820 – 1920 en verkent de rol van private belangen bij natievorming. Ook Peter Scholliers²³ presenteerde in 2008 een soortgelijk onderzoek naar de eetcultuur in België: *Food culture in Belgium*. In dit boek verbindt hij de eetgewoonten van de Belgen en de ontwikkeling daarvan, met het ontstaan van de Belgische identiteit. Historisch onderzoek naar de connectie tussen voeding en een nationale identiteit kan dus aanvullende inzichten geven op de, tot nu toe voornamelijk antropologische en sociologische, studie naar voeding en nationale identiteit. Deze scriptie zal een historische blik werpen op de rol van thee als onderdeel van de Engelse identiteit, en levert daarmee een nieuwe bijdrage aan dit nog jonge onderzoeksveld.

De theecultuur in Engeland, en de lange termijnontwikkeling daarvan, wordt in deze scriptie geanalyseerd aan de hand van traktaten over thee uit de negentiende eeuw, artikelen uit vrouwentijdschriften en reisverslagen van Engelsen die afreisden naar Europa. Deze bronnen verschaffen informatie over het dagelijks leven van de Engelsen in de Victoriaanse periode en geven een beeld van hun perceptie over thee. Via deze primaire bronnen kan bestudeerd worden hoe de Engelsen het theedrinken zelf beleefden en in hoeverre zij het als een onderdeel van hun nationale identiteit zagen. Door de keuze van deze bronnen ligt de nadruk in dit onderzoek op de visie van de Engelse middenklasse en niet op die van de elite. Archieven en documenten gerelateerd aan de overheid of over publieke gebeurtenissen zoals feestdagen en herdenkingen zijn daarom buiten beschouwing gelaten. Op deze manier is het mogelijk om de elementen, ofwel de bouwstenen waaruit een nationale identiteit is opgebouwd te bestuderen, in plaats van de middelen die door de overheid gebruikt kunnen worden om een nationale identiteit te creëren.²⁴

In het eerste hoofdstuk wordt aan de hand van vijf traktaten over thee bestudeerd op welke manier de drank beschreven werd en hoe dit beeld zich in de negentiende eeuw ontwikkelde. Het analyseren van deze beeldvorming in Engeland brengt aan het licht in hoeverre de auteurs deze drank verbonden met de nationale identiteit en op welke manier zij

²³ Peter Scholliers is verbonden aan de Vrije Universiteit Brussel en is daar directeur van de onderzoeksgroep *Social and cultural food studies* (FOST). Deze werkgroep is sinds 2003 actief bezig is met historisch onderzoek naar voeding en besteedt aandacht aan de relatie tussen voeding en nationale identiteit.

²⁴ M. Morgan, *National identities and travel in Victorian Britain* (New York 2001) 5.

dat deden. Daarnaast komt naar voren welke elementen zij gebruikten om hun standpunt kracht bij te zetten. Het analyseren van deze constructies over de beeldvorming van thee in Engeland geeft inzicht in hoeverre de auteurs thee in het middelpunt van de samenleving plaatsen en hoe dit beeld zich in de loop van de negentiende eeuw ontwikkelde. Daarnaast komt naar voren hoe de theecultuur in Engeland werd beleefd door de Engelsen zelf en op welke manier in Engeland geschreven werd over deze drank in de Victoriaanse periode. De selectie bestaat uit traktaten die verspreid over de negentiende eeuw zijn uitgegeven en een beschrijving van de geschiedenis van thee bevatten.

In het tweede hoofdstuk wordt bestudeerd in hoeverre vrouwentijdschriften thee presenterden als een nationaal product. Voor de analyse²⁵ zijn twee vooraanstaande vrouwentijdschriften geselecteerd die beide een prominente plaats innamen in het aanbod van vrouwenbladen in de negentiende eeuw. *The Englishwoman's Domestic Magazine* (1852 – 1881) was bij haar oprichting in 1852 het eerste 'goedkope' maandblad voor vrouwen. De grote concurrent van dit blad verscheen vijf jaar later en werd gepubliceerd door Eliza Warren. *The Ladies' Treasury* (1857 - 1895) was het langstlopende maandblad in deze tijd en bevatte artikelen over huishouden, mode en handwerk. Beide tijdschriften beslaan bijna de hele Victoriaanse periode en waren wijdverspreid in het Verenigd Koninkrijk.²⁶ De inhoud van deze twee populaire maandbladen representeert, volgens Jeffrey A. Auerbach, wat middenklasse vrouwen in de negentiende eeuw wilden lezen. Het geeft historici echter een indicatie van de normen, waarden, smaak, stijl en verlangens van (jonge) vrouwen uit de midden- en hoge middenklasse van de samenleving.²⁷ Voor dit onderzoek is het van belang om te bestuderen op welke manier thee een rol speelde in deze normen en waarden, smaak en stijl van de Victoriaanse dames en of de tijdschriften thee beschreven als een product dat onderdeel was van de Engelse nationale identiteit.

In het derde en laatste hoofdstuk worden Engelse reisverslagen tegen het licht gehouden. Op welke manier brengen confrontaties met 'de ander' een besef van de eigen

²⁵ In de online database van *Gale Cengage Learning: 19th Century UK Periodicals* is in beide bladen op trefwoord gezocht naar onder andere: 'tea', 'teas', 'teapot', 'kettle', 'nation', 'English' en 'coffee'. Voor het onderzoek zijn alle beschikbare edities van beide bladen gebruikt. *The Englishwoman's Domestic Magazine* is dus vanaf 1852 tot 1881 onderzocht op thee artikelen en *The Ladies' Treasury* over de periode 1857 tot 1895.

²⁶ Het assortiment maandbladen was groot in de Victoriaanse periode maar veel van deze tijdschriften werden slechts enkele jaren uitgegeven. Dat maakt de twee geselecteerde tijdschriften uniek en zeer geschikt voor dit onderzoek, waarbij gezocht wordt naar de ontwikkeling in de negentiende eeuw. Kortlopende bladen zoals de *The Ladies' Cabinet*, *Women's Review*, *The Ladies' monthly museum* zijn hierdoor buiten beschouwing gelaten.

²⁷ J. A. Auerbach, 'What they read: mid-nineteenth century Englishwomen's magazines and the emergence of a consumer culture', *Victorian Periodicals Review* 30 (1997) 121 – 140, aldaar 122.

identiteit? De geselecteerde reisverslagen bestaan uit egodocumenten die geschreven zijn door middenklasse en hoge middenklasse Engelsen, die in de Victoriaanse periode afreisden naar verschillende (west-)Europese bestemmingen.²⁸ Door een periode te onderzoeken waarin reizen steeds eenvoudiger werd en zelfs bereikbaar voor de arbeidende klasse, beperkt dit onderzoek zich niet tot bronnen afkomstig uit de elite maar wordt de theecultuur vooral bekeken vanuit het oogpunt van de middenklasse. Deze verslagen geven een unieke inkijk in de belevingswereld van reizigers in de negentiende eeuw. Welke zaken vond men belangrijk genoeg om te vermelden in het verslag? Zijn in deze bronnen verwijzingen te vinden naar thee? Op welke manier beschrijven Engelsen thee in het buitenland? Tijdens reizen ontdekt men namelijk niet alleen de verschillen tussen culturen maar beseft men ook steeds meer wat kenmerkend is aan de eigen (nationale) identiteit.²⁹ Bijvoorbeeld iets dat thuis gezien werd als universeel en vanzelfsprekend, werd nu, door het te vergelijken met anderen, opgemerkt als iets typisch Engels. Komt dit ook terug in de reisverslagen? Identificeerden de Engelsen zich bijvoorbeeld met thee of bleef het gemis hiervan onopgemerkt?

²⁸ De selectie van de bronnen is gedeeltelijk gebaseerd op B. Brothers en J.M. Gergits, *Dictionary of literary biography, volume 166: British travel writers, 1837 – 1875* (Detroit 1996). En: B. Brothers en J.M. Gergits, *Dictionary of literary biography, volume 174: British travel writers, 1876 – 1909* (Detroit 1997). In deze twee delen van de encyclopedie zijn voornamelijk Britse reizigers opgenomen die van grote invloed zijn geweest voor Groot-Brittannië. Hier is voor dit onderzoek een selectie uit gemaakt van de middenklasse Engelse reizigers, die afreisden naar Europa: W. Beckford, *Italy; with sketches of Spain and Portugal* (2e druk; Londen 1834).; F. Trollope, *Vienna and Austrians; with some account of a journey through Swabia, Bavaria, the Tyrol, and the Salzburg* (Londen 1838).; M.W. Shelley, *Rambles in Germany and Italy, in 1840, 1842, and 1834* (Londen 1844).; L.S. Costello, *A tour to and from Venice, by Vaudois and the Tyrol* (Londen 1846).; M.A. Eyre, *A lady's walks in the south of France* (Londen 1865).; J. Tyndall, *Hours of exercise in the Alps* (Londen 1871).; S.W. Baker, *Cyprus as I saw it in 1879* (Londen 1879). F.M. Elliot, *The diary of an idle woman in Sicily* (Londen 1881). Dit onderzoek focust zich voornamelijk op de middenklasse, waardoor de reizigers uit de eliteklasse buiten beschouwing zijn gelaten. Andere verslagen voor dit onderzoek zijn gevonden via Archive.org, in dit digitale archief is eveneens gezocht naar verslagen van middenklasse Engelsen die naar Europa trokken. Via zoektermen zoals: 'English', 'sketches of', 'travels through' en namen van Europese landen zijn verschillende reisverslagen gevonden. In deze verslagen werd gezocht op: 'tea', 'English', 'nation', 'national', om eventuele connecties tussen thee en de Engelse identiteit te vinden. De geselecteerde bronnen bestaan uit verslagen van zowel mannen als vrouwen, en zijn geschreven tussen 1834 en 1901. De duur van de reis vormde geen criteria, waardoor verslagen zijn opgenomen van korte vakanties tot en met een verblijf van enkele jaren in het buitenland. Daarnaast is ervoor gekozen om alleen reisverslagen te bestuderen van reizigers met Europa als voornaamste reisdoel. Reizen naar landen binnen het Britse Rijk zou een vertekend beeld kunnen geven, aangezien Engelsen deze gebieden in de negentiende eeuw beschouwden als hun 'eigen' gebied. Daarnaast bevatten de verslagen van reizen naar exotische plaatsen vaak meer beschrijvingen van de enorme verschillen in cultuur dan een beschrijving van de dagelijkse bezigheden, vandaar dat gekozen is voor landen op het Europese continent. In: T. Nunez, 'Touristic studies in anthropological perspective' in: V.L. Smith ed., *Host and guests: the anthropology of tourism* (Pensylvanië 1989) 265 – 274, aldaar 271.

²⁹ Morgan, *National identities and travel*, 10.

Hoofdstuk 1

Theegeschiedenis, door de ogen van Victoriaanse auteurs

In de Victoriaanse periode raakte thee steeds verder verweven met het dagelijks leven van vele Engelsen uit verschillende maatschappelijke klassen. De populariteit van thee en de omvang van de handel stegen enorm in deze periode,³⁰ maar informatie over het productieproces, de cultivering en de handel van de geliefde plant was zeldzaam. Het mysterieuze China waar het gros van de thee vandaan kwam, was nagenoeg hermetisch afgesloten voor buitenstaanders. Ook de handelaren kwamen niet verder dan de kuststreken, waardoor zij nauwelijks iets wisten over de wijze waarop thee in het binnenland werd verbouwd of hoe de bladeren door de Chinezen werden gedroogd en gekruld. In de loop van de negentiende eeuw nam het gebrek aan informatie over de plant echter af door de publicatie van verschillende boeken en studies over thee. De auteurs van deze teksten hadden heel verschillende achtergronden; van botanicus tot theehandelaar en van historicus tot romanschrijver. De teksten bestonden over het algemeen uit dezelfde elementen, waaronder een stuk over de geschiedenis van thee in China, een gedetailleerde beschrijving van de botanische kenmerken van de theestruik en het effect van de drank op lichaam en geest. Daarnaast gaf men in deze publicaties, die verspreid over de negentiende eeuw verschenen, ook inzicht in de theegeschiedenis van Engeland; wanneer kwam thee voor het eerst naar Engeland? En welke rol was thee gaan spelen in de Engelse samenleving?

Voor dit onderzoek zijn vijf boeken over theegeschiedenis geselecteerd die vooral de nadruk leggen op het belang van thee in de Engelse samenleving: *Tea: its effects medicinal and moral* van George Gabriel Sigmond uit 1839, *A popular treatise on tea: its qualities and effects* van John Sumner uit 1863, *Tea, its mystery and history* geschreven door Samuel Phillips Day in 1878, *Tea and tea drinking* van Arthur Reade uit 1884 en tenslotte *Tea and tea blending* (1894), geschreven door een anoniem lid van de theeonderneming Lewis&Co. Een analyse van deze

³⁰ De theehandel vanuit China en India naar Engeland verviervoudigde in de periode tussen 1842 en 1892. Te vinden in: A member of the firm Lewis&Co., *Tea and tea blending* (Londen 1894) 60 – 61. Een uitgebreide beschrijving van de theehandel in Engeland in de negentiende eeuw is te vinden in: D. Forrest, *Tea for the British: the social and economic history of a famous trade* (Londen 1973).

publicaties in dit hoofdstuk laat zien op welke manier de auteurs thee beschreven en in hoeverre zij dit product beschouwden als een onderdeel van de Engelse nationale identiteit.

Het begin van de Victoriaanse periode

De kennis over de theeplant en het cultiveren van de struik waren minimaal in Engeland aan het begin van de Victoriaanse periode. Dat erkende ook George Gabriel Sigmond, een vooraanstaand botanicus die in 1839 een studie over thee publiceerde met de naam: *Tea: its effects medicinal and moral*. Hij constateerde dat specifieke informatie over thee alleen bij de Chinezen verkregen kon worden: '(...) the Chinese, from whom alone could be gathered any information upon the subject of the tea-plant, were veiled in the deepest obscurity.'³¹

Hierdoor was Sigmond genoodzaakt om informatie voor zijn boek over de vroege geschiedenis van de plant bijvoorbeeld uit Chinese legendes te halen. Verder had hij vanuit zijn eigen vakgebied veel kennis en kunde over planten. Sigmond was lid van de *Royal Medic Botanical Society* en schreef verschillende artikelen voor de *The Lancet*, een blad over de medische wetenschap en literatuur.³² Ook gaf hij lezingen over thee, promootte hij gematigd drankgebruik³³ en observeerde de manier waarop de handel van dit product zich ontwikkelde in Engeland.³⁴

Hoogstwaarschijnlijk schreef Sigmond zijn boek naar aanleiding van twee belangrijke gebeurtenissen in de thee-geschiedenis. Allereerst werd in 1834 het handvest, waarmee de East India Company haar monopolie op de handel van en naar China had verkregen, ingetrokken door de Britse regering. De prijzen van thee werden te hoog opgedreven door het bedrijf. Bovendien was het bestuur, dat bestond uit mannen met weinig commerciële ervaring, wars van verandering en vernieuwing.³⁵ Door deze nieuwe marktsituatie kwam er voor het eerst ruimte voor verschillende partijen op de theemarkt. De tweede ontwikkeling die zich in de jaren dertig voordeed was de ontdekking van thee in India. Thee groeide niet alleen in China maar was ook een inheemse plant in India. Daar werd thee echter nog niet

³¹ G.G.Sigmond, *Tea: its effects medicinal and moral* (Londen 1839) 7.

³² 'Dr. Sigmond's lecture on the tea plant', *The Operative* 4 (Londen, 25 november 1838). Hier wordt ook naar verwezen in: G.G. Sigmond, *Tea: its effects medicinal and moral* (1839) 52.

³³ 'Varieties; wine', *Trewoman's Exeter Flying Post or Plymouth and Cornish Advertiser* (Exeter 21 oktober 1847).

³⁴ 'Advertisements & notices', *Preston Chronicle* 1387 (Preston 30 maart 1839). En 'Medico-Botanical Society', *The Hull Packet* 2819 (Hull 21 december 1838).

³⁵ A member of the firm Lewis&Co., *Tea and tea blending* (Londen 1894) 47.

gecultiveerd zoals dat in China wel gebeurde. Doordat de theestruik nu binnen de grenzen van het Britse Rijk was ontdekt, kregen de Engelsen de mogelijkheid om zelf controle uit te oefenen op de cultivering en het productieproces van de geliefde plant. Cultivering van de strijk in India zou voor Groot-Brittannië betekenen dat het land minder afhankelijk werd van China als enige leverancier. Sigmond was zeer opgetogen over deze nieuwe ontwikkeling en omschreef het als een bijna mythische gebeurtenis: 'A discovery has been made of no less importance than that the hand of Nature has planted the shrub within the bounds of the wide dominion of Great Britain.'³⁶

Ondanks het feit dat Sigmond zijn boek voornamelijk concentreerde op de nieuwe vondst van thee in India en de botanische kenmerken van de plant, weidde hij ook uit over de theegeschiedenis van Engeland en de connectie van dit product met het hart van de Engelse samenleving. Een indicatie van de sterke connectie tussen thee en de Engelse identiteit komt direct terug in de opening van zijn studie. Hierin drukt hij zijn landgenoten op het hart dat zij in deze hectische tijd van industrialisatie en de gevolgen daarvan voor het dagelijks leven, niet meer inzien dat thee een uiterst belangrijke rol speelt in hun leven:

Man is so surrounded by objects calculated to arrest his attention, and to excite either his admiration or his curiosity, that he often overlooks the humble friend that ministers to his habitual comfort; and the familiarity he holds with it almost renders him incapable of appreciating its value. Amongst the endless variety of the vegetable productions which the bounteous hand of Nature has given to his use is that simple shrub, whose leaf supplies an agreeable beverage for his daily nourishment or for his solace; but little does he estimate its real importance: he scarcely knows how materially it influences his moral, his physical, and his social condition: – individually and nationally we are deeply indebted to the tea-plant.³⁷

Sigmond stelde dat theedrinken voor vele Engelsen een zodanige gewoonte was geworden dat zij de waarde en het belang van thee in hun dagelijks leven niet meer konden inschatten. Zij beseften onvoldoende dat theedrinken invloed had op hun morele en fysieke gesteldheid en dat deze 'humble friend', zoals Sigmond naar thee verwees, een groot aandeel had in het sociale leven. De Engelsen waren volgens Sigmond zeer veel dank verschuldigd aan thee,

³⁶ Sigmond, *Tea: its effects medicinal and moral*, 3.

³⁷ *Ibidem*, 1.

zowel op individueel vlak als op nationaal niveau, doordat deze drank zorgde voor welbehagen, rust en troost.

Het is opvallend hoe Sigmond in het begin van zijn boek een directe verbinding maakt tussen theedrinken en de Engelse natie. Niet alleen individueel werden de Engelsen beter van thee, ook Engeland als natie werd verrijkt door de komst van de exotische blaadjes. Later werkt Sigmond deze redenering over de connectie verder uit en benadrukt hij dat een heel boekwerk geschreven zou kunnen worden over alle voordelen die thee zijn land tot dan toe had gebracht:

A curious (...) work might be written upon the singular benefits which have accrued to this country from the preference we have given to the beverage obtained from the tea-plant (...). It would prove that our national importance has been intimately connected with it, and that much of our present greatness, and even the happiness of our social system, springs from this unsuspected source. It would show us that our mighty empire in the East, that our maritime superiority (...) have materially depended upon it.³⁸

Sigmond versterkt hier zijn bewering door concrete gebeurtenissen en successen van Engeland te verbinden met de nationale voorkeur voor thee. Hij schreef de toenmalige macht van het Britse Rijk toe aan de drank: 'our national importance', 'our mighty empire in the East' en 'our maritime superiority' vonden hun oorsprong in de komst van thee. Dit kwam volgens Sigmond omdat de drank een stimulans vormde voor de industrie, bijdroeg aan de gezondheid van mensen, zorgde voor nationale rijkdom en dat het een bron van geluk was voor de Engelse huishoudens.³⁹ Hij stelde zelfs dat theedrinken in Engeland letterlijk het middelpunt van de natie vormde, door het te vergelijken met het warme haardvuur bij de mensen thuis: 'The social tea-table is like the fireside of our country, a national delight (...).'⁴⁰

In de eerste paar bladzijden van zijn boek legt Sigmond dus een sterke connectie tussen thee en de Engelsen. Verder bestaat het boek van Sigmond, dat niet in hoofdstukken is ingedeeld, voornamelijk uit de beschrijving van de plant, het productieproces en de verschillende soorten thee in Engeland en China. Ook schrijft hij over het vervalsen van thee en besteedt hij veel aandacht aan het debat over de schadelijke uitwerking van de drank op

³⁸ Sigmond, *Tea: its effects medicinal and moral*, 2 – 3.

³⁹ Ibidem, 3.

⁴⁰ Ibidem.

het menselijk lichaam. Met als hoogtepunt de aanvaring tussen de bekende intellectueel Samuel Johnson en filantroop Jonas Hanway in het midden van de achttiende eeuw. In 1757 schreef Hanway een vernietigend essay over de gevaren van thee voor de Engelse natie. Hij stelde dat thee de oorzaak was van armoede, ellende en verhoogde zelfmoordcijfers en dat de drank de schoonheid van vrouwen zou verminderen.⁴¹ Johnson was fel tegen deze uitspraken en publiceerde enkele weken later, in het maandblad *The Literary Magazine*, een scherpzinnig commentaar op Hanway's stuk. Op sarcastische wijze noemde hij zichzelf hierin: '(...) a hardened and shameless tea-drinker, who has for twenty years diluted his meals with only the infusion of this fascinating plant, whose kettle scarcely has time to cool (...).'⁴² Sigmond koos in zijn boek de kant van Johnson en noemde het werk van Hanway: 'The bitterest anathemas (...) that ever were penned by man.'⁴³

De sterke overtuiging, dat een diepe emotionele connectie bestond tussen thee en de Engelsen, komt duidelijk naar voren in het boek van Sigmond. Was hij de enige die thee en de Engelse nationale identiteit met elkaar in verband bracht of was dit een algemene trend in de negentiende eeuw? Het ligt namelijk niet direct voor de hand dat een botanicus zich bezighield met onderwerpen zoals nationale identiteit. Dit kan betekenen dat Sigmond persoonlijk geïnteresseerd was in deze connectie of dat hij het verband niet bewust legde, maar dat de versmelting tussen thee en de Engelse samenleving als vanzelfsprekend werd gezien in het begin van de Victoriaanse periode.

Studies naar thee uit de periode 1860 - 1880

De geselecteerde verhandelingen die tussen 1860 en 1880 geschreven werden, vertonen sterke overeenkomsten met het boek van Sigmond. In veel opzichten haakt John Sumner met zijn publicatie *A popular treatise on tea: its qualities and effects* uit 1863 bijvoorbeeld aan bij de lofzang van Sigmond. Sumner, benadrukt eveneens de positieve kanten van thee, gaat diep in op de botanische kenmerken van de plant en beschrijft uitvoerig de geschiedenis van de drank in Engeland. Hij brengt tevens het positieve effect van thee op de Engelse samenleving onder de aandacht: '(...) the introduction of this important herb – Tea – into England, by

⁴¹ Sigmond, *Tea: its effects medicinal and moral*, 129.

⁴² UK Tea & Infusion Association, 'A social history of the nation's favorite drink', <http://www.tea.co.uk/a-social-history>, UK Tea & Infusion Association, geraadpleegd op 17 februari 2015.

⁴³ Sigmond, *Tea: its effects medicinal and moral*, 129.

which the whole economy of diet was changed, as well as temperance promoted, health improved, and life itself lengthened, is worthy of particular note.’⁴⁴ Thee had in zijn ogen dus het Engelse eetpatroon veranderd en een bijgedragen geleverd aan een gezonde en betere samenleving. Ook Samuel Phillips Day geeft in zijn boek *Tea: its mystery and history* uit 1878 een zeer positief beeld van thee. Deze bekende romanschrijver⁴⁵ beschrijft de theegeschiedenis in China, geeft botanische kenmerken, reflecteert op het effect van thee op het menselijk lichaam, informeert de lezer over de komst van thee naar Engeland en besteedt veel aandacht aan het probleem van vervalsing van thee. In de periode tussen 1860 en 1880 was de uiterst positieve toon in de verhandelingen dus nog steeds merkbaar en bestonden de teksten voor een groot gedeelte uit dezelfde elementen als het boek van Sigmond.

Afgezien van de overlappende thematiek werd thee in de latere werken van Sumner en Day in mindere mate beschreven als een ‘nieuwigheid’, zoals dat in het verhaal van Sigmond nog wel doorklonk. Sigmond was genoodzaakt om te speculeren over de theegeschiedenis omdat veel feiten over de cultivering van de plant of de eigenschappen van de drank in zijn tijd nog onbekend waren. Sigmond noemde bijvoorbeeld het gebrek aan kennis over het klimaat in de theegebieden: ‘Neither the climate of China, nor that of Upper Assam [India], is yet sufficiently known to us to enable us to form a comparison between them.’⁴⁶ In de twee traktaten van na 1860 lijkt de algemene kennis over thee te zijn gestegen. De auteurs geven gedetailleerde informatie over zowel de theegeschiedenis als over de struik en baseren hun onderzoek op verschillende bronnen. Anders dan Sigmond, deed Sumner bijvoorbeeld gedegen literatuuronderzoek, gebruikte hij voetnoten en verwerkte statistieken over thee in zijn publicatie. Zoals de tabel uit figuur 1 waarmee hij het causaal verband uitlegde tussen de dalende theebelasting in de loop van de negentiende eeuw en de stijgende vraag naar thee in deze periode. Blijkbaar kon Sumner beschikken over dit soort gedetailleerde gegevens.

⁴⁴ J. Sumner, *A popular treatise on tea: its qualities and effects* (Birmingham 1863) 10.

⁴⁵ Verschillende van zijn romans worden aangeprezen in kranten zoals *The Graphic*: ‘The reader’, *The Graphic* 536 (Londen 6 maart 1880).

⁴⁶ Sigmond, *Tea: its effects medicinal and moral*, 74.

TEA.	Quantities retained for Home Consumption in the United Kingdom.	Nett Amount of Duty received thereon.	Rate of Consumption per Head of the Population.	Rate of Contribution per Head to the Revenue.
Date.	Ibs.	£	lbs.	s d.
1841	36,675,667	3,973,668	1—37	2 11½
1851	53,949,059	5,900,625	1—96	4 3½
1859	76,303,661	5,404,376	2—65	3 9
1860	76,816,394	5,441,151	2—65	3 9
1861	77,927,749	5,519,822	2—67	3 9½

Figuur 1: Theebelasting en consumptie tussen 1841 – 1861.

In het betoog dat Sumner schreef, had hij zichzelf ten doel gesteld om met een grondig onderzoek bij te dragen aan het lopende debat over de voor- en nadelen van thee. Hij spreekt in de inleiding van zijn werk bijvoorbeeld de hoop uit dat zijn stuk wellicht een positief effect kan hebben op al de 'hostile criticism.'⁴⁷ Uit zijn woorden valt op te maken dat de kritiek op thee rond 1863 blijkbaar zodanig was dat hij zich geroepen voelde om de positieve elementen van thee in een betoog te verwerken. Deze passie voor de drank zat bij Sumner in de familie. Zijn vader John Sumner senior en zijn opa William Sumner runden een kruidenierswinkel in Birmingham die gespecialiseerd was in dit product.⁴⁸ Het bedrijf zou later, onder leiding van John Sumner zelf, uitgroeien tot een van de grootste theebedrijven van Engeland; Ty-Phoo.⁴⁹ De theehandel vormde dus een belangrijk deel van Sumner's leven, vandaar waarschijnlijk dat het negatieve commentaar op de drank hem zo diep raakte.

De kritiek waar Sumner in zijn betoog op doelt kwam uit verschillende hoeken, zowel van medici die wantrouwend stonden tegenover de relatief onbekende uitwerking van de drank op het menselijk lichaam, als van sociaal bewogen wetenschappers die het onverantwoord vonden dat deze caloriearme drank populair werd bij de lagere klassen.⁵⁰ Deze klasse zou zo te weinig voedingsstoffen binnen krijgen terwijl een groot deel van het huishoudgeld van deze groep gependeed werd aan thee.⁵¹ De discussie richtte zich echter

⁴⁷ Sumner, *A popular treatise on tea*, iv.

⁴⁸ 'Advertisement & notices', *Birmingham Daily Post* 2327 (Birmingham 5 januari 1866).

⁴⁹ Typhoo, 'Typhoo's beginnings', <http://www.typhooetea.com/typhoo-beginings.html>, Typhoo, geraadpleegd op 10 januari 2015.

⁵⁰ De radicale journalist William Cobbett schreef in 1822 zijn populaire boek *Cottage Economy* waarin hij deze problematiek aankaartte. W. Cobbett, *Cottage Economy* (Londen 1822) 15 – 16.

⁵¹ L. Mason, 'Everything stops for tea' in: C.A. Wilson ed., *Luncheon, nuncheon and other meals, eating with the Victorians* (Dover 1994) 71 – 90, aldaar 74.; J.C. Drummond en A. Wilbraham, *The Englishman's food: A history of five centuries of English diet* (herz. ed. 1939; Londen 1958) 204. Informatie over dit onderwerp is ook terug te vinden in: E. Rappaport, 'Sacred and useful pleasures:

voornamelijk op het effect van thee op lichaam en geest. Tegenstanders van thee waarschuwden bijvoorbeeld voor de slechte gevolgen die de drank kon hebben op het zenuwstelsel, het zou tremors veroorzaken of zelfs verlammingen.⁵² Daarnaast kon thee in grote hoeveelheden schadelijk zijn voor de spijsvertering. Voeding zou te snel of juist te langzaam verteerd worden met alle gevolgen van dien.⁵³ Slapeloosheid en zenuwinzinkingen werden ook toegeschreven aan de drank maar dan voornamelijk aan groene thee.⁵⁴ Men dacht dat groene theebladeren een sterker effect hadden op het menselijk lichaam dan de zwarte thee die werd verkocht.⁵⁵

Sumner weerlegt de kritiek door te stellen dat een gecontroleerd gebruik van thee goede invloed heeft op het lichaam. Hij is echter wel van mening dat een overmatig gebruik van de drank schadelijk kan zijn. Om zijn argument kracht bij te zetten citeert Sumner een stuk van chirurg Dr. Forsyth uit het boek *Dictionary of Diet* (1833). Forsyth stelde hierin dat thee een stimulerende werking kon hebben op het lichaam en dat het zowel fysiek als mentaal een tijdelijke opleving kon bewerkstelligen. Dit positieve effect deed zich echter alleen voor als men slechts enkele kopjes per dag dronk en thee koos van goede kwaliteit. Daarnaast was het een vereiste dat voldoende melk en suiker aan de drank werd toegevoegd om het slechte effect op het lichaam tegen te gaan.⁵⁶ Vooral de arbeidende klasse dronk veel thee van slechte kwaliteit en zij vormden dus een groep die veel risico liep voor de slechte effecten van de drank, tot verontrusting van Sumner:

The extent to which Tea is often made use of by the lower classes (...) is a frequent and important cause of ailment and injury. With many it constitutes an invariable and important part of every meal, and does a proportional amount of harm – enervating and deranging the digestive functions, and the general powers of the system.⁵⁷

the Temperance tea party and the creation of a sober consumer culture in early industrial Britain', *The Journal of British studies* 52 (2013) 990 – 1016, aldaar 996.

⁵² Sumner, *A popular treatise on tea*, 37.

⁵³ *Ibidem*, 35 – 37.

⁵⁴ *Ibidem*, 38.

⁵⁵ Waarschijnlijk was het effect van de groene thee op het lichaam ook sterker, omdat groene thee in deze periode vaker vervalst werd met allerlei giftige kleurstoffen zoals indigo of Dutch pink.

⁵⁶ Sumner, *A popular treatise on tea*, 37.

⁵⁷ *Ibidem*, 35.

Omdat het overmatig drinken van slechte thee in zijn ogen schadelijk was, gaf hij het algemene advies dat de mensen uit lage klassen hun thee het beste konden aanlengen met melk. Dit zou het schadelijke effect verzachten en de thee meer voedingswaarde meegeven:

Perhaps the best thing that can be done is to induce them to mix the infusion with equal quantities of milk, which answers the double purpose of affording a considerable amount of nourishment, and of protecting the system – in some degree – from the deleterious influence of the tea.⁵⁸

In dit advies komen meerdere belangrijke elementen naar voren over de manier waarop Sumner dacht over thee in de Engelse samenleving. Allereerst suggereert hij met dit argument dat thee door alle lagen van de bevolking gedronken werd en dat het een belangrijk deel uitmaakte van hun dagelijkse voedingspatroon. Thee is daarmee in zijn opinie een universeel product in Engeland. Daarnaast valt uit het advies op te maken dat hij vooral de middenklasse als doelgroep voor ogen had met zijn boek. Sumner instrueert zijn lezers min of meer om de armen op te voeden en hen de goede thee-etiquette bij te brengen. Hier legt hij ook de nadruk op het feit dat de theecultuur in Engeland, naar zijn mening, vanuit de hogere klassen geconstrueerd is. Eerder in zijn boek noemt hij koningin Catharina van Braganza bijvoorbeeld al als de grote drijfveer achter de introductie van thee in Engeland in de zeventiende eeuw.⁵⁹ Sumner ziet het ontstaan van de theecultuur in Engeland dus als een traditie die zich vanuit de bovenklasse verspreidde naar de midden- en onderklasse.

Sumner houdt het echter niet bij een beschrijving van de theecultuur in Engeland, hij verbindt thee ook direct aan de identiteit van de Engelsen: 'The great Anglo-Saxon race are essentially a tea-drinking people; wherever they are established on the wide world this fragrant herb (...) is considered to be one of the necessaries of life.'⁶⁰ Hieruit blijkt dat Sumner de Engelsen als een typisch theedrinkend volk ziet en dat hij van mening is dat thee voor de Engelsen behoort tot een van de eerste levensbehoeften. Hij vervolgt zijn betoog met een stuk over prominente auteurs en dichters uit de zeventiende en achttiende eeuw, die thee beschreven in hun werk. Hij noemt onder andere Lord Byron die een leidend figuur was in de Romantiek, de beroemde dichter Alexander Pope en intellectueel Samuel Johnson.

⁵⁸ Sumner, *A popular treatise on tea*, 35.

⁵⁹ *Ibidem*, 10.

⁶⁰ *Ibidem*, I.

Door te verwijzen naar deze belangrijke personen uit voorgaande eeuwen, verankert Sumner thee in de culturele geschiedenis van de Engelsen, en creëert hij een saamhorigheidsgevoel waarin thee een belangrijke rol speelt.

De constructie die Sumner bewust of onbewust maakte over thee en de Engelse identiteit, bestond dus uit het verankeren van thee in de Engelse geschiedenis waardoor het product in zijn boek naar voren kwam als een authentiek Engels goed. Daarnaast benadrukte hij dat thee een universeel product was in Engeland, dat door zowel de hoge klasse als de arbeidende klasse gedronken werd.⁶¹ Hij drukte de mensen echter wel op het hart dat thee op een verantwoorde manier gebruikt moest worden en dat thee van goede kwaliteit een vereiste was. Daarnaast presenteerde Sumner een sterke *top-down* ontwikkeling van de theecultuur in Engeland. De hoge en middenklasse moesten volgens hem de arbeidende klasse opvoeden en zodoende misbruik van thee voorkomen.

Het boek van Samuel Phillips Day, dat vijftien jaar later verscheen dan het traktaat van Sumner, was eveneens een kleurrijk en bevlogen betoog over thee. In zijn werk *Tea: its mystery and history* (1878) zet Day de vervalsing van thee en het belang van het pure product centraal. Vervalsing van thee was al een probleem vanaf het allereerste begin van de theehandel; in China werden theebladeren van slechte kwaliteit gemengd met duurdere bladeren. Verder werden grote partijen groene thee gekleurd voor de Europese markt.⁶² Hiervoor gebruikte men *Dutch pink*,⁶³ of *Perrusian blue* en indigo om de thee de gewenste groenblauwige gloed te geven.⁶⁴ Ook in Engeland werden theebladeren vervalst, vaak werden bladeren van de sleedoorn uit heggen geplukt en daarna gedroogd en bijgekleurd. Het verschil was met het blote oog nauwelijks te onderscheiden waardoor Sigmond al in 1839 moest constateren dat: '(...) whilst the purchaser believed he was drinking a pleasant and nutritious beverage, he was swallowing the produce of the hedges round the metropolis, prepared in the most noxious manner.'⁶⁵ In 1839 was dit probleem dus al bekend, waarom schreef Day dan bijna veertig jaar later pas een betoog over dit specifieke onderwerp?

⁶¹ Sumner, *A popular treatise on tea*, 31.

⁶² Ibidem, 20.

⁶³ Dutch pink was een geel- groenachtige kleur. In de achttiende en negentiende eeuw werd 'pink' geassocieerd met geel. Zie voor meer informatie: P. Baty, 'The traditional colour range', http://www.papers-paints.co.uk/colour_more_info.asp.htm, *Papers paints*, geraadpleegd op 6 januari 2015.

⁶⁴ 'Breakfast and its accompaniments', *The Ladies' Treasury* (januari 1868) 2 – 7, aldaar 4. Verwijzingen naar de gewilde groenblauwige gloed is ook terug te vinden in: W.T., 'The story of our daily drink', *The Ladies' Treasury* (april 1870) 121 – 125, aldaar 123.; A member of the firm of Lewis&Co., *Tea and tea blending* (Londen 1894) 37 – 38.

⁶⁵ Sigmond, *Tea: its effects medicinal and moral*, 54.

De aandacht voor voeding en de vervalsing daarvan groeide in de jaren 1870. Thee was zeker niet het enige product dat gebukt ging onder vervalsing; wijn, brood, melk en boter waren ook doelwit van bedrog.⁶⁶ In 1872 werden maatregelen genomen om het toezicht en de inspectie op voeding, bestemd voor de verkoop, flink aan te scherpen. Dit vertaalde zich in de *Adulteration of Food, Drink and Drugs Act*, waarin het vervalsen van voeding strafbaar werd gesteld. De maatregel had een positieve uitwerking en de kwaliteit van de voeding in Engeland verbeterde sterk, hoewel vervalste producten niet volledig verdwenen.⁶⁷ Het boek van Day was waarschijnlijk een reactie op de nieuwe wet en vertolkte de hernieuwde aandacht voor het probleem. Day drukte zijn lezers op het hart dat zij voor pure thee van goede kwaliteit moesten kiezen om problemen te voorkomen. Hij noemde ook het specifieke bedrijf waar dit product gekocht kon worden: *Horniman's Tea*.

Dat was niet verwonderlijk aangezien zijn werk werd gepubliceerd door dit theebedrijf. Zij hadden waarschijnlijk de bekende romanschrijver gevraagd om in opdracht van het bedrijf een boek over thee te publiceren. Het boek verwees regelmatig naar de uitstekende kwaliteit van de thee die het bedrijf leverde. Zinsneden zoals: 'Messrs. Horniman's Teas are perfectly unsophisticated (...).'⁶⁸ Of: 'Messrs. Horniman & Co., the original importers of the pure Tea',⁶⁹ komen regelmatig terug. Reden voor *The Ipswich Journal* van 6 juli 1878 om het boek met een licht kritische noot te ontvangen: 'The book is, in fact, issued by that firm, and, naturally enough, it blows the Horniman trumpet.'⁷⁰ Toch werd het werk van Day, los daarvan, gezien als interessant en leerzaam. Ook in andere kranten werd lovend over het boek geschreven, *The Hull Packet and East Riding Times* schreef dat dit werk een goed overzicht gaf van de theegeschiedenis en stelde dat: 'the publishers have rendered a service to society.'⁷¹

Naast het feit dat zijn boek een reclame-uiting was voor het theebedrijf en bedoeld was om het Engelse publiek aan te zetten tot het kopen van *pure* thee, schreef Day ook over de geschiedenis van de drank en de connectie met Engeland. Allereerst benadrukte hij, net

⁶⁶ A.S. Wohl, 'Adulteration and contamination of food in Victorian England', <http://www.victorianweb.org/science/health/health1.html>, *Victorianweb*, geraadpleegd op 10 januari 2015. Verdere informatie over voedselvervalsing in de Victoriaanse periode is terug te vinden op: J.L. Fisher, 'Tea and food adulteration 1834 – 1875', http://www.branchcollective.org/?ps_articles=judith-l-fisher-tea-and-food-adulteration-1834-75, *Britain, representation and nineteenth century history (BRANCH)*, geraadpleegd op 10 januari 2015.

⁶⁷ J. Burnett, *Plenty and want: a social history of food in England from 1815 to present day* (Middlesex 1966) 259 – 260.

⁶⁸ S.P. Day, *Tea its mystery and history* (Londen 1878) xiii.

⁶⁹ Day, *Tea its mystery and history*, 88.

⁷⁰ 'Literary notices', *The Ipswich Journal* 7646 (Ipswich, 6 juli 1878).

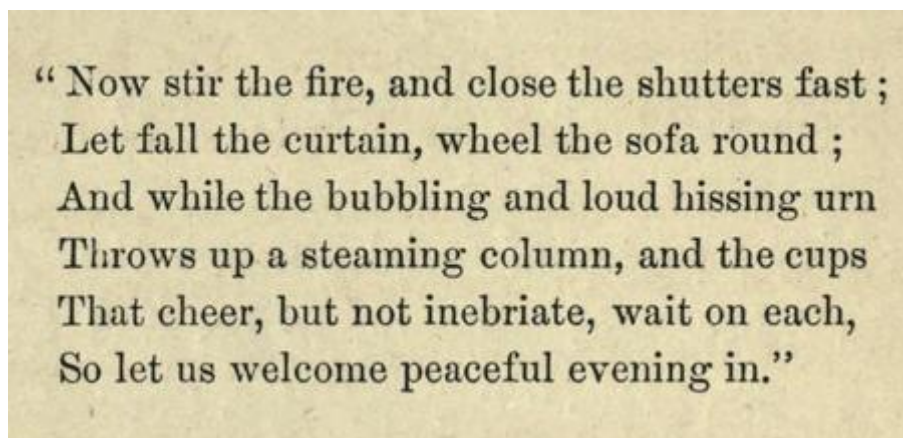
⁷¹ 'Literature', *The Hull Packet and East Riding Times* 4843 (Hull, 14 juni 1878).

als de andere auteurs, het universele karakter van thee in zijn land:

The artist at his easel, the author at his desk, the statesman fresh from an exhaustive oration, the actor from the stage after fulfilling an arduous role, the orator from the platform, the preacher from the pulpit, the toiling mechanic, the wearied labourer, the poor governess, the tired laundress, the humble cottage housewife, (...) the Queen on her throne, have, *one and all*, to acknowledge and express gratitude for the grateful and invigorating infusion.⁷² (mijn cursivering)

Van de 'wearied labourer' tot aan de koningin, iedereen wordt volgens Day verbonden door hetzelfde gevoel van warmte en welbehagen tijdens het drinken van thee. Hij verbindt deze personen letterlijk met elkaar in de zinsnede 'one and all.'

Daarnaast geeft hij ook een uitgebreide beschrijving van het gebruik van thee in het werk van beroemde dichters uit de zeventiende en achttiende eeuw, waarmee hij thee, op dezelfde manier als Sumner, verankert in de Engelse geschiedenis. Day citeert bijvoorbeeld het gedicht *The task* van William Cowper uit de achttiende eeuw, zoals te zien in figuur 2:

Figuur 2: Tekst van 'The task' geschreven door William Cowper.

Dit gedicht beschreef het gevoel dat vele Engelsen hadden bij het drinken van een kopje thee. De geborgenheid, de rust, warmte en gezelligheid die in het gedicht naar voren komen werden door Day beschouwd als de essentie van het theedrinken in Engeland.⁷³

Anders dan de auteurs die hiervoor besproken zijn, geeft Day in zijn boek de indruk

⁷² Day, *Tea its mystery and history*, 63.

⁷³ *Ibidem*, 38 en 71 – 72.

dat de opkomst van thee in Engeland en de samensmelting met de Engelse identiteit niet een ontwikkeling was, maar een vanzelfsprekende gebeurtenis die onomkeerbaar was. Day kan echter niet achterhalen waardoor deze connectie zo sterk was: '(...) there must exist something about Tea specially suitable to the English constitution and climate; for not even in (...) any European country, is the beverage consumed to a like extent.'⁷⁴ Hij blijft vaag over de precieze oorzaak waarom thee zo geschikt was voor de Engelsen, maar hij benadrukt dat thee voorbestemd is voor dit volk. De drank moet volgens hem 'iets' hebben waardoor het zo geschikt is voor het Engelse klimaat en voor de lichamelijke gesteldheid. Hij zet dit beeld af tegen de veel geringere consumptie van thee in de rest van Europa, waardoor theedrinken in zijn boek als een typisch Engelse gewoonte neergezet wordt. Later in zijn werk benadrukt hij opnieuw dat de voorliefde voor thee bij de Engelsen een onstuitbaar proces was. In zijn beschrijving van de fluctuerende theebelastingen in de loop van de achttiende en negentiende eeuw zegt hij: 'However, nothing that statesmen or financiers could effect seemed to check the growing fondness of English people of all social grades for their cherished beverage.'⁷⁵ Anders dan Sumner ziet Day dus geen verband tussen de prijschommelingen van thee en de populariteit van de drank. Theedrinken was in zijn ogen geen keuze voor de Engelsen, maar een vanzelfsprekendheid, ongeacht de prijs.

Day onderscheidde zich ook van de eerder genoemde studies door als eerste auteur expliciet te verwijzen naar het theedrinken om vijf uur 's middags: '(...) we [de Engelsen] find that the most agreeable meetings in "Society" are those which assemble at "the five o'clock Tea."⁷⁶ De voorgaande boeken beschreven alleen het feit dat theedrinken populair werd, maar verwezen niet naar de precieze tijd waarop thee bij voorkeur gedronken werd. Day doet dat wel maar gaat niet in op de details van deze theebransjes of wie er met elkaar theedronken. Het gebrek aan extra uitleg kan komen doordat het ritueel al zodanig bekend was bij de lezers dat zij direct wisten waar Day het over had. Hij doelde in zijn beschrijving immers hoogstwaarschijnlijk op de *high tea* bij de middenklasse, aangezien zijn boek zich op deze groep richtte.⁷⁷ Deze hoofdmaaltijd van de dag werd vaak rond vijf uur 's middags

⁷⁴ Day, *Tea its mystery and history*, 60.

⁷⁵ Ibidem, 51.

⁷⁶ Ibidem, 68.

⁷⁷ Fromer stelt dat boeken over theegeschiedenis uit de negentiende eeuw, zoals het boek van Day, voornamelijk gericht zijn op de middenklasse: 'Adopting the practices of tea drinking as essential to middle-class identity, authors of tea histories emphasized the permanence and stability of the middle class, linking middle-class moral values with a long tradition of tea

genuttigd en bracht het hele gezin bij elkaar.⁷⁸ De *afternoon tea* daarentegen werd vaak rond vier uur 's middags gehouden en bestond uit een kopje thee met een kleine versnapering in de vorm van cakes, koekjes en fruit. *Afternoon tea* was bestemd voor de hogere klassen om de tijd tot aan het avondeten te overbruggen.⁷⁹ In de Victoriaanse periode aten de hoge klassen het diner pas rond acht uur 's avonds of later, waardoor de lange periode tussen de lunch en het avondeten met deze kleine maaltijd werd opgevuld.⁸⁰

Twee studies uit de periode 1880 - 1900

De verhandelingen uit de laatste twee decennia van de negentiende eeuw vertonen nog steeds grote gelijkenissen met de boeken uit het begin van de Victoriaanse periode. Arthur Reade bouwt zijn boek *Tea and tea drinking* (1884) met dezelfde elementen op als Sigmond in 1839. De botanische kenmerken worden genoemd, het debat over thee in de achttiende eeuw komt aan de orde, de geschiedenis van thee in China en Engeland wordt besproken en het probleem van vervalsing wordt aangekaart. Ook de verhandeling *Tea and tea blending* (1894) die geschreven werd door een anoniem lid van de thee onderneming Lewis&Co. volgde hetzelfde patroon en bestond uit vergelijkbare elementen.

Toch valt het op dat in beide studies van na 1880 de beschrijving van de theegeschiedenis in China veel minder uitgebreid is dan in de voorgaande boeken. Dit kan betekenen dat die geschiedenis inmiddels bekend was bij het grote publiek of dat beide auteurs deze geschiedenis bewust minder onder de aandacht brachten omdat thee steeds meer als typisch Engels werd gezien. Het exotische product van voorheen was inmiddels door de Engelsen gedomesticeerd.⁸¹ Hierdoor ligt de nadruk in beide boeken voornamelijk op de Engelse geschiedenis van thee en de ontwikkeling van de theeproductie in het Britse Rijk. Reade gaat bijvoorbeeld uitvoerig in op de uitbreiding van de theeproductie in India.⁸² Hij stelt met gepaste trots dat: 'Every year thousands of acres are being brought under

drinking in England and with the ideals of the nation.' In: J. E. Fromer, *A necessary luxury tea in Victorian England* (Athens 2008) 69.

⁷⁸ Mason, 'Everything stops for tea', 74, 82 en 89.

⁷⁹ Mason, 'Everything stops for tea', 82.

⁸⁰ Voor een uitgebreide toelichting van de (veranderende) eettijden in de Victoriaanse periode zie het boek van A. Wilson ed. *Luncheon, nuncheon and other meals: Eating with the Victorians* (Dover 1994). Voor een onderzoek naar een veranderend eetpatroon bij verschillende klassen als gevolg van de industrialisatie in de Victoriaanse periode, zie het boek van A. Broomfield, *Food and cooking in Victorian England a history* (Westport 2007).

⁸¹ Cook en Crang, 'The world on a plate', aldaar 139 – 140.

⁸² A.A. Reade, *Tea and tea drinking* (Londen 1884) 20 – 21.

cultivation, and in a short time it seems likely that we shall be independent of China for our supplies of tea.⁸³ Toch moest ook Reade toegeven dat India nog slechts in opkomst was en dat China nog steeds, ook tegen het einde van de negentiende eeuw, de grootste theeleverancier in de wereld was: 'India may be the tea-country of the future, but China still supplies nearly all the world.'⁸⁴

De Chinese theegeschiedenis wordt dus minder nadrukkelijk behandeld door beide auteurs. Zij leggen zich toe op de Engelse geschiedenis van thee en concluderen dat de drank al geruime tijd een universeel product is in Engeland. Net als alle voorgaande auteurs benoemen zij dat thee door alle lagen van de bevolking gedronken wordt. Reade kan het zich bijvoorbeeld niet voorstellen dat er nog Engelsen zijn die nooit van thee gehoord hebben en citeert een uitspraak van Edward Smith⁸⁵ uit 1874 om zijn argument kracht bij te zetten:

No one who has lived for half a century can have failed to note the wonderful extension of tea-drinking habits in England, from the time when tea was a coveted and almost unattainable luxury to the labourer's wife, to its use morning, noon and night by all classes.⁸⁶

Ook de auteur van *Tea and Tea blending* geeft aan dat thee een gangbaar product is geworden en dat een samenleving zonder thee ondenkbaar zou zijn: 'Great indeed would be the blank in English social life were we deprived of tea.'⁸⁷ Hij vervolgt zijn betoog met een beschrijving van de gevolgen die het zou hebben als er geen thee meer zou worden gedronken in Engeland:

⁸³ Reade, *Tea and tea drinking*, 20.

⁸⁴ *Ibidem*, 24.

⁸⁵ Edward Smith werd beroemd door zijn onderzoeken over voeding bij de arbeidende klasse. Hij was de eerste die de consumptie van de armere klassen probeerde te meten, en gold als een autoriteit op dit gebied in Engeland in de Victoriaanse periode. Hij schreef verschillende boeken over het onderwerp, waaronder: *Food of the lower labouring classes* (Londen 1863) en *Practical dietry for families, schools, and the labouring classes* (Londen 1864). Verdere informatie over Edward Smith is te vinden in: J. Burnett *Plenty and want, a social history of diet in England from 1815 to the present day* (Middlesex 1966) 128 – 129.

⁸⁶ Reade, *Tea and tea drinking*, 15.

⁸⁷ A member of the firm of Lewis&Co., *Tea and tea blending* (Londen 1894) 31.

The brain-worker would find the strain of sustained thought still more intolerable in the noisy world of to-day; the man of business would find it still more difficult to maintain the high pressure of modern commerce; the soldier and sailor and labourer would be deprived of the best and safest of stimulants; the athlete of one of the few comforts left to him by the strict rules of training; the watcher by the sick bed would find her task doubly heavy; the weary seamstress would find the strain of poverty harder to endure; and the lady of fashion would sadly miss her five o'clock teas which have of late played so important and refreshing a part in the whirl of the fashionable day; and last, but not least, Her Majesty's Customs would lose a solid revenue of four millions sterling per annum.⁸⁸

De auteur toont hiermee aan dat thee sterk verweven is geraakt met alle lagen van de samenleving, van soldaat tot de hippe dame en van de verpleegster tot de koningin. Het ritueel van theedrinken loopt volgens deze anonieme auteur dus als het ware als een verticale lijn door de Engelse samenleving en verbindt mensen uit verschillende klassen.⁸⁹

Zowel Reade als de anonieme auteur zien thee dus als een alledaags product in Engeland. Maar zien zij de drank ook als typisch Engels? Het antwoord is ja. De werknemer van Lewis&Co. verwijst hier bijvoorbeeld subtiel naar door te constateren dat: 'The prediction that tea is to be the national beverage of England seems rapidly fulfilling itself (...).'⁹⁰ Hij refereert daarbij aan de stijgende consumptie in het land en het feit dat het Britse Rijk en de nieuwe bronnen voor thee in India aan deze stijgende vraag kunnen voldoen.⁹¹ Reade kwalificeert thee als een typisch Engels product door met behulp van een tabel aan te geven dat de Engelsen substantieel meer thee drinken dan de rest van Europa, zoals te zien is in figuur 3. Uit de tabel van 1883 is af te lezen dat men in het Verenigd Koninkrijk veel meer thee dronk dan in de andere landen bij elkaar. Reade benadrukt daarom: '(...) England stands next to China as the greatest tea-drinking nation.'⁹²

⁸⁸ A member of the firm of Lewis&Co., *Tea and tea blending*, 31 – 32.

⁸⁹ J. E. Fromer, 'Deeply indebted to the tea-plant: representations of English national identity in Victorian histories of tea', *Victorian Literature and Culture* 36 (2008) 531 – 547, aldaar 537.

⁹⁰ A member of the firm of Lewis&Co., *Tea and tea blending*, 30.

⁹¹ Ibidem.

⁹² Reade, *Tea and tea drinking*, 149.

B.—CONSUMPTION OF LUXURIES, PER INHABITANT.

	Ounces.		
	Coffee.	Tea.	Tobacco.
United Kingdom	15	72	23
France	52	1	29
Germany	83	1	72
Russia	3	7	26
Austria	35	1	80
Italy	18	1	22
Spain	4	1	32
Belgium and Holland	175	8	84
Denmark	76	8	61
Sweden and Norway	88	2	29
United States	115	21	59
Average	44	11	41

Figuur 3: Consumption of luxuries, per inhabitant 1883.

De populariteit van thee in Engeland werd volgens Reade en de auteur van *Tea and tea blending* verklaard door de opkomst van de temperance movement: 'About 1836 a strong impetus was given to the consumption by the great temperance movement which was inaugurated about that time (...).'⁹³ Alle andere auteurs die hiervoor aan bod zijn gekomen, noemden deze beweging terloops in hun betoog maar besteedden hier niet veel aandacht aan, Reade daarentegen schreef in het begin van zijn boek een heel hoofdstuk over de 'tea-meetings.' Deze bijeenkomsten werden georganiseerd door de temperance movement en één tot twee keer per jaar gehouden op verschillende plaatsen in het Verenigd Koninkrijk. Het waren culinaire spektakels,

(...) in which hundreds and at times thousands of working- and middle-class men and women gathered in a beautifully decorated setting to drink tea and coffee, feast on sugary foods, sing hymns, and listen to reformed drunkards and others preach righteousness of sobriety.⁹⁴

De temperance movement streefde naar een alcoholvrije samenleving en verkondigde dat burgers die geen alcohol nuttigden een positiever bestaan zouden hebben: 'consumers would

⁹³ A member of the firm of Lewis&Co., *Tea and tea blending*, 27.

⁹⁴ Rappaport, 'Sacred and useful pleasures', 992.

achieve class and gender harmony, political citizenship, and a heavenly home.'⁹⁵

Reade was fanatiek aanhanger van deze beweging en sprak geregeld op hun bijeenkomsten. Daarnaast schreef hij meerdere artikelen over de kwalijke gevolgen van drankmisbruik in de samenleving. Zo publiceerde hij een artikel over drankmisbruik in de politiek⁹⁶ en verscheen in 1880 zijn bekendste werk *Study and Stimulants* over verdovende middelen. In het hoofdstuk over 'tea-meetings' verdiept hij zich in de geschiedenis van deze grote uitbundige bijeenkomsten en beschrijft hij thee als een 'revolutionary agent.'⁹⁷ Ook de anonieme auteur van *Tea and tea blending* ziet de bijeenkomsten als een grote stimulans voor de opkomst van thee in Engeland:

These meetings – backed by the earnest efforts on the temperance reformers to make tea a national drink and a substitute for alcoholic liquors – had an immense effect in increasing its use, especially amongst the working classes.⁹⁸

Deze auteur speculeerde dat de beweging van plan was om thee tot een nationale drank te maken. Het valt echter te betwijfelen of de beweging dat doel had omwille van de drank zelf of dat thee eerder een middel was om de ideologie van de temperance movement over te brengen op de maatschappij.

Zowel Reade als de anonieme auteur construeerden in hun boeken een beeld waarin de temperance movement een zeer grote invloed had op de samenleving. Dit klopt echter maar gedeeltelijk. De ideologie om minder alcohol te drinken werd namelijk niet zonder slag of stoot geaccepteerd. De arbeidende klasse woonde de meetings om verschillende redenen bij, dus de grote opkomst bij deze gelegenheden betekende niet per definitie dat deze mensen ook achter het idee stonden dat thee goed voor hen was.⁹⁹ Want ondanks de opkomst van de temperance movement bleef de pub in de negentiende eeuw het epicentrum van het leven van de Engelse werkende klasse.¹⁰⁰ Naast de positieve rol die beide auteurs aan de temperance movement toekennen, benadrukken zij ook dat thee los van deze beweging verweven raakte met de Engelse samenleving en dat de drank in toenemende mate door alle

⁹⁵ Rappaport, 'Sacred and useful pleasures', 991.

⁹⁶ 'Members of parliament and alcohol', *The Derby Mercury* 8889 (27 mei 1885).

⁹⁷ Reade, *Tea and tea drinking*, 32 en 47.

⁹⁸ A member of the firm of Lewis&Co., *Tea and tea blending*, 27.

⁹⁹ Rappaport, 'Sacred and useful pleasures', 993.

¹⁰⁰ Ibidem.

lagen van de bevolking gedronken werd. Op deze manier construeerden zij in hun boeken een beeld waarin thee een onlosmakelijk onderdeel werd van de Engelse maatschappij en onderdeel van de Engelse identiteit.

Conclusie

De auteurs van alle vijf de boeken die in dit hoofdstuk aan de orde zijn gekomen, geven op overtuigende wijze weer dat thee een onmisbaar onderdeel was geworden van de Engelse samenleving en geven in de teksten een indicatie van de elementen die daaraan ten grondslag lagen. Ze beschrijven de geschiedenis van thee, de connectie met de Engelsen en beweren dat de drank in de loop der tijd verankerd raakte in de Engelse samenleving. Alle boeken schetsen een zeer positief beeld van thee en enkele auteurs pretenderen zelfs dat de macht en rijkdom van het Britse Rijk verbonden zijn met de populariteit van deze drank in Engeland. Zij stellen dat de Engelsen zowel sociaal als economisch veel te danken hadden aan thee; de theehandel bracht immers veel geld op en sociaal gezien vonden veel Engelsen in de negentiende eeuw rust, gezelligheid, huiselijkheid en warmte bij het drinken van een kopje thee. Uit de analyse van de verhandelingen komen enkele patronen naar voren die de auteurs bewust of onbewust gebruikten om thee in het middelpunt van de Engelse samenleving te plaatsen. Elke auteur greep bijvoorbeeld terug op beroemde schrijvers en dichters uit de zeventiende en achttiende eeuw, waaronder William Cowper en Alexander Pope, om aan te geven dat thee al enkele honderden jaren onderdeel was van de Engelse cultuur. Het gedicht *The task* van Cowper werd bijvoorbeeld door elke auteur geciteerd en omschreven als een belangrijk werk. De auteurs creëerden op deze manier een beeld waarin thee verankerd raakte in de Engelse (culturele)geschiedenis en brachten een gevoel tot stand dat thee als het ware bij de Engelsen hoorde.

Naast deze verwijzingen naar thee in de Engelse geschiedenis, benadrukten de auteurs ook dat de drank in de loop van de achttiende eeuw steeds belangrijker werd voor het sociale leven in Engeland. Sigmond benoemde theedrinken als het middelpunt van de natie en Day beschreef op gedetailleerde wijze dat alle klassen in de Engelse samenleving verbonden werden door thee.¹⁰¹ Sumner, Reade en de anonieme auteur wezen op de leemte

¹⁰¹ Day, *Tea its mystery and history*, 63.

die zou ontstaan in het Engelse sociale leven als er geen thee meer zou zijn. Opvallend is echter dat weinig auteurs specifiek het ritueel van theedrinken benoemen, of de manier waarop het product een plaats had verworven in het sociale leven. Het was in hun ogen een vanzelfsprekend onderdeel van de samenleving. Zij focusten zich meer op de productie van de bladeren en het effect van thee op de Engelse maatschappij dan op de details van het ritueel.

De manier waarop de auteurs het effect van thee op de Engelse samenleving benoemen verandert in de loop van de negentiende eeuw. Sigmond beschrijft bijvoorbeeld alleen dát thee een universeel product was in Engeland, maar geeft geen voorbeelden van welke mensen precies thee dronken of wanneer. De boeken van na 1880 benoemen daarentegen expliciet de verschillende klassen die thee dronken; van de arme bescheiden huisvrouw tot en met de koningin aan het hof. Door expliciet te noemen dat elke klasse thee dronk, brengen de auteurs in toenemende mate een beeld tot stand waarin de Engelsen met elkaar verbonden worden door het drinken van thee. Het verband tussen theedrinken en het Engelse sociale leven werd dus steeds nadrukkelijker en gedetailleerder genoemd door de auteurs. Daarnaast worden de verwijzingen naar thee als spil in het sociale leven steeds eerder genoemd. Waar Sigmond en Sumner het achterin hun traktaat benoemden, lag in de traktaten van na 1880 veel meer nadruk op dit onderdeel.

Ondanks enkele verschillen valt het op hoezeer de traktaten met elkaar overeenkomen. Opvallend is hoe vaak aan het werk van Sigmond gerefereerd wordt. Reade citeert er bijvoorbeeld uitvoerig uit. Hij nam voornamelijk de uitspraken over waarin Sigmond het belang van thee voor de Engelse samenleving beschrijft.¹⁰² Ook de anonieme auteur van het boek *Tea and tea blending* verwijst in zijn werk naar zowel Sigmond als Reade.¹⁰³ Toch kun je niet zeggen dat de auteurs het werk van Sigmond alleen maar herkauwden. Zo werken de auteurs na Sigmond het debat over thee, dat in de achttiende eeuw begon met het dispuut tussen Dr. Johnson en Jonas Hanway, verder uit met de nieuwe ontwikkelingen en argumenten uit de negentiende eeuw. Dit debat spitste zich toe op de effecten van thee op het menselijk lichaam en het gevaar voor de volksgezondheid. Deze vijf boeken die in dit hoofdstuk behandeld zijn, vormen mijns inziens een onderdeel van het

¹⁰² Reade, *Tea and tea drinking*, 16.

¹⁰³ A member of the firm Lewis&Co., *Tea and tea blending*, 27 en 30. In het boek staat de naam van Sigmond verkeerd gespeld als: Sigismund.

debat over thee in de negentiende eeuw. Zij gaven een zeer positief beeld over de drank, en vormden daarmee een tegenhanger op de kritiek die geuit werd op thee. In elk boek wordt de discussie over thee behandeld en dit punt wordt naarmate de eeuw vorderde steeds gedetailleerder uitgewerkt. De kennis en kunde over de scheikundige samenstelling van thee komt bijvoorbeeld aan de orde, om aan te tonen welke stoffen het schadelijke effect van thee veroorzaken (theïne en tannine).¹⁰⁴ Gematigd theegebruik kan deze effecten tegengaan volgens de auteurs.

Verder blijft de opbouw van de boeken en de thema's die erin verwerkt worden, over de hele periode nagenoeg hetzelfde. Een deel bestaat uit een beschrijving van de geschiedenis van thee in China, verder wordt veelal aandacht besteedt aan de cultivering en de botanische kenmerken van thee, daarnaast is er vaak een hoofdstuk over de komst van thee naar Engeland en de sociale invloed die de drank had op de Engelse samenleving. In de loop van de eeuw worden wel enkele thema's toegevoegd, zoals instructies over het maken van thee of uitgebreidere beschrijvingen over de 'tea-meetings' van de temperance movement. Ook verschuift de interesse steeds meer van China naar India. De geschiedenis van China wordt steeds minder uitvoerig beschreven, terwijl de productie van thee in India in toenemende mate geprezen wordt. Het kan zijn dat deze geschiedenis bij een groot deel van de bevolking al bekend was, of de auteurs bewust minder aandacht aan dit deel van de theegeschiedenis besteedde. Ian Cook schrijft hierover in zijn onderzoek naar voeding en identiteit. Hij stelt dat bepaalde producten in Europa zijn gedomesticeerd in de negentiende eeuw en als het ware zijn opgenomen in de Europese (eet-)cultuur.¹⁰⁵ Mijns inziens tonen de auteurs die ik in dit hoofdstuk heb besproken aan dat dit verschijnsel ook bij de Engelse thee is opgetreden.

Uit de reeks traktaten komt naar voren dat de Victoriaanse auteurs zeer positief schreven over thee. Dit valt deels te verklaren uit het feit dat deze boeken geschreven zijn door auteurs die op verschillende manieren nauw verbonden waren met thee. De ene was aanhanger van de temperance movement terwijl de ander werknemer was bij een theebedrijf. Ondanks dat de boeken geschreven zijn door personen die dicht bij het vuur stonden, geven zij wel een beeld van de ontwikkeling die de theecultuur in Engeland doormaakte. Daarbij laten zij zien dat de drank steeds populairder werd en een prominente

¹⁰⁴ Sumner, *A popular treatise on tea*, 29.

¹⁰⁵ Cook en Crang, 'The world on a plate', 139.

plaats innam in de Engelse samenleving. Thee raakte als het ware ingeburgerd en werd, volgens deze schrijvers, onderdeel van de Engelse identiteit.

Hoofdstuk 2

Victoriaanse vrouwentijdschriften over thee

(...) what will my readers say at being taught how to make TEA by a foreigner? Tea! For which we English are famous – tea, which is the beverage of the whole female population of the country, and which alone enables us to resist the depressing effects of our climate.¹⁰⁶

De schrijfster¹⁰⁷ van de column ‘Spinnings in town’, die in 1874 in *The Englishwoman’s Domestic Magazine* verscheen, wond er geen doekjes om dat zij thee beschouwde als een product waar Engelse trots aan verbonden was: ‘Tea! For which we English are famous.’ Waar komt deze emotionele reactie over thee vandaan? En was dit een losstaande mening of waren de vrouwenbladen uit de negentiende eeuw vervuld van soortgelijke verwijzingen naar thee? Kwam na verloop van tijd meer aandacht voor de populaire drank of bleef de trend onopgemerkt in de vrouwentijdschriften? Kortom, in dit hoofdstuk komt aan de orde in hoeverre thee in Engelse vrouwentijdschriften werd gepresenteerd als onderdeel van de nationale identiteit en hoe dit beeld zich ontwikkelde in de Victoriaanse periode. In dit onderzoek staan de twee populairste vrouwentijdschriften uit deze periode centraal: *The Englishwoman’s Domestic Magazine* (1852 – 1881) en *The Ladies’ Treasury* (1857 – 1895).

Het eerstgenoemde tijdschrift wordt gezien als trendsetter omdat de redacteuren Samuel Beeton en zijn vrouw Isabella de eerste waren die een maandblad publiceerden voor slechts twee *pence*. Dit bedrag lag beduidend lager dan de *shilling* die dames normaal gesproken betaalden voor een maandblad, waardoor dit vrouwentijdschrift als eerste bereikbaar werd voor de middenklasse.¹⁰⁸ Het succes van het tijdschrift was enorm en binnen twee jaar steeg de verkoop naar 25.000 exemplaren per maand. In 1856 liep dat aantal op tot 37.000 en vier jaar later werden bijna 50.000 exemplaren verkocht onder de middenklasse vrouwen.¹⁰⁹ Het doel van dit tijdschrift was om de lezeressen te adviseren over de manier

¹⁰⁶ The Silkworm, ‘Spinnings in town’, *Englishwoman’s Domestic Magazine* 109 (januari 1874) 34 – 39, aldaar 36.

¹⁰⁷ Deze auteur schreef onder de pseudoniem: ‘The Silkworm.’ Hoogstwaarschijnlijk is het een vrouw aangezien zij in de column zegt: ‘(...) we woman have yet much to learn from man’s wisdom.’ In: The Silkworm, ‘Spinnings in town’, *Englishwoman’s Domestic Magazine* 109 (januari 1874) 34 – 39, aldaar 35.

¹⁰⁸ C.L. White, *Women’s magazines 1693 – 1968* (Londen 1970) 44.

¹⁰⁹ White, *Women’s magazines*, 46.

waarop zij goede huisvrouwen konden worden:

The Englishwoman's Domestic Magazine will doubtless be found an encouraging friend to those of our countrywomen already initiated in the secret of making "home happy;" and to the uninitiated, who, sometimes from carelessness, but oftener from the want of guiding monitor, have failed in this great particular, we shall offer hints and advice by which they may overcome every difficulty, and acquire the art of rendering their efforts successful and their homes attractive.¹¹⁰

Verschillende rubrieken die maandelijks terugkwamen in het blad waren vanzelfsprekend afgestemd op dit huishoudelijke doel: 'Receipts for cookery', 'Things worth knowing', 'Hints to Housekeepers', 'Management and household of pets' en 'Hints of the sick room and nursery'.¹¹¹ Naast deze rubrieken werden de lezeressen ook vermaakt met verschillende fictieverhalen en laagdrempelige artikelen over wetenschap.¹¹²

The Ladies' Treasury (1857 – 1895) was, wat betreft vorm en inhoud, nagenoeg gelijk aan *The Englishwoman's Domestic Magazine*. Het blad bestond eveneens uit rubrieken over huishouden, koken, schoonmaken, mode en schoonheid. Ook de romans werden in vervolgdelen gepubliceerd, net zoals in *The Englishwoman's Domestic Magazine*. De redactrice Eliza Warren werd daardoor meer dan eens beticht van het ongeïnspireerd nabootsen van haar grootste concurrent.¹¹³ Toch werd het blad, kort na de oprichting, aangeprezen door *Punch* als: 'the best of all the household magazines'¹¹⁴ en ook andere bladen waren positief gestemd over de nieuwkomer en roemden het aanbod van artikelen en de 'literary excellence'.¹¹⁵ *The Ladies' Treasury* onderscheidde zich echter wel van de concurrentie door de lezeressen taallessen aan te bieden in het Duits, Frans en Italiaans. Daarnaast verscheen tien jaar na de oprichting van het blad een bijlage getiteld: *Treasury of Literature* (1868 – 1875), waarin korte artikelen over wetenschap gepubliceerd werden, zoals 'Petroleum and paraffin,

¹¹⁰ 'Our address', *The Englishwoman's Domestic Magazine* (mei 1852) 1, aldaar 1.

¹¹¹ Ibidem. De rubriek 'Hints to housekeepers' verscheen tussen 1872 – 1874 en 'Things worth knowing' tussen 1852 – 1875. 'Receipts for cookery' was een rubriek uit 1854.

¹¹² J.C.B., 'Studies on botany, elementary structure of plants', *The Englishwoman's Domestic Magazine* 17 (september 1861) 253 – 255.; "'Earth, air, fire, and water;" or domestic science from old text', *The Englishwoman's Domestic Magazine* 45 (september 1868) 139 – 141.

¹¹³ K. Hughes, *The short life and long times of Mrs. Beeton* (New York 2005) 235 en 321.

¹¹⁴ 'All work and some play', *Punch* 48 (augustus 1857). Ook in: J. de Ridder en M. van Remoortel, 'Not "Simply Mrs. Warren": Eliza Warren Francis (1810-1900) and the Ladies' Treasury', *Victorian periodicals review* 44 (2011) 307 – 326, aldaar 311.

¹¹⁵ J. de Ridder en M. van Remoortel, 'Not "Simply Mrs. Warren": Eliza Warren Francis (1810-1900) and the Ladies' Treasury', *Victorian periodicals review* 44 (2011) 307 – 326, aldaar 311.

whence the source?’¹¹⁶ In deze bijlage spitste de wetenschappelijk artikelen zich voornamelijk toe op huiselijke onderwerpen zoals koken, mode of tuinieren.¹¹⁷

In de loop van de negentiende eeuw maakte de vrouwenpers echter grote veranderingen door, waaraan verschillende maatschappelijke ontwikkelingen ten grondslag lagen. Volgens verschillende historici werd deze pers beïnvloed door de opkomst van een nieuwe middenklasse als gevolg van de industriële revolutie, een veranderend ideaalbeeld over vrouwen en goedkopere drukmogelijkheden.¹¹⁸ Voornamelijk het veranderen van het ideaalbeeld van vrouwen had volgens Cynthia L. White veel impact.¹¹⁹ De vrouw werd het middelpunt van het huishouden en haar gezin. Bij dit nieuwe ideaalbeeld hoorde een uitstekend georganiseerd huishouden waarin goed gekookt werd en de vrouw des huizes er goed uitzag.¹²⁰ Daarnaast zorgde de opkomst van een nieuwe middenklasse voor een andere doelgroep. Deze maatschappelijke veranderingen hadden effect op de inhoud van de vrouwentijdschriften, waaronder *The Ladies' Treasury* en *The Englishwoman's Domestic Magazine*. De artikelen richtten zich bijvoorbeeld in toenemende mate op tips over het huishouden, naaiwerk en amusement, maar bijvoorbeeld ook op uitleg van etiquette.

De inhoud van de bladen kwam echter tegemoet aan wat de Victoriaanse vrouwen blijkbaar wilden lezen.¹²¹ De magazines waren namelijk voor hun voortbestaan afhankelijk van het aantal verkochte exemplaren en dus ook van hun populariteit. Uitgevers moesten lezeressen aan zich binden, waardoor de inhoud van de verschillende bladen werd afgestemd op hun wensen. En de dames uit de middenklasse waren voornamelijk geïnteresseerd in informatie en advies over de gewoonten en etiquette van de hogere klasse. Doordat de grenzen tussen verschillende sociale klassen verschoven en vervaagden in de Victoriaanse periode werd het voor vrouwen die opklommen naar de (hoge) middenklasse namelijk moeilijk om precies op de hoogte te zijn van het doen en laten in deze kringen.¹²² De

¹¹⁶ E.W.F. 'Petroleum and paraffin, whence the source?', *The Ladies' Treasury* (februari 1868) 59 – 61, aldaar 59.

¹¹⁷ J. de Ridder, 'What? How? Why? Broadening the mind with the Treasury of literature (1868 – 1875), supplement of the Ladies' Treasury (1857 – 1895)', *Victorian periodicals review* 43 (2010) 174 – 195, aldaar 176 en 180.

¹¹⁸ M. Beetham, *A magazine of her own?: Domesticity and desire in the woman's magazine 1800 – 1914* (Londen en New York 1996); J.A. Auerbach, 'What they read: mid-nineteenth century English women's magazines and the emergence of a consumer culture', *Victorian periodicals review* 30 (1997) 121 – 140, aldaar 131.; C.L. White, *Women's Magazines 1693 – 1968* (Londen 1970) 39 – 45.

¹¹⁹ White, *Women's magazines*, 42.

¹²⁰ *Ibidem*.

¹²¹ Auerbach, 'What they read: mid-nineteenth century Englishwomen's magazines', 134.

¹²² White, *Women's magazines*, 40.

vrouwenbladen bewezen zich als een onmisbare gids voor de omgangsvormen en de gebruiken in de *high society* en voor het organiseren van een uitstekend huishouden.¹²³

Beeldvorming over thee tussen 1852 - 1860

In de edities van beide bladen tussen 1852 en 1860 verschenen nog nauwelijks artikelen waarin thee het hoofdonderwerp vormde. Wel werd thee genoemd in verschillende scènes van romans, zoals in de *The thorn and then the rose*: "'But won't you take tea, sir? – it is all ready?" "No, thank you, Haddon, you shall hasten supper instead. I am tired; and as for tea, I had a cup, not an hour ago, with Miss Ann and her aunt."¹²⁴ Ook in een kort artikel in *The Ladies' Treasury* van maart 1857, over de zijden industrie in China, wordt thee genoemd. De Chinezen worden hierin namelijk omschreven als: 'inhabitants of the land of tea.'¹²⁵ In het vervolg van het artikel wordt thee echter niet meer genoemd. Tenslotte komt de drank in korte verwijzingen terug in rubrieken zoals 'Things worth knowing', waarin bruikbare tips gegeven worden over het schoonhouden van de theeketel of hoe een opgeklopt eigeel het wolkje melk in de thee kan vervangen.¹²⁶

Verwijzingen naar thee zijn in dit decennium ook af en toe terug te vinden in de rubrieken waarin de dames antwoord krijgen op hun vragen over kleding, stijl, huishouden en etiquette. Julia Capias schrijft in maart 1857 bijvoorbeeld een wanhopige brief naar de rubriek 'Letters to a lady on things she ought to know' van Pertinax Dearlove in *The Ladies' Treasury*. In de brief vraagt zij om advies over het huishouden. Zij ziet zichzelf als een slechte huisvrouw en beschrijft de druk die zij voelt om te voldoen aan het ideaalbeeld van huiselijkheid: '(...) I tremble sometimes when I think what may be the consequence if I cannot make him comfortable at home. (...) A husband must be made comfortable at home, or else he won't stay at home; that I see.'¹²⁷ Blijkbaar was de hoofdtaak van de vrouw in deze tijd voornamelijk gericht op het creëren van een behaaglijk thuis. Verder werd van haar verwacht dat zij verstandig met geld omging en goed kon koken. Capias biecht in haar brief

¹²³ In het artikel 'Prize essay' staat bijvoorbeeld de volgende opmerking van een lezer: 'I am beholden to your Magazine for many useful hints in housekeeping (...)' In: A young matron, 'Prize essay', *The Englishwoman's Domestic Magazine* 152 (juni 1877) 329 – 332, aldaar 331.

¹²⁴ Silverpen, 'The thorn and then the rose', *The Ladies' Treasury* (februari 1860) 34 – 37, aldaar 36.

¹²⁵ 'The silkworm and the silkmanufacture', *The Ladies' Treasury* (maart 1857) 24 – 26, aldaar 24.

¹²⁶ 'Things worth knowing', *The Englishwoman's Magazine* (januari 1853) 279, aldaar 279. En in: 'Things worth knowing', *The Englishwoman's Magazine* (juni 1853) 60, aldaar 60.

¹²⁷ P. Dearlove, 'Letters to a lady on things she ought to know', *The Ladies' Treasury* (maart 1857) 6 – 8, aldaar 6 – 7.

op dat zij niet aan deze eisen voldoet; ze kan niet koken, heeft hanenvlees gekocht in plaats van kip en ondervindt problemen bij het theezetten: 'The water is hard, too. Mary [een vriendin] says she can't wash with it, and that I must put soda¹²⁸ into it before I can make tea. Well, I put a good lump of soda in the teapot. The tea looked very rich; but you should have seen what faces Charles made when he tasted it!'¹²⁹ Uit deze opmerking van Capias komt naar voren dat theezetten blijkbaar gezien werd als een wezenlijk onderdeel van een comfortabel thuis, en dat het ideaalbeeld van de Engelse huisvrouw klaarblijkelijk inhield dat zij ook goede thee kon zetten.

Naast de geringe verwijzingen naar thee in deze periode, valt ook op te merken dat beide bladen een zekere vorm van Engelse cultuur presenteren, en niet alleen een internationale hofcultuur.¹³⁰ In het voorwoord van de eerste editie van *The Englishwoman's Domestic Magazine*, dat hierboven al kort is aangehaald, stond bijvoorbeeld ook dat: 'If there is one thing, of which an Englishman has just reason to be proud, it is of the moral and domestic character of his countrywomen.'¹³¹ Hiermee verwees het blad expliciet naar de Engelse trots voor de eigen huisvrouwen. Ook in de *The Ladies' Treasury* werd aandacht besteed aan elementen van de Engelse cultuur. In het artikel 'Social employments of women' werd het probleem van werkgelegenheid bij vrouwen in de jaren vijftig aangekaart en gaf de auteur het verschil aan tussen de aanpak in Europa en Engeland: '(...) we should object to any formal setting aside of the individual under the obligation of a *vow*, or to any condition of arrangements affecting personal liberty. Such conditions would not assort with English views and sentiments (...).'¹³² De Engelse normen en waarden zijn volgens de auteur wezenlijk anders, waardoor de Europese aanpak niet zou werken in Engeland.

Het gros van de artikelen en recepten in beide tijdschriften waren echter wel gericht op Frankrijk, en in mindere mate ook op Duitsland en Nederland. Daarnaast getuigen de taallessen en de modeadviezen uit Parijs van een internationale cultuur in de tijdschriften. Toch is het een belangrijk gegeven voor het verdere onderzoek naar thee in de

¹²⁸ Deze tip van haar vriendin om soda aan het theewater toe te voegen was een bekende truc in de negentiende eeuw, maar wel in kleine hoeveelheden. In: E. Warren, 'Cookery for all incomes', *The Ladies' Treasury* (januari 1870) 4 – 7, aldaar 5.

¹²⁹ Dearlove, 'Letters to a lady on things she ought to know', 7.

¹³⁰ Overgebleven tradities uit de hofcultuur van de zeventiende en achttiende eeuw waren terug te zien bij de elite in de negentiende eeuw. Voornamelijk het kosmopolite karakter van de hofcultuur, met Frankrijk als rolmodel kwam terug. Een beschrijving van de hofcultuur is te vinden in: C. Campbell – Orr ed., *Queenship in Britain 1660 – 1837, royal patronage, court culture and dynastic politics* (Manchester 2002). En in J. Brewer, *The pleasures of the imagination: English culture in the eighteenth century* (New York 2013).

¹³¹ 'Our address', *The Englishwoman's Domestic Magazine* (mei 1852) 1.

¹³² 'Social employments of women', *The Ladies' Treasury* (maart 1857) 21 – 23, aldaar 21.

vrouwentijdschriften dat elementen van de Engelse cultuur naar voren komen. Zo worden enkele sociale kwesties met betrekking tot Engeland in de bladen besproken en is het eerste artikel dat in *The Ladies' Treasury* verschijnt volledig gericht op het leven van Queen Victoria. Daarnaast geven verscheidene artikelen in beide bladen de verschillen aan tussen Engeland en de rest van Europa.¹³³

Beeldvorming over thee tussen 1860 - 1870

In het decennium tussen 1860 en 1870 wordt in beide bladen meer aandacht besteed aan thee en verschijnen, naast de korte verwijzingen zoals in de voorgaande decennia, ook voor het eerst artikelen met achtergrondinformatie over de drank. Daarnaast worden voor het eerst de etiquette toegelicht voor het bereiden van thee. In *The Englishwoman's Domestic Magazine* van mei 1863 staat bijvoorbeeld in de rubriek 'Answers to correspondents' de volgende instructie:

To make tea properly, the teapot should first be warmed with water; that emptied away; the tea put in, and then a small quantity of *boiling water* poured over it. When it has been allowed to stand for a few minutes, the teapot may be filled, but always with water that is quite boiling, or the concoction will be anything but refreshing.¹³⁴

Soortgelijke beschrijvingen over theezetten, of het serveren van thee komen veel voor in beide bladen, in verschillende rubrieken zoals 'The Englishwoman's Conversazione' en 'Christmas guests and how to amuse them.'¹³⁵

In deze periode verscheen, zoals gezegd, ook voor het eerst achtergrondinformatie over thee. In het aprilnummer van *The Englishwoman's Domestic Magazine* uit 1862 werd bijvoorbeeld een artikel gepubliceerd over de geschiedenis van Engeland. De inhoud focust zich voornamelijk op een beschrijving van het hof van Koning Charles II en de legende van

¹³³ 'French and English', *The Ladies' Treasury* (datum onbekend) 263.; 'The employment of women', *The Ladies' Treasury* (januari 1860) 6 – 8.; C. Bodin, 'Woman's social and domestic virtues considered', *The Englishwoman's Domestic Magazine* (januari 1853) 259.

¹³⁴ 'Answers to correspondents', *The Englishwoman's Domestic Magazine* (mei 1863) 47 – 48, aldaar 47.

¹³⁵ Een soortgelijke beschrijving is terug te vinden in: 'Hints to housekeepers, by an Englishwoman', *The Englishwoman's Domestic Magazine* (oktober 1872) 199 – 200, aldaar 199.

de London Bridge. Maar verderop in dit zes pagina's tellende artikel komt de auteur,¹³⁶ ook op de theegeschiedenis van zijn land. Hij speculeert over welke natie in de zeventiende eeuw de *eer* had gehad om thee te introduceren in Europa, en haalt de volgende vergelijking aan:

The progress of this famous plant has been something like progress of truth – suspected at first, though very palatable to those who had the courage to taste it – resisted as it encroached – abused as its popularity seemed to spread – and establishing its triumph at last, in cheering the whole land, from the palace to the cottage, only by the slow and resistless efforts of time and its own virtues.¹³⁷

Net als in het boek van Samuel Phillips Day, dat in het eerste hoofdstuk besproken is, wekt dit artikel de indruk dat de groeiende populariteit van thee in Engeland een onstuitbaar proces was. Deze auteur ziet het proces als iets waar de Engelsen zelf geen invloed op hadden. Hij bepreekt het namelijk als een gebeurtenis die zich als het ware, buiten het Engelse volk om voltrok.

Later in hetzelfde artikel beschrijft de auteur dat thee zodanig populair was geworden in de periode tussen Charles II en het midden van de negentiende eeuw, dat zelfs de arbeidersklasse de goedkopere koffie liet staan en liever koos voor de duurdere thee: 'But the custom of coffee-drinking among labouring classes does not appear to have lasted; and, even when it became the cheapest beverage, the popular prejudices prevailed against it, and ran in favour of tea.'¹³⁸ Het artikel gaat niet in op de achterliggende oorzaken van deze ontwikkeling, maar het is aannemelijk dat de groeiende populariteit van thee ook te maken had met de bereidingswijze van de drank. Koffiebonen konden bijvoorbeeld maar een keer gebruikt worden terwijl meerdere kopjes thee gezet konden worden met dezelfde theebladeren. De thee werd minder sterk, maar was nog drinkbaar in tegenstelling tot koffie. Tot aan de scherpe prijsdalingen halverwege de negentiende eeuw, kocht de arbeidende klasse daarom vaak 'tweedehands' thee van de bourgeoisie en liet deze bladeren langer trekken om de gebrekkige kwaliteit te compenseren.¹³⁹

Tussen 1860 en 1870 verschijnen ook voor het eerst artikelen waarbij thee in de titel

¹³⁶ De auteur wordt omschreven met de initialen M.S.R.

¹³⁷ M.S.R., 'The domestic history of England, Charles II', *The Englishwoman's Domestic Magazine* (april 1862) 250 – 255, aldaar 253.

¹³⁸ M.S.R., 'The domestic history of England', 254.

¹³⁹ K. Wilhelm, 'Tea comes to England', <http://www.panix.com/~kendra/tea/index.html>, *Kendra*, geraadpleegd op 4 februari 2015. En in: J.C. Drummond en A. Wilbraham, *The Englishman's food: A history of five centuries of English diet* (herz. ed. 1939; Londen 1958) 203 – 205 en 329.

verwerkt wordt, of waar de drank het hoofdonderwerp vormt. Zoals in het artikel 'A sketch of tea land' in *The Englishwoman's Domestic Magazine* van april 1862 over de Chinese cultuur. In *The Ladies' Treasury* verschijnt enkele jaren later het artikel 'The sanitary influence of coffee and tea', over de opkomst van thee en koffie en het effect van beide dranken op het menselijk lichaam. Ondanks dat de titel suggereert dat dit essay ingaat op thee én koffie, blijft koffie onderbelicht en ligt de nadruk voornamelijk op thee. Allereerst beschrijft het lange artikel de opkomst van thee in de wereld en betreft daarbij China en Rusland: 'In China not only is tea the national beverage, but a large part of the agricultural and labouring interest of the country is engaged in its cultivation. Russia follows next in the almost universal use of tea (...).'¹⁴⁰ De anonieme auteur noemt thee hier expliciet de nationale drank van China en ziet Rusland als de daaropvolgende grootmacht op het gebied van theedrinken.¹⁴¹ Echter daarna stelt het artikel dat thee in eigen land wordt beschouwd als een onmisbaar product voor alle klassen: 'The poor dine on half a loaf rather than lose their cup of tea; just as the French peasant regards his *demi-bouteille* of Vin Bleu¹⁴² as the most important part of his meal.'¹⁴³ Opvallend aan deze passage is dat de auteur een vergelijking maakt tussen theedrinken in Engeland en het stereotype beeld van de Fransen die niet zonder hun wijn kunnen. Blijkbaar ziet de auteur het theedrinken als iets typisch Engels, aangezien wijn drinken aangeduid wordt als typisch Frans. Toch benoemt deze auteur thee niet expliciet als de nationale drank van Engeland. Echter, door de vergelijking te maken tussen Franse wijn en Engelse thee, identificeert de auteur zich, mijns inziens, met thee en beschouwt hij de drank als een onderdeel van de Engelse identiteit.

Ondanks het feit dat beide bladen in deze periode meer aandacht gaan besteden aan thee dan in de tien jaar hiervoor, blijft het slechts een klein gedeelte van de totale inhoud van de tijdschriften innemen. De bladen bestaan hoofdzakelijk uit fictie, mode artikelen, naaipatronen, tips voor handwerken en advies over het huishouden. De mode wordt voornamelijk beïnvloed door de Franse trends en ook in verschillende artikelen staan her en der Franse woorden en uitdrukkingen. Toch zijn de Engelse invloeden in het blad ook in

¹⁴⁰ 'The sanitary influence of coffee and tea', *The Ladies' Treasury* (mei 1869) 186 – 192, aldaar 187.

¹⁴¹ De auteurs was niet de enige met deze mening. Reade noemde thee eveneens de nationale drank van China: 'Tea is the national drink of China and Japan.' In: A.A. Reade, *Tea and tea drinking* (Londen 1884) 17. De twee auteursvormen met deze uitspraak echter wel een uitzondering.

¹⁴² Dit is een andere benaming voor slechte rode wijn. In: E.M. Donato, *Beyond the paradox of the nostalgic modernist* (New York 2004) 69.

¹⁴³ 'The sanitary influence of coffee and tea', 187.

deze periode merkbaar. Naast de expliciete aanduidingen in titels; 'The defects of woman and how to remedy them {from an English point of view}',¹⁴⁴ spelen de romans zich voornamelijk af in een Engelse setting. In de *The thorn and then the rose* komen bijvoorbeeld Engelse (thee)etiquette terug:

Then, looking upon the pretty table, so carefully prepared for tea and supper, she says, to the dismayed housekeeper, "Supper and tea together! Have you never been better taught than this? Faugh! how vulgar! Pray clear away, and let us have tea only." "It is eight o'clock, ma'am," replies the housekeeper, "and I had a feeling that after your journey you would like something substantial with your tea."¹⁴⁵

In de loop van de negentiende eeuw speelden de verhalen zich steeds vaker af in een realistische setting, waarin situaties voorkwamen die lezeressen herkenden uit hun dagelijks leven.¹⁴⁶ Thee speelde hierin een belangrijke rol, aangezien in steeds meer romans scènes voorkwamen waarin thee gedronken werd, of waarin een ontmoeting werd beschreven tussen de verschillende hoofdpersonen onder het genot van een kopje thee. In de bovenstaande passage is dit terug te zien. Hoewel de algemene inhoud van de bladen niet als typisch Engels gekwalificeerd kan worden, komt een zekere vorm van Engelse identiteit dus wel naar voren.

Beeldvorming over thee tussen 1870 - 1880

Vanaf 1870 zet de trend door, dat thee steeds vaker in artikelen verschijnt als het hoofdonderwerp. In *The Ladies' Treasury* van april 1870 verscheen een stuk getiteld 'The story of our daily drink' waarin de geschiedenis van thee in Engeland uitgebreid beschreven werd. Dit is een groot verschil met de artikelen die tussen 1852 en 1869 verschenen, waarin geen aandacht besteed werd aan de geschiedenis van de plant. Daarnaast werden thee en koffie in de eerste helft van de Victoriaanse periode bij wijze van spreken als een twee-eenheid

¹⁴⁴ F.P. Cobbe, 'The defects of women and how to remedy them', *The Ladies' Treasury* (januari 1870) 12 – 17, aldaar 12.

¹⁴⁵ Silverpen, 'The thorn and then the rose', *The Ladies' Treasury* (april 1860) 98 – 103, aldaar 99.

¹⁴⁶ De verhalen die geïnspireerd waren op de Romantiek verdwijnen uit de tijdschriften. In de achttiende eeuw verschenen dit soort verhalen veelvuldig in bijvoorbeeld de *Lady's Magazine* (1770 – 1837). In: J. A. Auerbach, 'What they read: mid-nineteenth century Englishwomen's magazines and the emergence of a consumer culture', *Victorian Periodicals Review* 30 (1997) 121 – 140, aldaar 121 – 122.

gezien, terwijl thee in de periode 1870 – 1880 een aparte status lijkt te krijgen ten opzichte van koffie. Het artikel ‘The story of our daily drink’ is bijvoorbeeld uitsluitend gericht op thee en de opkomst ervan in Europa en Engeland. De auteur, W.T. haalt in dit artikel het beroemde citaat aan van Samuel Pepys, die op 25 september 1660 in zijn dagboek de eerste schriftelijke verwijzing maakte naar thee: ‘And afterwards did send for a Cupp of Tee (a China drink) of which I never drank before.’¹⁴⁷ De auteur stelt dat Pepys toentertijd niet kon weten dat hij een drank noemde die van grote invloed zou worden: ‘(...) he had mentioned a beverage destined to exert a world-wide influence on civilization, and in due time gladden every heart in his country, from that of Sovereign Lady Victoria down to the humble Mrs. Miff.’¹⁴⁸ De auteur benadrukt dat de drank een speciale betekenis heeft voor de Engelsen van elke klasse, van de koningin tot aan de ‘humble Mrs. Miff.’¹⁴⁹ In het artikel wordt in zekere zin een verband gelegd tussen thee en een gevoel van verbondenheid tussen de Engelsen.

Tussen 1870 – 1880 werden rubrieken over koken en recepten een steeds groter thema in de tijdschriften. Voorheen verschenen al verschillende recepten in de bladen maar in deze periode werden de recepten veelvuldig en specifieker.¹⁵⁰ In zowel *The Englishwoman’s Domestic Magazine* als *The Ladies’ Treasury* verschijnen vanaf 1870 rubrieken zoals: ‘The Kitchen’, ‘Cookery for €200,- a year, and for greater and lesser amount of income’¹⁵¹ en ‘The “why” in cookery.’ Ook thee en de versnaperingen die daarbij horen, vormen steeds vaker een onderwerp in de kookrubrieken. In april 1870 weidt *The Ladies’ Treasury* bijvoorbeeld aandacht aan de *high tea*, in de rubriek ‘Cookery for all incomes’, geschreven door de redactrice Eliza Warren. Zij somt enkele recepten op die de dames kunnen maken, waaronder verschillende vleesgerechten en aardappelhapjes.¹⁵²

‘Tea’ had echter meerdere betekenissen in de Victoriaanse periode. De naam voor de drank was in de volksmond tevens de aanduiding van een maaltijd, en tussen deze

¹⁴⁷ R. Latham en William Matthews, *The diary of Samuel Pepys volume I, 1660* (Londen 1970) 253.

¹⁴⁸ W.T., ‘The story of our daily drink’, *The Ladies’ Treasury* (april 1870) 121 – 125, aldaar 121.

¹⁴⁹ Mrs. Miff is een personage dat voorkomt in het boek *Dombey and Son* van Charles Dickens (1848). Zij wordt omschreven als: ‘The wheezy little pew-opener, a mighty dry old lady, sparsely dressed with not an inch of fullness anywhere about her.’ In: A.J. Philip, *Dickens Dictionary, a key to characters and places in the books of Charles Dickens* (New Jersey 2002) 242.

¹⁵⁰ Hulp in de huishouding was in de periode rond 1875 steeds moeilijker te vinden. Oorzaak hiervan was de industrialisatie en de veranderende arbeidsmarkt, waar vrouwen nu ook andere mogelijkheden kregen dan enkel als hulp in de huishouding te werken. Hierdoor ontstond een tekort, en waren huisvrouwen uit de middenklasse genoodzaakt om zelf meer huishoudelijke taken te doen. De tijdschriften sprongen hierop in door bijvoorbeeld meer recepten en ‘self-help’ artikelen te publiceren. In: C. White, *Women’s magazines 1693 – 1968* (Londen 1970) 54 – 55.

¹⁵¹ Naar aanleiding van deze rubriek verscheen enkele jaren later een gelijknamige bundel. Dit werd een bestseller in de negentiende eeuw.

¹⁵² E. Warren, ‘Cookery for all incomes’, *The Ladies’ Treasury* (april 1870) 56 – 58, aldaar 56.

maaltijden bestonden eveneens verschillen.¹⁵³ Voorzetsels zoals 'high', 'low', 'afternoon' en 'meat' maakte onderscheid, maar werden vaak weggelaten, aangezien de deelnemers over het algemeen zelf wisten wat voor soort maaltijd het betrof.¹⁵⁴ De *high tea* bestond uit verschillende vlees-, vis-, en aardappelgerechten en werd voornamelijk door de middenklasse gegeten. Rond vijf uur 's middags schoof het gezin aan bij deze hoofdmaaltijd van de dag.¹⁵⁵ Omdat de maaltijd vaak vlees bevatte werd de *high tea* ook wel beschreven als 'meat-tea.' *Afternoon tea* werd daarentegen voornamelijk genuttigd door dames uit de hogere klasse, om de tijd tussen de lunch en het late avondeten te overbruggen.¹⁵⁶ Dit was een kleine versnapering rond vier uur 's middags en werd gegeten aan de salontafel, waardoor het ook wel de 'low-tea' werd genoemd.¹⁵⁷ Daarnaast had deze kleine maaltijd een sociale functie, het gaf de dames de mogelijkheid om gezellig te kletsen maar ook om te prijken met het servies en de dure tafelkleden.¹⁵⁸

Het verschil tussen de *high tea* en de *afternoon tea* werd haarfijn uitgelegd in het toentertijd zeer bekende boek *The book of Household management* geschreven door Mrs. Beeton, de redactrice van *The Englishwoman's Domestic Magazine*:

There is Tea and Tea, the substantial family repast in the house of early diner, and the afternoon cosy, chatty affairs that late diners have instituted The family tea-meal is very like that of breakfast, only that more cakes and knickknackery in the way of sweet eatables are provided. A 'High Tea' is where meat takes a more prominent part and signifies really (...). The afternoon tea signifies little more than tea and bread-and-butter, and a few elegant trifles in the way of cake and fruit.¹⁵⁹

In het kleine woord thee zat dus veel betekenis. Achter de maaltijd die met hetzelfde woord werd aangeduid, maar op een ander moment van de dag werd gegeten, gingen grote sociale verschillen schuil. Laura Mason vat dit beeld in haar onderzoek als volgt samen: '(...) for those who eat dinner and then tea, as opposed to tea and then dinner, are likely to lead very different lives.'¹⁶⁰

¹⁵³ A. Broomfield, *Food and cooking in Victorian England a history* (Westport 2007) 59.

¹⁵⁴ Dat kan zijn door het tijdstip waarop de 'tea' werd gegeven of door de klasse waartoe men behoorde.

¹⁵⁵ Mason, 'Everything stops for tea', 82.

¹⁵⁶ Het betrof hier voornamelijk dames, maar de heren mochten ook bij deze maaltijd aanschuiven.

¹⁵⁷ Broomfield, *Food and cooking in Victorian England*, 59 – 60.

¹⁵⁸ Mason, 'Everything stops for tea', 82 – 83.

¹⁵⁹ I. Beeton, *The Book of household Management* (Londen 1880) 1242.

¹⁶⁰ Mason, 'Everything stops for tea', 71.

De *high tea* en *afternoon tea* kwamen in deze periode ook steeds vaker terug in de vraagrubrieken van de tijdschriften. Waar voorheen veel over huishouden gevraagd werd, willen de lezeressen nu ook informatie over thee: “‘Violet Eyes’ would be glad to know the most fashionable and graceful way of having afternoon tea for callers.¹⁶¹ If brought in on a tray, ready poured out, should a white cloth be used; and should the tray, if uncovered, be silver rather than a common one?’¹⁶² Het antwoord van het tijdschrift luidt: ‘China services are used for these teas, called “four- o’clocks.”’¹⁶³ Voornamelijk *The Englishwoman’s Domestic Magazine* merkt de verandering op dat *afternoon tea* steeds prominenter aanwezig is in het sociale leven. In de editie van januari 1876 staat een artikel getiteld ‘Afternoon tea’ waarin opgemerkt wordt dat: ‘The custom now so prevalent of having afternoon teas, or even larger receptions, is one of comparatively recent date.’¹⁶⁴ Het blad geeft enkele jaren later uitgebreide adviezen over het houden van een *afternoon tea*:

“Auntie’s Cakes” in *Mrs. Beeton’s Cookery-Book* are an excellent accompaniment to afternoon tea; bread-and-butter gives trouble in cutting, and is wasted if not eaten, while the disused cakes go back into their tin (...). I add the receipt of the benefit of those who have not the book by them.¹⁶⁵

Deze aandacht voor *afternoon tea* in *The Englishwoman’s Domestic Magazine* kan betekenen dat dit blad haar lezeressen wilde informeren over de etiquette uit de hogere klassen.

Naast aandacht van de lezeressen voor *afternoon tea*, werden ook vragen gesteld over *high tea*. Zoals die van ‘A young matron’ in *The Englishwoman’s Domestic Magazine* van juni 1877: ‘We are quiet folks and don’t give dinner parties, but occasionally I invite two or three intimate friends to a six o’clock tea. Now what are the requisites of a nice tea-table at present?’¹⁶⁶ Het antwoord luidt: ‘If all your guests dine early and you wish to give them “high tea,” you can have cold meat, fish, fowl (...).’¹⁶⁷ In de vraagrubrieken komen echter niet alleen vragen over het eten tijdens de *high tea* of *afternoon tea*, maar ook over hoe zij zich

¹⁶¹ In de Victoriaanse periode bleven vrouwen een of twee dagen per week of per maand thuis tussen 15:00 en 19:00 zodat vrienden en bekenden langs konden komen voor een kopje thee en cakes. Dit werd kortweg ‘at home’ genoemd. Dit betekende dat een vrouw thuis was en voorbereid was op visite. Verwijzingen naar ‘at homes’ zijn te vinden in: C.L., ‘Household economics’, *The Englishwoman’s Domestic Magazine* 176 (augustus 1879) 98 – 105, aldaar 101. En in: ‘Five o’clock teas’, *The Englishwoman’s Domestic Magazine* (maart 1881) 143 – 144, aldaar 143.

¹⁶² ‘The Englishwoman’s conversazione’, *The Englishwoman’s Domestic Magazine* 104 (augustus 1873) 10 – 13, aldaar 11.

¹⁶³ ‘The Englishwoman’s conversazione’, 11.

¹⁶⁴ ‘The art of entertaining: afternoon teas’, *The Englishwoman’s Domestic Magazine* 133 (januari 1876) 9 – 11, aldaar 9.

¹⁶⁵ ‘Household economics’, *The Englishwoman’s Domestic Magazine* 176 (augustus 1879) 98 – 105, aldaar 101.

¹⁶⁶ ‘Prize essay’, *The Englishwoman’s Domestic Magazine* 152 (juni 1877) 329 – 332, aldaar 331.

¹⁶⁷ ‘Prize essay’, 331.

moeten kleden. Zoals Gertrude die in mei 1880 schrijft naar 'Notices to correspondents' in *The Ladies' Treasury*: 'What is a suitable thing for a lady to carry her cap in to a five o'clock tea, and where can I get it – Gertrude.'¹⁶⁸ Hieruit komt naar voren dat de bladen het theedrinken en de rituelen daaromheen steeds vaker beschreven en de dames hierover advies gaven. De indruk ontstaat dus dat theedrinken een belangrijk onderdeel werd van het sociale leven van de Engelsen.

Naast de vragen over thee in de vraagrubrieken en de artikelen over huishouden, verschijnt in *The Englishwoman's Domestic Magazine* in 1874 een jaar lang een reeks over huishoudens in het buitenland: 'Homes abroad, a series of papers on domestic life in France, Germany, and Belgium.' In deze artikelen worden huishoudens in de drie landen besproken en is het doel om Engelse huisvrouwen op te voeden: '(...) our immediate object here is to give some idea of the way in which French households are managed, if happily thereby Englishwomen may find something for their use and benefit.'¹⁶⁹ De dames beschrijven ook het gebruik van thee. Zo schrijft een anonieme dame uit Frankrijk in mei 1874 hoe zij thee leerde zetten in Engeland: 'I need not tell an Englishwoman how to make tea. I have learnt the lesson in England, and have repeatedly taught it to my countrywomen.'¹⁷⁰ In augustus van datzelfde jaar weidde zij een volledige alinea aan de drank, met daarin een korte beschrijving van de beste theesoorten en de verschillen in 'theegewoonten' tussen Engeland en Frankrijk: 'Nothing is more simple than the preparation of tea. English ladies all know how to make it. In France, as a rule, we drink it much weaker than you do (...)'.¹⁷¹

In de laatste aflevering van deze serie komt een Engelse dame aan het woord die in Dresden studeerde aan het conservatorium.¹⁷² Na een beschrijving van Duitsland en typisch Duitse gebruiken komt zij halverwege het artikel op het onderwerp thee: 'I must not forget the tea. It is fearful. There is nothing like it. It is very much dearer than in England, and I believe it was sometimes nothing but chopped herbs. It looked very grey, and smelt like

¹⁶⁸ E. Warren, 'Notices to correspondents', *The Ladies' Treasury* (mei 1880) 300, aldaar 300.

¹⁶⁹ 'Homes abroad, a series of papers on domestic life in France, Germany, and Belgium', *The Englishwoman's Domestic Magazine* 109 (januari 1874) 16 – 17, aldaar 17.

¹⁷⁰ 'Homes abroad, a series of papers on domestic life in France, Germany, and Belgium', *The Englishwoman's Domestic Magazine* 113 (mei 1874) 232 – 233, aldaar 232.

¹⁷¹ 'Homes abroad, a series of papers on domestic life in France, Germany, and Belgium', *The Englishwoman's Domestic Magazine* 116 (augustus 1874) 69 – 71, aldaar 71.

¹⁷² Verdere informatie over deze 'English lady' blijft onbekend. In: 'Homes abroad, a series of papers on domestic life in France, Germany, and Belgium', *The Englishwoman's Domestic Magazine* 120 (december 1874) 291 – 293, aldaar 291.

herbal medicine. We had constant struggles about it.¹⁷³ Zij klaagt over de prijs en slechte kwaliteit van thee, maar heeft verder een zeer leuke tijd in Duitsland gehad. Aan het einde van het artikel kijkt ze weemoedig terug op haar studietijd en benoemt zij wat ze karakteristiek vond aan de Duitsers: 'It makes me want to go back again to talk and think of my dear Germans with their funny saving ways, their splendid language and music, and their bad tea.'¹⁷⁴ Het beeld dat deze dames schetsen, is dat thee een belangrijk onderdeel vormt van het dagelijks leven in Engeland en dat er grote verschillen bestaan tussen het theedrinken in Duitsland, Frankrijk en Engeland.

Naast de uitleg van etiquette en achtergrondverhalen over thee, verschenen in de deze periode ook voor het eerst artikelen over de voor- en nadelen van theedrinken. Net als in de traktaten uit het vorige hoofdstuk worden in deze artikelen de lichamelijke effecten van thee besproken en wordt eveneens de vervalsing van de theebladeren in Engeland aangekaart. In 1870 verschijnt bijvoorbeeld het artikel 'Digestion' in *The Englishwoman's Domestic Magazine* van februari, over de werking van de spijsvertering. Daarin staat onder meer beschreven dat alcoholische dranken een slecht effect op de spijsvertering hebben, maar ook dat thee en koffie de spijsverteringsorganen kunnen verzwakken: 'Even tea and coffee, the common beverages of all classes of people, have a tendency to debilitate the digestive organs.'¹⁷⁵ Naast het effect op de spijsvertering, benoemt dit artikel ook dat thee een universeel product was in Engeland, dat door alle klassen van de bevolking gedronken werd. In *The Ladies' Treasury* verscheen een jaar eerder een artikel waarin de lichamelijke effecten van thee en koffie beschreven werden: 'The sanitary influence of coffee and tea.' Daarin werd beargumenteerd dat het drinken van thee ervoor zorgde dat men minder behoefde te eten en dat de drank daardoor voornamelijk geschikt was voor de armere klassen: 'The cup of tea, which is the sole luxury of their scanty meal, lessens the need for more solid food; it satisfies the stomach, while it gladdens the heart.'¹⁷⁶ Net als in de traktaten uit het eerste hoofdstuk is ook hier een toenemende interesse te zien in de effecten van thee op het menselijk lichaam, maar wordt ook aandacht besteed aan het algemene gebruik van thee in alle klassen in de Engelse samenleving.

¹⁷³ 'Homes abroad, a series of papers on domestic life in France, Germany, and Belgium', *The Englishwoman's Domestic Magazine* 120 (december 1874) 291 – 293, aldaar 292.

¹⁷⁴ 'Homes abroad, a series of papers on domestic life in France, Germany, and Belgium', *The Englishwoman's Domestic Magazine* 120 (december 1874) 291 – 293, aldaar 293.

¹⁷⁵ 'Digestion', *The Englishwoman's Domestic Magazine* 62 (februari 1870) 91 – 92, aldaar 91.

¹⁷⁶ 'The sanitary influence of coffee and tea', 190.

De vervalsing van thee kreeg in deze periode ook meer aandacht in de bladen, waarschijnlijk omdat in dit decennium meer toezicht kwam op vervalste voeding en een wet werd aangenomen waarin het vervalsen van voeding strafbaar werd gesteld. Voornamelijk *The Ladies' Treasury* besteedde aandacht aan dit probleem. In mei 1870 verscheen in de rubriek 'Literature' over de aankondiging van nieuwe boeken, een voorproefje over het boek *The Food Journal*. Hierin staat:

The practice pursued was as follows: – Persons were employed to buy up the exhausted leaves at hotels, coffee-houses, and other places, at 2,5d. and 3d. per lb. These were taken to the factories, mixed with a solution of gum, and re-dried. After this, the dried leaves, if for black tea, were mixed with rose-pink and black lead, to 'face' them, as it is termed by the trade.¹⁷⁷

Een jaar later verschijnt opnieuw een klein artikeltje over het vervalsen van thee getiteld, "'Faced" Tea', waarin tips gegeven worden over hoe men gekleurde thee kon herkennen: 'The detection and examination of the facing is simple, as its presence may be at once ascertained by either examining the tea with a magnifying lens, or by simply washing it off by agitation with cold water.'¹⁷⁸ *The Englishwoman's Domestic Magazine* besteedde, in tegenstelling tot haar concurrent, in de gehele periode dat het blad uitkwam, nauwelijks aandacht aan dit probleem.¹⁷⁹

In de serie 'Homes abroad' die hiervoor besproken is, kwam al kort naar voren dat een Engelse dame klaagde over de kwaliteit van thee in het buitenland. Dit soort klachten komen vaker terug in de tijdschriften in deze periode. In de column 'Flittings' in *The Englishwoman's Domestic Magazine* van februari 1875 stelt de auteur, onder de naam 'Humming-bird', dat Engelsen die naar Frankrijk afreizen vaak tegen het volgende probleem aanlopen: 'The general complaint of English people in France is that they cannot get good tea. How they would have enjoyed the delicious cup of Assam Pekoe¹⁸⁰ that I am sipping as I

¹⁷⁷ 'Literature', *The Ladies' Treasury* (mei 1870) 82 – 84, aldaar 83.

¹⁷⁸ "'Faced" tea', *The Ladies' Treasury* (februari 1871) 23, aldaar 23.

¹⁷⁹ Dit komt waarschijnlijk doordat *The Ladies' Treasury* een bijlage uitbracht waarin laagdrempelige artikelen verschenen met een wetenschappelijke insteek. *The Englishwoman's Domestic Magazine* had eveneens een bijlage maar dat was voornamelijk gericht op mode en naaipatronen. De artikelen over theeervalsing komen voornamelijk uit de 'wetenschappelijke' bijlage van *The Ladies' Treasury*.

¹⁸⁰ Assam Pekoe was de thee van de beste kwaliteit die in Engeland te krijgen was. Andere soorten zoals Souchong, Congou Bohea waren thee van mindere kwaliteit. In: 'Notices to correspondents', *The Ladies' Treasury* (november 1880) 660, aldaar 660.

write!¹⁸¹ Later in datzelfde artikel maakt de auteur een opvallende opmerking over *afternoon tea* in Frankrijk: '(...) our afternoon tea is being adopted in Paris, and will probably become as general there as it now is here.'¹⁸² Hier geeft de auteur heel duidelijk aan dat hij *afternoon tea* ziet als een typisch Engelse gewoonte en dat Frankrijk dit Engelse gebruik heeft overgenomen. Hij benoemt thee niet als een nationale drank, maar wekt dus wel de indruk dat theedrinken typisch Engels is. Daarnaast komt in deze uitspraak terug dat in de bladen niet alleen een internationale cultuur gepresenteerd, waarin de Franse cultuur de boventoon voert, maar ook een Engelse cultuur.

Op het gebied van thee zijn in deze periode grote veranderingen te zien. De drank wordt allereerst meer besproken en vormt enkele keren het hoofdonderwerp van het artikel. Daarnaast worden vanaf 1870 voor het eerst verschillende facetten van thee en theedrinken beschreven. Van de recepten voor de *teacakes* tot het serveren van de thee, en van de vervalsing van de bladeren tot aan de schadelijke effecten van thee op het lichaam. Thee werd blijkbaar een steeds prominenter onderdeel van het dagelijks leven en een onderwerp waar de dames meer over wilden lezen.

Beeldvorming over thee tussen 1880 - 1895

In het laatste twee decennia van de negentiende eeuw was thee en theedrinken een normaal en onmisbaar dagelijks ritueel geworden bij alle lagen van de bevolking.¹⁸³ Dat is ook terug te zien in de inhoud van de artikelen uit beide tijdschriften in deze periode. De romans beschrijven bijvoorbeeld vaak scènes waarin de personages elkaar treffen bij een kopje thee. Vaak vormen deze referenties aan thee in het verhaal een aanduiding van tijd. De hoofdpersonen beschrijven wat zij voorafgaande aan het theedrinken gedaan hebben of wat zij na het theedrinken gaan doen. Thee lijkt als het ware een ijkpunt in de dag te zijn van de fictieve personages. Doordat de verhalen steeds realistischer werden kan hieruit ontleent worden dat thee een soortgelijke functie had in het 'echte' leven en dat thee in de Victoriaanse periode in toenemende mate verbonden raakte met het sociale leven van de Engelsen.

¹⁸¹ Humming-Bird, 'Flittings', *The Englishwoman's Domestic Magazine* 178 (februari 1875) 90 – 93, aldaar 92.

¹⁸² Humming-Bird, 'Flittings', 92.

¹⁸³ Broomfield, *Food and cooking in Victorian England*, 73.

Wat tevens opvalt aan de artikelen uit deze laatste jaren van de negentiende eeuw, is dat zij niet alleen feitelijke informatie geven over thee, zoals dat vanaf 1870 het geval was, maar dat zij ook een zekere emotie over de drank naar voren brengen. Zoals in het artikel, 'A talk about tea', dat in december 1895 verscheen in *The Ladies' Treasury*. De auteur met de initialen J.C.H., vraagt de lezer aan het begin van zijn vijf pagina's tellende artikel om zich in te beelden hoe een leven zonder thee eruit zou zien:

And while we sit around the table, let us think of what our social life would be like if we were suddenly deprived of that same cup which cheers, but not inebriates. Of all the domestic comforters for which we are indebted to the vegetable world, tea is at once the most soothing and the most exhilarating. To estimate the influence exercised upon society by wine, tobacco, and tea, all that is needed is to depict to yourself, (...) what life would be without them. A world without tea! As well talk of a world without the sun (...). Imagination refuses to contemplate a picture so appalling.¹⁸⁴

De invloed van deze drank is volgens de schrijver zo sterk verbonden met het sociale leven in Engeland, dat het idee dat er geen thee meer zou zijn, in zijn ogen een afschuwelijk beeld oproept. Uit het artikel komt de emotie over de drank sterk naar voren, en is thee volgens de auteur absoluut een onmisbaar product in de Engelse samenleving. Doordat zoveel emotie in het stuk doorklinkt maakt de auteur in dit artikel, in mijn ogen, een directe koppeling tussen thee en de Engelse nationale identiteit. Dit stuk komt qua toon en emotie sterk overeen met de boeken die in het eerste hoofdstuk besproken zijn. Ook de auteurs van de traktaten pretendeerden dat thee onmisbaar was voor de Engelsen en dat het een speciale plaats innam in hun hart. Een andere opvallende overeenkomst tussen dit artikel en de studies over thee uit het eerste hoofdstuk, is de aanhef. Het artikel opent met het gedicht *The task* van William Cowper, waarin het warme en geborgen gevoel beschreven wordt, wat veel Engelsen ook beleven bij het drinken van een kopje thee. Tevens gebruikt de auteur de beroemde zinsnede 'cup which cheers, but not inebriates', uit het gedicht van Cowper in het bovenstaande citaat.

In hetzelfde artikel wordt ook stilgestaan bij de ontwikkeling in de theegegeschiedenis

¹⁸⁴ J.C.H., 'A talk about tea', 813.

dat China niet langer de grootste leverancier is van thee in Engeland, maar dat die rol wordt overgenomen door de 'eigen' kolonie:

Even in very large houses, where pure China [Chinese thee] is kept, it is not recommended, but sold, as it were, under protest. The inquiring customer who asks the reason why, is told that China teas are no longer what they were, and that they have been superseded by Indian. There is no about the truth of the latter statement, for it is a fact that China, which in 1864 supplied 97 per cent of our tea, now supplies only 25 per cent.¹⁸⁵

In meerdere artikelen uit deze periode komt deze gedachte dat thee niet per definitie meer in verband gebracht hoeft te worden met China, steeds vaker terug. In het artikel 'Five o'clock tea' uit februari 1881 van *The Englishwoman's Domestic Magazine* staat bijvoorbeeld:

I have a decided fancy for Indian tea myself. It is far purer than Chinese tea, at least you get it pure, because the Indian tea companies, knowing they have their way to make in the market against the China teas, trust to the purer article (...), and do not adulterate their teas in the shameless way the Chinese do.¹⁸⁶

De nadruk ligt in deze periode dus steeds meer op het herkennen van thee vervalsingen en de opkomst van pure Indiase thee.¹⁸⁷

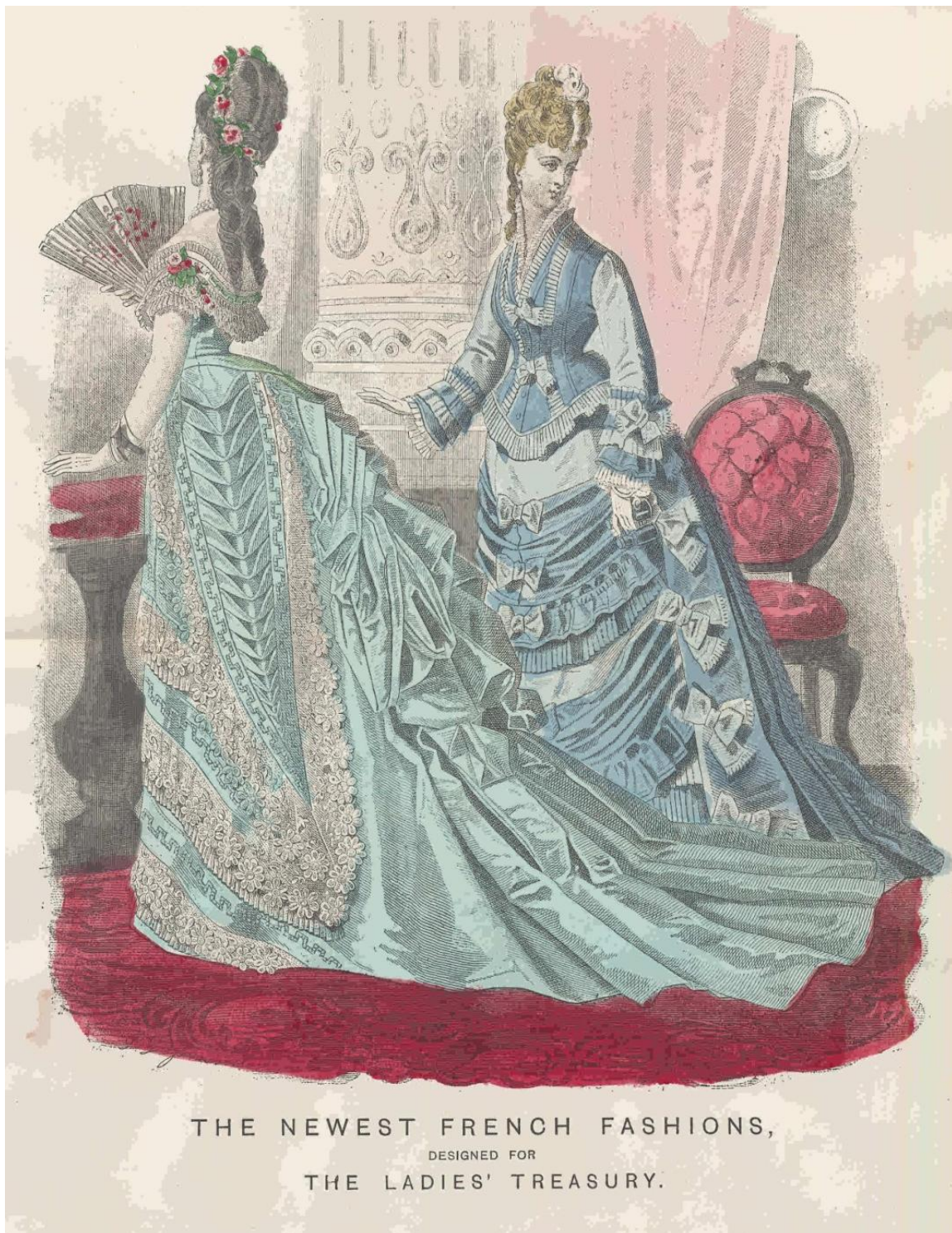
Uit de artikelen van deze periode komt dus in toenemende mate naar voren dat thee een wezenlijk onderdeel geworden is van de Engelse samenleving. Dat beeld blijkt namelijk ook uit de modekaternen van beide bladen. Het modebeeld werd over de hele negentiende eeuw voornamelijk bepaald door de trends uit Parijs. In zowel *The Ladies' Treasury* als *The Englishwoman's Magazine* verschijnen tussen 1865 en 1895 afbeeldingen zoals in figuur 4, 5 en 6 waarin de nieuwste Franse mode aan de lezeressen wordt gepresenteerd. Vanaf 1880 is echter te zien dat de bladen dit Franse modebeeld proberen aan te passen aan de Engelse samenleving. In de bijschriften worden bijvoorbeeld tips gegeven over hoe deze Franse jurken gebruikt kunnen worden voor Engelse theegelegenheden. De jurken die afgebeeld staan in figuur 5 werden in Frankrijk waarschijnlijk als ochtendjurken gebruikt zoals de titel

¹⁸⁵ J.C.H, 'A talk about tea', 816.

¹⁸⁶ 'Five o'clock teas', *The Englishwoman's Domestic Magazine* (maart 1881) 143 – 144, aldaar 143.

¹⁸⁷ Deze thee werd gecontroleerd door het Britse Rijk aangezien India een Britse kolonie was. In beide tijdschriften, maar ook in de traktaten in het eerste hoofdstuk komt steeds meer naar voren dat Indiase thee gezien werd als schone pure thee terwijl de Chinese thee in toenemende mate beschreven werd als vervalst en onzuiver.

doet vermoeden. Het bijschrift van het Engelse tijdschrift geeft echter adviezen over hoe dezelfde jurken gebruikt kunnen worden als japon voor een thee gelegenheid:

THE NEWEST FRENCH FASHIONS,
DESIGNED FOR
THE LADIES' TREASURY.

Figuur 4: Voorblad modekatern van The Ladies' Treasury uit januari 1876.

MORNING COSTUMES.

Figuur 5: Morning costumes.

HOME DRESS FOR AFTERNOON TEA.

Figuur 6: Home dress for afternoon tea.

'This trimming is graduated, that is, it is much narrower at the neck than at the hem of the dress; and this it is which gives character to a very simple but graceful dress, suitable also for an afternoon "Tea Gown."¹⁸⁸ Deze ontwikkeling waarin de Engelse tijdschriften de Franse mode steeds meer betrekken op de Engelse samenleving versterkt zich in de jaren die volgen. Aan het einde van de Victoriaanse periode worden de jurken bijvoorbeeld al in de ondertitel beschreven als 'Tea gown' of 'home dress for afternoon tea' zoals in figuur 6 te zien is.

Conclusie

In het begin van dit hoofdstuk kwam naar voren dat de vrouwenpers in de negentiende eeuw grote veranderingen doormaakte. Er ontstond een nieuwe vorm van vrouwenliteratuur waarbij enkel de nadruk werd gelegd op entertainment, oppervlakkige fictie, huishouden en mode. Daarnaast werden de bladen gevuld met artikelen over koken, handwerken en roddels.¹⁸⁹ De artikelen met wetenschappelijke onderwerpen die in de

¹⁸⁸ 'Morning costumes', *The Ladies' Treasury* (januari 1880) 42, aldaar 42.

¹⁸⁹ White, *Women's magazines*, 55.

achttiende eeuw nog ruim aanwezig waren in bladen zoals de *The Lady's Monthly Museum* verdwenen in de loop van de negentiende eeuw naar de achtergrond en werden vervangen door artikelen met huishoudtips en instructies over etiquette.¹⁹⁰ Dit had onder andere te maken met het veranderende ideaalbeeld over vrouwen. Deze verandering had ook zijn weerslag op de manier waarop thee in de vrouwenbladen gepresenteerd werd. Thee was namelijk een wezenlijk onderdeel van dit ideaalbeeld.

Theedrinken werd in de bladen vooral neergezet als een sociale bijeenkomst waarbij vrouwen konden roddelen onder het genot van een lichte versnapering. In de tweede helft van de negentiende eeuw is de traditie van *afternoon tea* volop in de vrouwenmagazines aanwezig. Lezeressen stellen vragen over hoe zij het beste een *tea party* kunnen organiseren en de tijdschriften geven tips over de regels die hiervoor gelden. Ook komt er in de mode artikelen steeds meer aandacht voor de jurken die de dames kunnen dragen naar een *afternoon tea*. Daarnaast werd sporadisch ook de zwaardere maaltijd *high tea* besproken. Waarschijnlijk was er minder aandacht voor deze vorm van theedrinken omdat *high tea* een typische gewoonte was van de middenklasse terwijl de tijdschriften de dames uit deze middenklassen juist wilde adviseren over de etiquette en gebruiken uit de hogere klasse. Uit deze aandacht voor beide theegelegenheden valt wel op te maken dat thee en theedrinken een wezenlijk onderdeel zijn geworden van de dagelijkse bezigheden van de vrouwen. Uit de analyse is ook naar voren gekomen dat de aandacht voor thee in de loop van de negentiende eeuw steeds verder toeneemt. In de beginjaren van de Victoriaanse periode werd thee bijvoorbeeld slechts terloops genoemd in verschillende artikelen, maar werd het verder niet besproken. Na 1870 verschijnen echter artikelen waarin thee het hoofdonderwerp vormt, en aan het einde van de negentiende eeuw verschijnen zelfs artikelen die met meer emotie over thee spreken en uitgebreid de accessoires voor thee beschrijven.¹⁹¹

Maar in hoeverre werd thee nu ook beschreven als onderdeel van de nationale identiteit? Op enkele uitzonderingen na is de link tussen thee en de nationale identiteit niet zo sterk aanwezig als in de traktaten uit het vorige hoofdstuk. Ook zijn de tijdschriften minder uitgelaten over de drank. Wel lijkt thee een steeds belangrijker onderwerp te worden. Thee wordt door de tijdschriften bijvoorbeeld in toenemende mate neergezet als een

¹⁹⁰ de Ridder, 'What? How? Why?: Broadening the mind with the Treasury', 177 – 180.

¹⁹¹ Zoals naaipatronen voor theemutsen en theejurken, maar ook verwijzingen naar het servies bij de thee en de recepten die geschikt zijn voor de cakes bij de thee.

vanzelfsprekend en onmisbaar product in Engeland. Maar er komt aan het einde van de negentiende eeuw ook aandacht voor de verschuiving die plaatsvindt in de theehandel. Het evenwicht verplaatst zich namelijk van China naar gebieden in het Britse Rijk zoals India en Ceylon. Chinese thee wordt in de bladen afgeraden om te kopen en de Indiase thee wordt steeds vaker gezien als de standaard. Het kan zijn dat hier een verscholen boodschap inzit dat thee 'van eigen bodem' beter is dan de thee uit het onbetrouwbare China. Daarnaast staan de vraagrubrieken vol met vragen van lezeressen over thee-etiquette en de gedragcodes tijdens een *afternoon tea*, hieruit komt naar voren dat thee in de negentiende eeuw blijkbaar een zeer belangrijk onderdeel is geworden van het dagelijks leven. Maar uit deze constatering kan niet per definitie gezegd worden dat deze dames thee ook beschouwden als een onderdeel van hun nationale identiteit. Toch beschrijven de tijdschriften thee met steeds meer passie en emotie en is het volgens de artikelen in de tijdschriften niet voor te stellen hoe een maatschappij er zonder thee uit zou moeten zien.

Het verschil tussen de traktaten uit het eerste hoofdstuk en de minder nationalistische insteek van de vrouwentijdschriften komt hoogstwaarschijnlijk doordat de tijdschriften zich meer richten op de praktische tips over theedrinken. Zij gaven adviezen over welke jurken, koekjes of tafelkleden geschikt waren voor bijvoorbeeld een *afternoon tea*. De bladen focussen zich dus meer op de praktische uitvoering van theedrinken en de rituelen die daarbij horen dan de specifieke betekenis van de drank voor de maatschappij. Dit is een heel andere benadering dan de boeken uit het eerste hoofdstuk waarbij vooral de impact van thee, als product, op de Engelse samenleving bekeken werd en de bespreking van theerituelen geheel buiten beschouwing gelaten werd.

Hoofdstuk 3

Heimwee naar thee

De Victoriaanse periode markeerde een omslag in de geschiedenis van het reizen. Door de opkomst van goedkopere reismogelijkheden per trein, en de aanleg van een groot spoorwegnet door Europa werd het vanaf het midden van de negentiende eeuw ook voor de middenklasse burgers mogelijk om reizen te ondernemen naar het continent.¹⁹² Het aantal reizigers steeg explosief in de Victoriaanse periode, van ongeveer 50.000 rond 1830 naar 660.000 aan het begin van de twintigste eeuw.¹⁹³ Marjorie Morgan stelt in haar boek *National identities and travel in Victorian Britain* dat mensen, door het ondernemen van een reis verwijderd raken uit hun vertrouwde omgeving, en geconfronteerd worden met andere culturen en gewoonten. In haar onderzoek concludeert zij dat deze confrontatie de reiziger dwingt: 'to reflect on the familiar, making them more aware of how it [de confrontatie] defines them individually and collectively.'¹⁹⁴ Reizen kan dus een bepaald bewustzijn creëren van je eigen (nationale) identiteit. Dit is volgens Morgan ook van toepassing op Victoriaanse reizigers. Het nieuwe fenomeen van reizen, en de reiservaringen die men onderweg opdeed, zorgden voor een andere blik op de eigen leefomgeving. Een gewoonte of ritueel dat thuis bijvoorbeeld werd gezien als vanzelfsprekend, werd nu, in vergelijking met anderen, tot iets typisch Engels.¹⁹⁵

In dit hoofdstuk zal aan de hand van enkele tientallen reisverslagen, die tussen 1834 en 1901 geschreven zijn, onderzocht worden in hoeverre de Engelse reizigers over thee schreven als onderdeel van hun nationale identiteit en op welke manier dit beeld zich in de Victoriaanse periode ontwikkelde. In de egodocumenten wordt veel aandacht besteed aan alledaagse gebeurtenissen die de Engelsen onderweg tegenkwamen. Verschillende reizigers beschreven tot in detail de wegen waarover zij reden, de herbergen waar zij verbleven, de manier van kleden van de lokale bevolking, maar ook over de verschillen in eet- en drinkgewoonten. Rundvlees, melk en boter zijn producten waar Engelsen relatief veel over

¹⁹² Morgan, *National identities and travel*, 4.

¹⁹³ Ibidem, 14.

¹⁹⁴ Ibidem, 2.

¹⁹⁵ Ibidem.

schreven, zowel positief als negatief. Ook de afkeer voor knoflook wordt meer dan eens genoemd in reisverslagen over bijvoorbeeld Spanje en Frankrijk: '(...) there came the everlasting perfume of garlic. Hotels, houses cottages, all seemed full of the terrible odour.'¹⁹⁶ Daarnaast was thee een product waar Engelsen met opvallend veel weemoed, liefde, heimwee en passie over schreven. Deze liefde voor thee zat blijkbaar diep, Morgan stelt zelfs dat: 'For English travellers, the want of tea and kettles was the privation hardest to endure when living abroad.'¹⁹⁷ Ook stelt zij dat dagelijkse eet- en drinkgewoonten behoren tot rituelen die als vanzelfsprekend worden beschouwd, maar onbewust een grote bijdragen leveren aan de identiteitsvorming van een groep.¹⁹⁸ Was theedrinken een voorbeeld van zo'n kenmerkend ritueel voor de Engelsen? Zagen deze reizigers thee als een typisch Engels product waar zij zich mee identificeerden, of bleef het gemis van de drank op het continent onopgemerkt?

Reisverslagen 1834 - 1850

In de reisverslagen die tussen 1834 en 1850 geschreven zijn, komen verschillende situaties terug waar Morgan aan refereert in haar onderzoek. De confrontatie met cultuurverschillen en andere gewoonten komt bijvoorbeeld sterk naar voren bij de reis die Dorothy Wordsworth Quillian maakte tussen 7 mei 1845 en 20 mei 1846 door Portugal en Zuid-Spanje.¹⁹⁹ Op 4 mei 1846 bezocht deze middenklasse dame samen met een klein reisgezelschap de stad Granada.²⁰⁰ In de herberg waar ze verbleven waren goede faciliteiten, en werd het reisgezelschap uitstekend verzorgd door de Spaanse eigenaar en zijn gezin. Elke avond werd om negen uur het avondeten geserveerd voor wie dat wenste. Het reisgezelschap stelde het echter op prijs om rond die tijd thee of koffie te drinken. Zij kregen echter niet precies wat zij verwachtte:

¹⁹⁶ C. W. Wood, *Glories of Spain* (Londen 1901) 407.

¹⁹⁷ Morgan, *National identities and travel*, 122.

¹⁹⁸ *Ibidem*, 119.

¹⁹⁹ In het voorwoord van Dorothy W. Quillian's reisverslag staat het volgende: 'My main inducement, indeed, to the publication of this desultory Journal is the wish to assist in removing prejudices which make Portugal an avoided land by so many of my roving countrymen and countrywomen (...).' In haar verslag benadrukt ze tevens dat Portugal nog een heel nieuwe bestemming is voor toeristen, en dat de vooroordelen die in Engeland heersten over het land niet klopten. In: D. W. Quillian, *Journal of a few months' residence in Portugal, and glimpses of the south of Spain* (Londen 1847) xi.

²⁰⁰ Quillian spreekt over 'the richer class of visitors' en 'labouring classes' maar zij schaarde zich onder geen van beide. In: D. W. Quillian, *Journal of a few months' residence in Portugal, and glimpses of the south of Spain volume I* (Londen 1847) 14 en 31.

(...) we preferred tea or coffee in our own sitting-room, and both tea and coffee were very good, though at first we had much difficulty in making the waiter understand that a tea-pot was required to make the tea in; and when at last the all-important article appeared, it was full of *warm* water, and into this we were expected to put the tea. I suppose the man was new to his office.²⁰¹

De verontwaardiging klinkt door in de observatie van Quillian. Ze kan het zich niet voorstellen dat de kelner van de herberg niet weet hoe hij thee moet zetten, en dat hij hen warm water geeft in plaats van kokend. Tussen de regels door hoor je haar denken: “dat is toch heel gewoon, hoe kan hij dat niet weten?”

Quillian wordt geconfronteerd met culturele verschillen tussen zichzelf en de Spaanse kelner, ze weidt in haar verslag echter niet uit over deze verschillen en legt ook geen verband tussen theedrinken en de Engelse identiteit. Ondanks het feit dat zij in de rest van haar verslag wel veel ingaat op verschijnselen in Portugal en Spanje die haar opvallen als typisch Engels: ‘The first flower I saw in Portugal was our own little English sea-sand bladder-plant and the first room I entered, there was blazing in an English grate an English coal fire (...).’²⁰² Quillian was zich bewust van haar Engelse identiteit maar noemt thee niet in dit verband. Haar focus op Engeland blijkt ook uit observaties over haar reizende landgenoten: ‘The fact is, the English ever will carry English habits and English prejudices into foreign countries (...).’²⁰³ Was theedrinken een voorbeeld van zo’n Engelse gewoonte die de Victoriaanse reizigers in het buitenland koste wat het kost wilden behouden?

Het reisverslag van Martha Macdonald Lamont doet dat wel vermoeden. Deze dame uit Lancashire trekt in de jaren dertig voor twee jaar door Frankrijk en Zwitserland.²⁰⁴ In het eerste jaar verblijft zij in verschillende *boarding schools* en *boarding houses* in Frankrijk om vervolgens naar Zwitserland door te reizen.²⁰⁵ Op 21 augustus 1836 (of 1837)²⁰⁶ vertrekken Martha en haar vriendin Lucy van Zürich naar Interlaken. Tijdens de reis per koets komen zij aan bij een herberg en stoppen even om bij te komen en de paarden te laten rusten. Op het vuur in de keuken wordt gekookt, maar Martha en haar reisgenoot verlangen juist zo erg

²⁰¹ D. W. Quillian, *Journal of a few months' residence in Portugal, and glimpses of the south of Spain volume II* (Londen 1847) 168.

²⁰² Quillian, *Journal of a few months' residence in Portugal volume I*, 6.

²⁰³ *Ibidem*, 232.

²⁰⁴ M. M. Lamont, *Impressions, thoughts, and sketches during two years in France and Switzerland* (Londen 1844) 1.

²⁰⁵ ‘Literature of the month april’, *Colburn's New Monthly Magazine* 70 (april 1844) 609.

²⁰⁶ Het precieze jaar van de reis wordt niet genoemd, bij de aanduiding van de datum staat: “Interlaken, August 21, 183-.” Maar door de beschrijving van verschillende gebeurtenissen is het hoogstwaarschijnlijk dat zij in 1836 in Frankrijk was. Ze noemt *Place de la Concorde* en beschrijft dat net een obelisk is geplaatst op het plein, dit was in 1836. In: M. M. Lamont, *Impressions, thoughts, and sketches during two years in France and Switzerland* (Londen 1844) 12.

naar een theeketel: 'Over the wood fire were four broad flat pans, and as we longed to see, instead of these, *the face* of a tea-kettle (...).'²⁰⁷ Met handen en voeten proberen zij de kokkinnen duidelijk te maken dat zij een kopje thee lusten, maar door de taalbarrière komen zij er niet uit en gaan tenslotte zelf aan de slag:

At length I began, in desperation, to rummage out the shelves and cupboards of the place; I found a white earthen tea-pot, and Lucy found tea; out of one of the broad boiling pans, water was transferred, (...) to the tea-pot, and tea was actually made; but the poor hags exchanged looks of horror, at the quantity of tea which was put into the tea-pot, they having, by signs, suggested two tea-spoonfuls as the *dose*, as the French say. I gathered together cups, saucers, and plates, (...) while she stared at me, and having finally put them on a tray, I put it into the hands of a man, who just then made his *entrée*; he carried it up stairs, and we had our breakfast, amidst a great deal of laughter.²⁰⁸

Uit deze passages blijkt dat beide dames bereid zijn om veel moeite te doen om een kopje thee te krijgen. Lamont gaat zelfs 'wanhopig' op zoek, zoals zij het zelf omschrijft. Dezelfde emotionele reactie komt terug in de woordkeus uit het voorgaande citaat, als Lamont beschrijft hoe zij verlangt naar: '*the face* of a tea-kettle.' Ze omschrijft de ketel bijna als een persoon, alsof zij verlangt naar iets dat haar zeer dierbaar is. Het kan zijn dat beide dames uitzonderlijke theeliefhebbers zijn, maar zij kunnen ook een voorbeeld zijn van de typische Engelse toerist, die de gewoontes van thuis niet kan missen in het buitenland waar Quillian over schreef.

Later in het verslag van Lamont komt naar voren dat zij thee beschouwt als iets typisch Engels, wanneer zij schrijft over een etentje:

At ten o'clock, tea was made in the room, by the servants, and drunk by most of the gentlemen, which I was rather surprised at, as most of them were elderly military men, whom one should not expect to have so *new* and *English* a habit, as that of taking tea.²⁰⁹ (mijn cursivering)

²⁰⁷ Lamont, *sketches during two years in France and Switzerland*, 258.

²⁰⁸ *Ibidem*, 259.

²⁰⁹ *Ibidem*, 164.

Het meest interessant aan haar beschrijving is, dat zij het theedrinken als een 'nieuwe Engelse gewoonte' benoemt. Ze legt de nadruk op het nationale aspect van het theedrinken, maar lijkt hierin een uitzondering te zijn. In deze periode werd theedrinken in andere reisverslagen namelijk nog niet op deze manier benoemd. In geen van de andere reisverslagen uit deze periode die in de selectie zijn opgenomen kwamen dergelijke verwijzingen terug. Het kan komen doordat Lamont wellicht uit de hoge middenklasse afkomstig was waar theedrinken al langer een onderdeel van de dagelijkse gewoonte vormde, waardoor Lamont het opmerkt als typisch Engels.²¹⁰

Zoals Morgan al aangaf in haar boek werd het gebrek aan theeketels in Europa door de rondreizende Engelsen gezien als een probleem. Maar de slechte thee die men af en toe in Europa tegenkwam, werd zowaar nog meer beschouwd als een beproeving. Zoals door Samuel Laing, een man van middelbare leeftijd uit de lage middenklassen die in 1838 een reis door Zweden maakte.²¹¹ Hij beschrijft hoe hij lang op zoek is geweest naar een geschikt koffiehuis waar hij een ontbijt kon krijgen van brood, chocolademelk en thee. Hij is echter teleurgesteld in de kwaliteit van de thee die door de Zweden geschonken wordt: '(...) tea-water, as the Swedes justly call their infusion of a single teaspoonful of tea in a kettle full of water, not being my taste (...)'.²¹² De drank is naar zijn mening zeker niet sterk genoeg door de kleine hoeveelheid theebladeren die gebruikt zijn in de ketel. Deze situatie is vergelijkbaar met die van de huisvrouwen uit de serie 'Homes abroad' uit *The Englishwoman's Domestic Magazine*, zoals we in het voorgaande hoofdstuk zagen. Zij klaagden eveneens over de slechte kwaliteit van de thee in het buitenland en prefereerden eveneens sterke thee. Een vergelijkbare situatie was net terug te zien bij Martha en Lucy toen zij in de herberg vreemd

²¹⁰ Als Lamont spreekt over de grote verschillen tussen Engelse en Franse gewoonten, stelt zij dat deze verschillen alleen in de hoogste kringen van de samenleving kunnen vervagen, maar schaaft zichzelf daar niet onder: 'Perhaps in the very highest rank, where wealth can make England France and France England, this great difference may not be felt.' Later spreekt zij over het gedrag van de middenklasse in Engeland: 'I wish that the middle ranks in England could be induced to adopt these habits of the French, as the higher classes have done; they are infinitely more agreeable than our drowsy dulness of a party of ladies (...)'. Ze beschrijft de middenklasse, maar lijkt zichzelf hier niet tot deze groep te rekenen, tevens hoort zij niet bij de hoge kringen. Arbeidende klasse is ook niet waarschijnlijk aangezien reizen in het begin van de Victoriaanse periode nog niet binnen het bereik van deze groep lag. Hieruit kan opgemaakt worden dat Lamont waarschijnlijk tot de hoge middenklasse behoorde. M. M. Lamont, *Impressions, thoughts, and sketches during two years in France and Switzerland* (Londen 1844) 12 – 13 en 164.

²¹¹ Over zijn leeftijd is het volgende bekend: 'Forty years ago I travelled this road (...)'. Hieruit kan geconcludeerd worden dat Laing ouder moet zijn dan 50 jaar. Laing is een doorgewinterde reiziger die al meerdere malen boeken heeft geschreven over zijn reizen door Scandinavië. Zweden ontbrak nog op zijn lijst, vandaar dat hij op relatief hoge leeftijd nog afreist naar dit land. Over zijn sociale positie zegt hij: '(...) a stray traveller like me, neither noble, military, mercantile, nor scientific, and who in a land of class and privilege may be at a loss.' Hieruit blijkt dat hij niet uit hoge kringen afkomstig was. In: S. Laing, *A tour in Sweden in 1838 comparing observations on the moral, political and economical state of the Swedish nation*, (Londen 1839) 7 en 69.

²¹² S. Laing, *A tour in Sweden in 1838 comparing observations on the moral, political and economical state of the Swedish nation* (Londen 1839) 70.

werden aangekeken door de kokkinnen omdat zij zo veel theebladeren gebruikten. In Engeland was het in deze periode echter gebruikelijk om sterke thee te drinken.²¹³

Het gemis van goede thee in Europa werd door de Engelsen dus gezien als een probleem. Maar het was wel een bekend probleem bij Victoriaanse reizigers, aangezien men wist dat op het continent een voorkeur was voor koffie in plaats van thee. Vandaar dat veel Engelsen, bij een trip naar Europa uit voorzorg extra thee inpakten. Deze gang van zaken is terug te zien in het dagboek van J.G. Francis²¹⁴ dat hij tussen 1844 en 1846 bijhield tijdens zijn reis door Italië en Sicilië. Aangekomen in Calatafimi bij een herberg die hij beschrijft als een, 'disordery cow house', zijn hij en zijn vrouw blij dat ze goed voorbereid op weg zijn gegaan: 'We had taken the precaution of bringing our own sheets, (...) and a few ounces of tea (...).'²¹⁵ Eerder in zijn reisverslag refereerde hij ook aan het feit dat zij hun theevoorraad hadden aangevuld in Florence: 'Tea we had brought with us from Florence, and it now proved a welcome treat.'²¹⁶ Florence was in deze periode een stad die door veel Engelsen bezocht werd en veel Engelse invloeden had: 'Florence is one of the few Continental cities where the English and native elements commingle. The place has been so long an English resort that it has become half-Anglicized.'²¹⁷ Vandaar dat zij in deze Europese stad waarschijnlijk wel thee konden krijgen naar Engelse maatstaven.

Uit de analyse van de reisverslagen aan het begin van de Victoriaanse periode komt naar voren dat thee door de Engelsen nog niet of nauwelijks beschouwd wordt als een onderdeel van hun nationale identiteit. Ondanks dat de populariteit van thee wel sterk toeneemt in deze periode, identificeren Engelsen zich in het buitenland nauwelijks met de drank. In verschillende verslagen tussen 1834 en 1850 wordt thee wel regelmatig genoemd. Echter, het merendeel van deze verwijzingen is kort en geeft over het algemeen alleen aan dát zij thee gedronken hebben. Wel komt in de egodocumenten naar voren dat reizigers een enkele keer ook waardenoordelen geven over de thee, terwijl dat veel minder het geval is bij

²¹³ In de tijdschriften staan richtlijnen waarin 8 - 15 min wordt aanbevolen om de thee te laten trekken. In: E. Warren, 'Cookery for all incomes', *The Ladies' Treasury* (januari 1870) 4 - 7, aldaar 5. En in: 'Hints to housekeepers, by an Englishwoman', *The Englishwoman's Domestic Magazine* (oktober 1872) 199 - 200, aldaar 199. Daarnaast werd sterke thee ook gezien als voedzamer dan lichte thee.

²¹⁴ Een ondernemende reiziger met oog voor kunst, natuur en geschiedenis. Hij reist samen met zijn vrouw "J." drie jaar door Italië en Sicilië. Per koets trekken zij over land en maken af en toe een boot trip. Francis beschrijft uitvoerig de historische rijkdom en kunst van het land, maar besteedt ook aandacht aan het dagelijks leven van de Italianen. In: J.G. Francis, *Notes from a journal kept in Italy and Sicily during the years 1844, 1845 and 1846* (Londen 1847) 4 - 5 en 47.

²¹⁵ J.G. Francis, *Notes from a journal kept in Italy and Sicily during the years 1844, 1845 and 1846* (Londen 1847) 197.

²¹⁶ Francis, *Notes from a journal kept in Italy*, 45.

²¹⁷ W.J.A. Stamer, *Twenty thousand miles of road travel in Central and Western Europe* (Londen 1901) 111.

andere dranken. Koffie wordt bijvoorbeeld nagenoeg even vaak genoemd, maar het blijft bij een benoeming van goede of slechte koffie. Over thee wordt in sommige gevallen extra toelichting gegeven, zoals bij Lucy en Martha, die veel moeite doen om hun kopje thee te krijgen. Soortgelijke situaties komen in meerdere verslagen voor, maar zijn niet terug te vinden over koffie, wijn, bier of melk. Hieruit komt wel naar voren dat thee blijkbaar als een zeer belangrijk product beschouwd werd door de Engelse reizigers. Zodanig belangrijk dat zij voorzorgsmaatregelen troffen om te voorkomen dat zij zonder de drank kwamen te zitten. Thee en ketels vormden daarom voor vele reizigers een standaardonderdeel van de bepakking. De analyse van de reisverslagen die tussen 1834 en 1850 geschreven zijn, brengt dus naar voren dat thee door de Engelse reizigers beschouwd werd als een belangrijk en onmisbaar product, maar dat zij zich nog niet of nauwelijks identificeerden met de drank en thee nog niet benoemden als onderdeel van hun nationale identiteit.

Reisverslagen 1850 - 1870

Vanaf 1850 lijkt een verandering te ontstaan in de manier waarop de Engelse reizigers thee en theedrinken gaan beschrijven. Steeds vaker wordt de drank benoemd als een Engels product en de rituelen eromheen als Engelse gewoonten. Zoals door Anna Howitt, die tussen 1850 en 1852 studeerde aan de kunstacademie in München. Ze is niet van hoge komaf²¹⁸ maar wordt uitgenodigd voor een kopje thee bij de baron²¹⁹: 'Then came in the tea on a rich silver tray, both elegant and attractive, and the little cakes were so delicate, and the tea quite strong and fragrant, like English tea.'²²⁰ Ze herkent de kleine versnapering als Engelse thee en beschrijft de drank ook op die manier. Tijdens haar verblijf in München valt het Howitt tevens op dat de mensen in deze stad veel bier drinken.²²¹ Ze ziet dat niet als iets positiefs: 'Alas, *that* beer! – it is one of the unpoetical features of Munich life; it gives that heavy, sleepy, stupid look to the lower classes, and I fear, also, to the citizen class (...).'²²² Ook op het

²¹⁸ Als Howitt over zichzelf spreekt zegt zij: 'As for us! – poor wretched mortals (...).' Hieruit valt op te maken dat zij niet tot de hoogste klassen behoort, en waarschijnlijk ook niet tot de middenklasse. In: A.M. Howitt, *An art-student in Munich volume I* (Londen 1853) 216.

²¹⁹ De naam van deze baron wordt niet gegeven in de publicatie en blijft dus anoniem.

²²⁰ A.M. Howitt, *An art-student in Munich volume I* (Londen 1853) 73.

²²¹ Ook andere reizigers valt het op dat men in deze Duitse stad stad veel bier drinken, waaronder W. J.A. Stamer: 'Bavaria is the most beer-drinking country in the world, and Munich its beer-drinkingest city.' In: W.J.A. Stamer, *Twenty thousand miles of road travel in Central and Western Europe* (Londen 1901) 17.

²²² A.M. Howitt, *An art-student in Munich volume II* (Londen 1853) 22 – 23.

bal waar zij voor uitgenodigd is valt het Howitt op dat bier en koffie erg veel gedronken worden in deze stad: '(...) people were laughing, chatting, and drinking, – off course that eternal beer and coffee.'²²³

Howitt vergelijkt de populariteit van bier in München met het theedrinken in haar thuisland. Als ze bijvoorbeeld vraagt of Madame Thekla met haar meegaat naar een galerie, antwoordt de bediende: "'Yes, with pleasure, as soon as she had had her beer,'(...)." Waarna Howitt de volgende vergelijking maakt: '(...) the tea of most Munich women of her class.'²²⁴ Howitt herkent dus verschillen in drinkgewoonten tussen Duitsland en Engeland maar benoemt thee niet direct als een nationale drank voor Engeland. Toch legt zij, in mijn ogen, wel een verband tussen thee en de Engelse identiteit aangezien zij bier drinken bestempeld als typisch voor München en deze kenmerkende gewoonte van de Duitsers uit deze stad vergelijkt met het theedrinken in haar eigen land. Hieruit kun je concluderen dat zij theedrinken ziet als iets typisch Engels en dat zij zich ook met de drank identificeert. Beroepsvisser Henry Newman beschrijft theedrinken eveneens als een typisch Engelse gewoonte. In 1855 is hij als bemanningslid op een vissersboot op reis naar Scandinavië, maar gaat ook verschillende keren aan wal. Hetzij om vis te verkopen op de markt of voor een familiebezoek bij een van zijn collega's.²²⁵ Zo gaat de bemanning op visite bij de ouders van een van de Noorse vissers:

Madame Ullitz, indeed, presided over a marshalled array of tea-cups, of which she was not a little proud, for it is not every house that can boast of its tea equipage; but this was an especial compliment to the English strangers [de vissers]. The tea-cups and saucers might be Staffordshire, – they had a most English look about them; but the tea was unquestionably of native growth, being little else than a decoction of dried strawberry leaves, not at all unpleasant, but by no means coming up to English ideas of tea.²²⁶

Het is opmerkelijk dat Newman de thee kopjes herkent als Engels: 'they had a most English look about them', blijkbaar bestaat er in zijn beleving een standaard voor typisch Engels theeservies. Daarnaast ervaart hij de tentoonspreiding van deze kopjes als een speciaal

²²³ Howitt, *An art-student in Munich II*, 58.

²²⁴ *Ibidem I*, 220.

²²⁵ In het verslag verwijst Newman meerdere keren naar de kapitein en doet hij verslag van een markt waar zij vis verkopen. In: H. Newman, *Forest scenes in Norway and Sweden: being extracts of the journal of a fisherman* (Londen 1855) 51.

²²⁶ H. Newman, *Forest scenes in Norway and Sweden: being extracts of the journal of a fisherman* (Londen 1855) 55.

compliment voor de *Engelse* gasten. Deze redenering kan hij alleen op deze manier maken als hij theedrinken beschouwt als een onderdeel van de Engelse identiteit. Hetzelfde gebeurt bij zijn opmerking dat de thee niet in de buurt komt van: 'English ideas of tea.' Ook hier spreekt hij niet expliciet van een nationale drank, maar uit zijn opmerking komt wel naar voren dat hij een duidelijk beeld van Engelse thee voor ogen heeft en dat de drank die geschonken wordt daar blijkbaar niet aan voldoet. Toch is thee niet de enige drank die Newman bestempelt als Engels. In zijn reisverslag somt hij ook op wat er allemaal te drinken was tijdens de ontmoeting bij mevrouw Ullitz thuis. Hierbij noemt hij de Franse brandy en 'English beer.'²²⁷ Hierin is hij echter een uitzondering, aangezien geen van de andere geselecteerde verslagen uit deze periode bier beschrijven als 'English', terwijl thee toentertijd al wel op deze manier werd benoemd.

De trend die rond 1850 werd ingezet, dat thee steeds vaker besproken wordt als een Engels product en dat het wordt gekoppeld aan de heimwee naar het thuisland, is ook terug te zien in het verslag van William Bullar. Hij reist al zes weken per boot langs de Spaanse kust en de Middellandse Zee wanneer hij aankomt bij een herberg op Malta in de buitenwijk Valetta. Het water uit de regenton die buiten bij de herberg staat, is volgens hem van zeer slechte kwaliteit, maar benadrukt dat de thee die ervan gemaakt wordt wel erg smakelijk is:

(...) the water is not so good, as it is rain-water kept in tanks, and it has a smell, but by boiling it becomes quite sweet, and it makes excellent tea, – a fact of no small importance, I can tell you, when you are six weeks from blessed England.²²⁸

Bullar ziet thee dus als onlosmakelijk verbonden met Engeland en thuis, maar identificeert zich niet direct met de drank. Later in zijn verslag doet hij dat wel. In februari 1861 bezoekt hij samen met een reisgezelschap een herberg in de Pyreneeën tussen Frankrijk en Spanje.

In St. Jean doet de mollige eigenaresse er alles aan om hen thuis te laten voelen: 'Our chubby and plump landlady has done all she can to make our rooms comfortable; (...). She has given us an excellent diner, and a fluid called tea, especially made, I dare say, for us.'²²⁹ Thee maakt voor Bullar dus blijkbaar onderdeel uit van een behaaglijke en huiselijke sfeer en gaat ervan uit dat de eigenaresse de thee speciaal voor hen gezet heeft. We zullen echter niet

²²⁷ Newman, *Forest scenes in Norway*, 55.

²²⁸ W. Bullar, *Letters from abroad, from a physician in search of health* (Londen 1861) 80.

²²⁹ Bullar, *Letters from abroad*, 117.

weten of hij met het woordje 'us' alleen het reisgezelschap bedoelde of dat hij doelde op 'ons' als in 'Engelsen.' Morgan merkt echter op dat welbehagen en een huiselijk gevoel belangrijk waren voor Engelsen: 'English travellers were more apt to emphasize the importance of tea for domesticity. Along with the hearth, tea and the tea-kettle symbolized the warm, nurturing domestic life so highly valued by the English.'²³⁰ Hierdoor is het waarschijnlijk dat Bullar in zijn opmerking wel 'ons' als in 'Engelsen' bedoelde. Als dat zo is, dan is Bullar zich waarschijnlijk ook bewust van de vooroordelen die in Europa bestonden over de Engelsen als theedrinkend volk, anders had hij deze opmerking niet op deze manier geplaatst. Over andere dranken zoals bier of melk weidt Bullar nauwelijks zoveel uit als over thee. Wel is hij enthousiast over de wijn in Spanje: 'It really is a mistake that we do not get these wines in England (...)'²³¹ Maar de verwijzingen naar wijn geven slechts feitelijke informatie, hij beschrijft geen emoties zoals hij dat wel doet bij thee.

Net als in de voorgaande decennia, komt het ook in deze periode voor dat de Engelsen aan hun eigen gebruiken vasthouden en bijvoorbeeld thee meenemen op hun reis naar Europa. Newman observeert bijvoorbeeld dat de reizende Engelsman te herkennen is aan de eindeloze bagage van huishoudelijke spullen. Hij vergelijkt het met een slak die op reis gaat met zijn huis op zijn rug: 'Heavy and useless incumbrances are the invariable attributes of travelling Englishmen. You may know them by their endless train of household goods, as you would know a snail by its shell.'²³² Thee is vaak een onderdeel van deze 'huiselijke bepakking'; tot diep in de negentiende eeuw nemen Engelsen dit mee om te voorkomen dat ze op het continent zonder thee komen te zitten, of veroordeeld zijn tot thee van slechte kwaliteit. De drank maakt dus blijkbaar een onmisbaar onderdeel van de dagelijkse behoefte van de Engelsen. Zo ook voor de vriendin van Howitt die na haar lange reis van Engeland naar München wat van slag is. Ze knapt op van typisch Engelse producten, en komt tot rust van een kopje thee: '(...) the quiet of our rooms, a dinner which an English acquaintance cooked yesterday, some wholesome bread from our old bakery here, and a cup of real English tea, have done her good.'²³³ Het drinken van 'real English tea' zorgt in zekere zin dus voor welbehagen en creëert een rustpunt. Hierin vormt ze geen uitzondering. In tweederde van de geselecteerde reisverslagen over de hele periode,

²³⁰ Morgan, *National identities and travel*, 123.

²³¹ Bullar, *Letters from abroad*, 171.

²³² Newman, *Forest scenes in Norway*, 9.

²³³ Howitt, *An art-student in Munich volume II*, 76.

ondervinden Engelse reizigers rust en welbehagen bij het drinken van thee. Zij pauzeren bijvoorbeeld even onder het genot van een kopje thee of sluiten een drukke dag af met de geliefde drank.

In de periode tussen 1850 – 1870 is een duidelijke verandering te zien in de beschrijvingen over thee ten opzichte van verwijzingen aan het begin van de Victoriaanse periode. Thee als product, maar ook het theedrinken als ritueel worden steeds vaker beschreven als typisch Engels. Daarnaast schrijven de reizigers liefdevol over thee, en spreekt een zekere vorm van heimwee en sentiment uit de beschrijvingen. Dit sentiment is voornamelijk gericht op thuis en het missen van Engeland. Daarnaast valt op dat nauwelijks negatieve verwijzingen naar thee te vinden zijn. De connotatie is voornamelijk positief of neutraal. Over koffie geeft men over het algemeen weinig extra informatie. De verwijzingen bevatten voornamelijk opmerkingen over de kwaliteit van de koffie, of het feit dat zij koffie gedronken hebben, en is dus vergelijkbaar met de verwijzingen naar thee in het begin van de Victoriaanse periode. Maar in de reisverslagen die in de periode tussen 1850 – 1870 geschreven zijn, lichten de reizigers bijvoorbeeld niet toe op welke manier zij koffie maken of hoe zij zich voelen bij het drinken van een kopje koffie, iets dat wel gebeurt als zij over theedrinken schrijven. Daarnaast komt in deze periode terug dat de Engelsen zich bewust zijn van het feit dat men in Europa het vooroordeel heeft dat de Engelsen veel theedrinken. Bullar benoemt dat de eigenaar van de herberg waarschijnlijk speciaal voor het Engelse gezelschap thee liet zetten. Toch zijn in deze periode ook reisverslagen aanwezig waarin thee helemaal niet genoemd werd of waar geen waardeoordelen aan thee verbonden worden.²³⁴ De verwijzingen naar de drank en de connectie met de Engelse nationale identiteit lijken echter wel steeds vaker aanwezig in de verslagen, maar deze zijn nog niet overheersend.

Reisverslagen tussen 1870 – 1890

In de periode tussen 1870 en 1890 verschijnen in de reisverslagen in toenemende mate verwijzingen naar thee als een typisch Engels product. De trend die rond 1850 merkbaar is, wordt dus doorgezet in deze periode. De verwijzingen naar thee en het verband tussen thee en de Engelse nationale identiteit worden steeds emotioneler beschreven en zijn vaak

²³⁴ Bijvoorbeeld in het verslag van: S.S. Dunbar, *A family tour round the coasts of Portugal and Spain, during the winter of 1860 – 1861* (Londen 1862).

gekoppeld aan welbehagen, een huiselijke sfeer en heimwee naar Engeland. In 1876 reist Mathilda Betham-Edwards bijvoorbeeld af naar Frankrijk om daar vervolgens een jaar te verblijven. Zij krijgt erg heimwee naar Engeland, thee en de theeketel:

But how one misses the friendly hearth! What a blank it leaves in French domestic life! And the tea-table! What a homely poetry is awakened in every English heart at the hissing of a tea-kettle – music unknown to French ears! Tea, indeed, understood in the sense we understand it, is a meal unknown on this side of the La Manche, and there is nothing in French life to make up for its loss.²³⁵

Uit haar passage blijkt dat thee in haar ogen een wezenlijk onderdeel is van de Engelse samenleving en dat theedrinken, met de maaltijd die daarbij hoort, een speciale plaats heeft in de harten van de Engelsen.

Dat blijkt ook uit de volgende beschrijving van Edith Somerville,²³⁶ waarin zij en haar nichtje tijdens hun lange en vermoeiende reis naar Bordeaux, verlangen naar een kop thee: 'We crossed a bridge that must have been half a mile long, we feigned to each other an interest in a half-seen gateway at the end of it, and our hearts were all the time groping in a certain hold-all, where lay a spirit-kettle, a teapot, and half a pound of English tea.'²³⁷ Thee vormt blijkbaar nog steeds een onderdeel van de bagage van Engelse reizigers, maar wat opmerkelijker is aan deze zinsnede, is de woordkeuze. Zij beschrijft namelijk dat hun harten verlangen naar thee en niet hun lichaam of geest. Dit kan betekenen dat Somerville een sterke emotionele connectie voelt met de drank, of dat zij een diepere emotionele band voelt met Engeland, die zich uit via het drinken van thee. Ook later in het verslag beschrijft Somerville het verlangen naar de drank, wanneer zij vast komen te zitten met hun koets: 'We heard without interest or emotion that we were to be driven home by a different and longer way. Our only articulate longing was for tea (...).'²³⁸ In haar verslag geeft Somerville niet direct een verwijzing naar Engelse thee en verwijst zij ook niet naar een link tussen thee en de Engelse identiteit, maar door de manier waarop zij over thee schrijft met woorden zoals 'our hearts' en 'longing' komt wel naar voren dat de drank heel belamgriek voor haar was en

²³⁵ Betham-Edwards, *A year in Western France*, 99.

²³⁶ Zij maakt samen met haar nichtje een reis door Frankrijk. Zij bezoeken enkele wijnhuizen in de omgeving van Bordeaux, en eindigen in Parijs. In Frankrijk reizen zij veel per trein of gedeelde koets, dit duidt erop dat de dames hoogstwaarschijnlijk afkomstig zijn uit de lage middenklasse.

²³⁷ E. Somerville en M. Ross, *In the vine country* (Londen 1893) 33.

²³⁸ Somerville en Ross, *In the vine country*, 101 – 102.

meer betekende dan een simpele warme dorstlesser voor onderweg.

Dat thee steeds vaker als Engels bestempeld werd door de reizigers kwam ook terug in het verslag van Miss Broughall uit 1887. Zij en haar man zijn voor langere tijd in Aveyron en beschrijven hun leven daar en de dagelijkse gewoonten van de lokale bevolking. Zij trekken er eind september 1887 op uit voor een boottochtje over de rivier de Lot. De nazomerzon blijkt echter te warm en zij zoeken een schaduwplek aan de oevers van de rivier: 'Fortunately we had plenty of cushions in our little launch, so we contrived to make ourselves tolerably comfortable. Then we had an unlimited supply of grapes and peaches, and what was most to be desired, some English tea, which we made with the aid of a spirit-lamp.'²³⁹ Opvallend is ook hier de woordkeuze. Thee wordt omschreven als 'most to be desired' en als 'English.' Later in het verslag doet zich opnieuw een situatie voor waarin thee als Engels gezien werd. Broughall organiseert een 'blueberry-picnic' voor de kinderen uit het dorp om jam te maken, hierna drinken zij thee: 'Soon, however, dirty hands were washed in a neighbouring brook, and we all proceeded to light a fire, boil the kettle, and get tea.'²⁴⁰ De kinderen lusten geen thee en krijgen melk: 'So the small people enjoyed their milk (...), and we English folks [Broughall en haar man] enjoyed our tea all the more, that we had had difficulty in making the kettle boil.'²⁴¹ In deze passage legt de schrijfster heel direct een verband tussen theedrinken en de Engelse identiteit: 'We English folks enjoyed our tea.' In het verslag van Broughall komt dus de verwijzing naar 'Engelse' thee terug, evenals het sterke verlangen naar de drank die ook te zien was in de verslagen van Somerville en Betham-Edwards. Deze dames zijn hiermee geen uitzondering, maar behoren ook niet tot de meerderheid. Toch zijn dit soort verwijzingen met soortgelijke woordkeuze en een verlangen naar (Engelse) thee in toenemende mate terug te vinden in de reisverslagen.

In de egodocumenten zijn de uitspraken over thee voornamelijk positief, maar in deze periode zijn ook enkele verwijzingen te vinden waarin de reizigers liever geen thee hadden gehad. Somerville ziet bijvoorbeeld het volgende probleem: 'The tea was hot and bitter with strength; the certain prospect of indigestion depressed us (...).'²⁴² In deze passage komt de discussie terug over de negatieve effecten van thee op het menselijk lichaam, die we

²³⁹ G.C. Davies en Mrs. Broughall, *Our home in Aveyron with studies of peasant life and customs in Aveyron and the lot* (Londen 1891) 254.

²⁴⁰ Davies en Broughall, *Our home in Aveyron*, 258.

²⁴¹ *Ibidem*, 259.

²⁴² Somerville en Ross, *In the vine country*, 197.

eerder ook zagen in de traktaten en tijdschriften. Bijkbaar was dit dus een weidverspreide discussie in Engeland in de negentiende eeuw, waar veel mensen zich mee bezig hielden. Naast Somerville laat ook Mrs. Ramsay in haar reisverslag doorschemeren dat zij theedrinken niet altijd op prijs stelt. In 1874 onderneemt zij tijdens haar reis door Spanje een dagtrip naar de markt van Tanger. Ze is zeer verbaasd over het feit dat ze in deze stad een kopje thee kan drinken: “‘Are we going to have afternoon tea in a hareem in Marocco?’” thought I much surprised.’²⁴³ Als dit inderdaad het geval blijkt te zijn, is ze erg teleurgesteld, ze had namelijk gehoopt en verwacht om in een Arabisch land koffie te krijgen: ‘I was a little disappointed that it was not coffee, fancying that the tea have been brought because we were English.’²⁴⁴ Waar Bullar eerder in dit hoofdstuk nog niet expliciet stelde dat thee speciaalgezet werd omdat zij Engels waren, gebeurt dat in dit reisverslag dus wel. Later in dezelfde reis komt zij in een soortgelijke situatie terecht: ‘We were much surprised when paying a visit a few miles out of Madrid to be offered a cup of tea. However, I do not think this was usual, but done solely out of compliment to our insular prejudices.’²⁴⁵ Wat opvalt aan de uitspraken van Ramsay is, dat zij zich ervan bewust is dat buitenlanders de Engelsen zien als een volk dat thee prefereert boven koffie, maar ook dat zij zichzelf identificeert met de drank. Het verwachtingspatroon van Ramsay over koffie in Arabische landen pakte dus anders uit, maar deze momenten van verwarring karakteriseren volgens Morgan juist de reiservaring en hebben grote invloed op het besef van individuele en collectieve identiteit.²⁴⁶ Dat blijkt namelijk ook uit de aanname van Ramsay dat de thee die geserveerd werd speciaal voor hen gezet is, omdat zij Engels zijn.

Verschillende elementen die ook in de voorgaande perioden zijn besproken, komen terug in de reisverslagen uit de periode 1870 – 1890. Het idee dat de reizende Engelsen niet openstaan voor andere culturen, zoals eerder al opviel in het verslag van Quillian en Newman, komt ook terug in deze periode. Samuel G. Green schreef in 1878 bijvoorbeeld een reisverslag waarin hij tevens adviezen en tips verwerkte voor toekomstige reizigers naar Frankrijk. Hij gaf het advies dat een trip naar Noord-Frankrijk goedkoper is dan een reis door Centraal- of Zuid-Frankrijk. Helemaal als de Engelsen meegaan met de lokale eetgewoonten:

²⁴³ Mrs. Ramsay, *A summer in Spain* (Londen 1874) 350.

²⁴⁴ Ramsay, *A summer in Spain*, 350.

²⁴⁵ Ibidem, 52.

²⁴⁶ Morgan, *National identities and travel*, 10.

The cost of travelling in Normandy, (...) is decidedly less than in Central or Southern France, particularly if the traveller is able to fall in with the customs of the country, to suppress his longings for "a cup of tea," and enjoy thin potations of cider instead.²⁴⁷

Thee is dus blijkbaar een gewoonte van thuis die de Engelsen maar moeilijk loslaten als zij op reis zijn. Ook het fenomeen dat Engelsen thee meenemen op hun reis naar Europa komt in deze periode terug. Arthur Macdonell merkt het bijvoorbeeld op in zijn beschrijving over de bagage die hij meeneemt op zijn kampeertrip naar Duitsland: 'a pound or two of good tea, some tinned soups and meats, besides a few pots of jam, were added in the way of provisions not obtainable in Germany.'²⁴⁸

Kortom, veel ontwikkelingen die na 1850 te zien zijn, zetten zich voort in de decennia tussen 1870 en 1890. De verwijzingen naar thee en de connectie met de Engelse nationale identiteit worden steeds sterker en emotioneler en zijn vaak gekoppeld aan welbehagen, een huiselijke sfeer en heimwee naar Engeland. Daarnaast zijn de Engelse reizigers zich steeds meer bewust van het feit dat zij in Europa gezien worden als echte theedrinkers. Daarnaast klinkt in de reisverslagen steeds meer door dat de Engelse reizigers beseffen dat zij zich over het algemeen niet openstellen voor de gebruiken van de lokale bevolking en graag vasthouden aan Engelse gebruiken, zoals theedrinken; ook als hen dat veel moeite kost. Verwijzingen naar koffie en andere dranken komen in het merendeel van de reisverslagen terug, maar zijn vaak streekgebonden. Reizigers naar Frankrijk, Spanje en Portugal zijn geneigd om meer over wijn te schrijven, terwijl verwijzingen naar bier voornamelijk terugkomen als de reizigers in Duitsland verblijven. Koffie wordt in bijna alle reisverslagen genoemd, ongeacht de regio. Deze dranken worden over het algemeen zelfs vaker genoemd in de verslagen dan thee, maar thee blijft een drank waar de Engelsen meer over uitweiden, bijvoorbeeld over hoe zij thee hebben gezet of hoe zij zich voelen bij het drinken van thee. In deze periode komt het echter voor het eerst voor, dat thee, enkele malen, op een licht negatieve manier wordt ontvangen. Ramsay hoopte bijvoorbeeld dat zij koffie zou krijgen in plaats van thee en ook Somerville benoemt het negatieve effect van thee op de spijsvertering. Dit lijken echter uitzonderingen op het geheel aan verwijzingen naar thee die voornamelijk

²⁴⁷ S. G. Green, *French pictures drawn with pen and pencil* (Londen datum onbekend) 22.

²⁴⁸ A.A. MacDonell, *Camping Voyages on German rivers* (Londen 1890) 4 – 5.

een positieve connotatie hebben en verwijzen naar het uitgesproken Engelse karakter van de drank.

Reisverslagen 1890 - 1901

In deze periode zijn de verwijzingen naar thee nagenoeg gelijk aan de voorgaande periode. Allereerst beschreven veel reizigers het welbehagen dat zij ervaren bij het drinken van thee. De meeste verwijzingen uit deze periode, worden gegeven als de reizigers in een onbehagelijke situatie zitten, of daar net uitkomen. Betham-Edwards bezoekt in 1890 bijvoorbeeld samen met een bevriende familie de grotten van Osselle. De grotten zijn donker, vochtig, koud en vol met vleermuizen. Betham-Edwards benoemt het als een nare plek, maar als zij weer uit de grotten komen beschrijft zij het volgende: 'Pleasant after even this short adventure (...), was the return to sun-shine, green trees, the children, and the tea-pot!'²⁴⁹ De theepot is voor Betham-Edwards blijkbaar iets waar zij naar verlangt, maar zij benoemt het niet als iets typisch Engels. Wel komt hieruit naar voren dat thee een rustgevende werking heeft na de intensieve ervaring. Ook Charles W. Wood beschrijft een soortgelijke situatie. Hij ontwaakt en beschrijft de kille ochtend:

The room looked chilly and forsaken; that *last-night* aspect that is always so ghostlike and unfamiliar. A white mist hung over the outer world. Then the most comforting thing on earth made its triumphant entry – a brimming teapot; and with the addition of tea tabloids a fine brew of the cup which cheers sent our mental barometer to fair weather.²⁵⁰

Opvallend is met welke woorden hij de situatie omschrijft en hoe deze toon verandert bij de komst van thee. In het stuk voorafgaande aan thee noemt hij woorden zoals 'chilly', 'ghostlike' en 'mist', terwijl de komst van thee beschreven wordt met: 'most comforting thing on earth' en 'triumphant entry' waardoor zij weer opleven. In het stuk van Betham-Edwards vindt dezelfde omslag plaats als zij over thee spreekt. Over koffie zijn daarentegen, in de geselecteerde reisverslagen, geen soortgelijke verwijzingen terug te vinden.

In de eerste periode (1834 – 1850) kwam al even naar voren dat Martha Macdonald

²⁴⁹ M. Betham-Edwards, *Unfrequented France by river and mead and town* (Londen 1910) 39.

²⁵⁰ Wood, *Glories of Spain*, 20.

Lamont uitleg gaf over het maken van thee. Ook in het laatste decennium van de negentiende eeuw komt een soortgelijke scène terug in het reisverslag van Betham-Edwards, als zij de Franse chef instructies geeft over theezetten:

I had given tea and a tea-pot, with instructions, to the waiter. The *chef*, however, anxious that there should be no blunder, came up to me and begged for information at first hand. (...) I gave him a little dissertation on tea-making, with the result that future travellers by the *Gladiateur* will obtain a fragrant cup admirably prepared.²⁵¹

Engelsen werden blijkbaar gezien als autoriteit op het gebied van theezetten, en beschouwden zichzelf waarschijnlijk ook als zodanig. De connectie tussen thee en Engeland werd vanaf het tweede deel van de negentiende eeuw dan ook vaak door de Engelse reizigers zelf gelegd. Zo ook in 1898 wanneer George Gordon Coulton²⁵² een reis door Zwitserland maakt: 'The pâtissière gave us tea worthy of England, with fresh cream and ambrosial little cakes (...).'²⁵³ Opvallend aan zijn opmerking is dat hij de thee benoemd als 'tea worthy of England'. Blijkbaar was er, in de beleving van Coulton, een standaard waar Engelse thee aan moest voldoen. Hierin is hij niet de enige, uit de verschillende reisverslagen uit de Victoriaanse periode valt op te maken dat deze 'typisch Engelse' thee vaak lang getrokken had met veel bladeren, waardoor de drank sterk was en licht bitter smaakte.

Conclusie

Uit het onderzoek naar de egodocumenten van Engelse reizigers in Europa komt naar voren dat in de reisverslagen vaak met weemoed, heimwee en emotie over thee geschreven werd. De passie voor thee komt sterk naar voren en bewijst dat de drank een speciale plaats inneemt in de harten van de Engelsen. In het begin van de Victoriaanse periode wordt de drank echter nog niet expliciet genoemd als onderdeel van de Engelse identiteit, ondanks het feit dat thee al wel erg aan populariteit won in Engeland. In het buitenland identificeren de Engelsen zich echter nog nauwelijks met de drank, een enkele uitzondering daargelaten. De

²⁵¹ Betham-Edwards, *Unfrequented France*, 93.

²⁵² De middenklasse man reist samen met een oud schoolvriend voor drie weken langs de Rijn op een klein budget. In het voorwoord zegt hij bijvoorbeeld: 'The following pages are intended to show how much can be done and seen in three weeks for twelve pounds.' Daarnaast reizen zij tweede klasse. In: G. G. Coulton, *Father Rhine* (Londen 1899) vii, viii en 9.

²⁵³ G. G. Coulton, *Father Rhine* (Londen 1899) 93.

verwijzingen geven over het algemeen alleen aan dát de reizigers thee gedronken hebben, maar slechts een enkele keer worden hier ook waardenoordelen aan verbonden of wordt beschreven hoe zij thee hebben gezet. Wel komt in deze periode naar voren dat thee dusdanig belangrijk was voor de Engelsen dat theebladeren een standaardonderdeel van de bepakking vormde. Later, vanaf ongeveer 1850 vindt een ommekeer plaats. Vanaf deze periode worden de verwijzingen naar thee steeds vaker ondersteund met de toevoeging 'Engelse.' Er wordt als het ware steeds prominenter een Engelse stempel gedrukt op thee en de rituelen rond theedrinken. Waar in de beginperiode gesproken werd van 'gewoon een kopje thee', beschrijven de dagboeken van latere reizen datzelfde kopje thee als typisch Engels. Deze omslag kan meerdere oorzaken hebben maar de opkomst van de temperance movement en de sterk groeiende populariteit voor thee lijken de meest vooraanstaande.

Daarnaast worden Engelsen zich in de loop van de negentiende eeuw bewust van het stereotype, dat Europeanen hen zien als de grootste theedrinkers van Europa. Maar aan de andere kant zien zij dit zelf ook zo en zijn trots op dit beeld. Zo kwam in verschillende reisverslagen terug dat de Engelsen thee geschonken kregen, waarvan zij ervanuit gingen dat het speciaal voor hen gezet was. Thee was klaarblijkelijk een product dat zowel de Europeanen als door de Engelsen zelf gezien werd als een onderdeel van de Engelse identiteit. Dat betekent echter niet dat thee de enige drank was waar de Engelsen over spraken in hun reisverslagen. Verwijzingen naar andere dranken zoals bier, wijn, koffie en melk kwamen over het algemeen even veel voor, of zelfs vaker. Verwijzingen naar wijn zijn veelvuldig als de reiziger landen zoals Spanje, Frankrijk of Portugal heeft bezocht; verwijzingen naar bier zijn vaker terug te vinden in verslagen over Duitsland. Over het algemeen zijn deze verwijzingen positief of neutraal. Het is echter opvallend dat men over thee het meest uitgebreid spreekt en met veel emotie. Waar koffie, bier of wijn alleen genoemd worden in context van het avondeten of een korte pauze, wordt bij thee ook het verlangen naar de drank beschreven en het gevoel dat men heeft tijdens het drinken van thee. Vaak wordt thee beschreven in een context van welbehagen, warmte, huiselijkheid en heimwee naar thuis en Engeland.

De meeste verwijzingen naar thee komen voor als de reiziger in kwestie in een onbehagelijke situatie zit en iets vertrouwd zoekt. Thee werkt dus als een baken van rust en herkenbaarheid in de vreemde wereld om hen heen. Dit is begrijpelijk aangezien thee in

Engeland in deze periode ook gezien werd als een rustpunt. Theedrinken was in het thuisland een manier om ontspanning te vinden in de hectische tijden van de industriële revolutie.²⁵⁴ Andrea Broomfield benoemde dit in haar boek *Food and Cooking in Victorian England*: 'While industrialization sped up the pace of business and life in general, afternoon tea was a bulwark against that speed (...).'²⁵⁵ Theedrinken was een vast rustmoment in de dag. Naar mijn mening is dit ook terug te zien in de reisverslagen. Door het drinken van thee creëren Engelsen namelijk een vertrouwde omgeving in het 'vijandige' en vreemde buitenland. Dit blijft in de hele periode het geval.

Opvallend is ook dat over de hele periode, Engelsen over zichzelf zeggen dat zij in het buitenland nog erg vasthouden aan hun Engelse gewoonten. Thee is mijns inziens een van deze gewoonten, aangezien veel van de reizigers thee meenemen om te voorkomen dat zij zonder komen te zitten in Europa. Daarnaast doet meer dan een derde van de reizigers veel moeite om een kopje thee te krijgen. De ene zit tijdens bij een vuurtje te wachten totdat het water kookt, terwijl de andere een ober uitvoerig uitlegt hoe hij thee moet zetten. Kortom, thee wordt in de verslagen niet per definitie meer genoemd dan andere dranken zoals koffie, wijn of bier, maar de manier waarop de Engelse reizigers over thee schrijven en de (nationale) emoties die daarbij naar voren komen tonen wel opvallende verschillen met beschrijvingen over de andere dranken. Hieruit kan geconcludeerd worden dat thee in toenemende mate door de Engelse reizigers besproken wordt als een onderdeel van hun nationale identiteit.

²⁵⁴ Broomfield, *Food and cooking in Victorian England*, 59.

²⁵⁵ *Ibidem*.

Conclusie

Thee, toonbeeld van Engelse identiteit?

Tegen het einde van de negentiende eeuw was theedrinken een vast ritueel geworden in het dagelijks leven van de Engelsen. Niet alleen de elite, maar voornamelijk ook de middenklasse en later zelfs de arbeidende klasse konden genieten van een kopje thee. De dalende prijzen en de stijgende lonen tijdens de industrialisatie hebben mede bijgedragen aan de populariteit van de drank, maar uit de verschillende primaire bronnen komt ook het beeld naar voren waarin men in Engeland thee verkoos boven goedkopere dranken zoals koffie en dat mensen uit de arbeidende klasse bereid waren om minder geld uit te geven aan eten om zodoende thee te kunnen kopen. De indruk ontstaat dat thee dus meer betekende voor de Engelsen dan slechts een warme dorstlesser. Klopt dat ook? In deze scriptie is hier onderzoek naar gedaan en stond de vraag centraal in hoeverre thee door de Engelsen gedefinieerd werd als onderdeel van hun nationale identiteit. Het onderzoek in traktaten, vrouwentijdschriften en reisverslagen uit de negentiende eeuw heeft meerdere inzichten opgeleverd met betrekking tot thee en de identiteitsvorming van de Engelsen.

Allereerst valt het op dat in de bronnen een groeiend aantal verwijzingen naar thee terugkomt, en dat er meer achtergrondinformatie over de drank verschijnt naarmate de negentiende eeuw vordert. In de traktaten die in het eerste hoofdstuk onderzocht zijn, is bijvoorbeeld terug te zien dat de kennis over thee toeneemt en dat meer gedetailleerde informatie over de drank beschikbaar lijkt te zijn vanaf halverwege de negentiende eeuw. Traktaten die na 1860 gepubliceerd worden, maken namelijk veel meer gebruik van verschillende bronnen en teksten over thee dan bijvoorbeeld Sigmond. In het boek *Tea and tea blending* uit 1894 wordt bijvoorbeeld een heel hoofdstuk geweid aan theestatistiek, terwijl Sigmond in zijn tijd nog aangewezen was op de beperkte informatie uit China en op zijn eigen kennis en kunde over planten. Ook in de twee tijdschriften die in dit onderzoek gebruikt zijn, *The Englishwoman's Domestic Magazine* en *The Ladies' Treasury* valt een soortgelijke ontwikkeling te ontdekken. In de beginperiode van beide bladen, tussen 1850 en 1860, zijn de verwijzingen naar de drank bijvoorbeeld nog minimaal en bevatten deze weinig

achtergrondinformatie. Wel komt in deze beginperiode naar voren dat de bladen thee beschouwen als onderdeel van het ideaalbeeld over vrouwen. De dames werden geacht een georganiseerd huishouden te leiden en een behaaglijke thuissituatie te creëren voor haar gezin. Thee stond hierin symbool voor warmte, gezelligheid en bovenal huiselijkheid. In de laatste drie decennia van de negentiende eeuw duiken in de tijdschriften echter steeds vaker verwijzingen op naar thee waarin ook inhoudelijke informatie over de achtergrond van de drank gegeven wordt. Omstreeks 1870 verschijnen in beide bladen bijvoorbeeld artikelen die thee als hoofdonderwerp hebben, of waarin de rol van thee in de samenleving besproken wordt. Daarnaast wordt meer aandacht besteed aan de vervalsing van theebladeren, de effecten van thee op het lichaam, en neemt het aantal vragen van lezeressen over thee en thee-etiquette toe.

Deze groeiende aandacht voor de drank in de tijdschriften wekt de indruk dat thee steeds belangrijker werd voor het sociale leven in Engeland. Voornamelijk de toenemend aantal vragen van lezeressen onderbouwd deze aanname. Zij kregen vaker te maken met thee en wilden hier meer informatie over inwinnen. Deze ontwikkeling, van de groeiende vraag naar informatie over thee en het toenemende aanbod hiervan in onder andere de tijdschriften, hangt samen met de sterke stijging van de theeconsumptie in de laatste decennia van de negentiende eeuw. Tussen 1870 en 1892 nam de consumptie van thee in Engeland namelijk met 40% toe, van 3,81lbs. per hoofd van de bevolking in 1870 naar 5,33lbs. in 1892.²⁵⁶ Over de hele periode tussen 1834 – 1901 gerekend is de theeconsumptie in Engeland bijna verdrievoudigd, waarvan de laatste dertig jaar de sterkste stijging laat zien.²⁵⁷ De indruk ontstaat dus dat thee een steeds groter onderdeel werd van de Engelse samenleving. De bladen beschrijven thee als een zeer belangrijk product voor het sociale leven van de Engelsen en beschouwen theedrinken, aan het einde van de negentiende eeuw als een typisch Engelse gewoonte die onderdeel uitmaakt van de Engelse identiteit. De artikelen in de tijdschriften zijn echter minder uitgesproken en expliciet over thee, als onderdeel van de Engelse identiteit, dan de traktaten. Dit komt hoogstwaarschijnlijk doordat de prioriteit van deze bladen lag bij het vermaken van de middenklasse dames, of bij het instrueren van deze groep over het organiseren van een gestroomlijnd huishouden. Op het gebied van thee richtte zij zich daardoor voornamelijk op praktische tips en adviezen over de

²⁵⁶ A member of the firm Lewis&Co., *Tea and tea blending*, 62 – 63.

²⁵⁷ *Ibidem*.

uitvoer van thee-etiquette, en hielden zij zich minder bezig met de specifieke betekenis van de drank op de maatschappij.

Vanaf het midden van de negentiende eeuw neemt ook in de reisverslagen het aantal verwijzingen naar thee toe. Vanaf ongeveer 1850 bespreken steeds meer reizigers de drank en voornamelijk het gemis ervan in Europa. Daarnaast bespreken zij in toenemende mate op welke manier zij de thee hebben klaargemaakt of hoe het voor hen gezet is. De meeste reizigers beoordelen eveneens de kwaliteit. Dit soort opmerkingen over de kwaliteit komt in deze periode ook terug bij andere dranken, zoals koffie, maar bij thee weidt men over het algemeen verder uit en met meer passie. De opmerkingen over thee in de reisverslagen nemen in de loop van de negentiende eeuw echter niet wezenlijk toe ten opzichte van referenties naar koffie, wijn of bier. Dit kan komen doordat voeding en eetgewoonten over het algemeen meer aandacht genoten in de loop van de negentiende eeuw. Hiervan getuigd bijvoorbeeld de *Adulteration of Food, Drink and Drugs Act* uit 1872 waarin de inspectie op vervalste voeding in Engeland werd aangescherpt. Maar het kan ook komen doordat reizigers afreisden naar regio's die bekend stonden om hun smaakvolle wijnen of juist om het assortiment aan bier. In de reisverslagen van deze reizigers komen verwijzingen naar bier en wijn bijvoorbeeld vaker voor dan opmerkingen over thee. In het algehele bronnenmateriaal uit de periode 1834 – 1901 is dus onder andere een ontwikkeling te zien dat de achtergrondinformatie over thee toeneemt of dat er meer verwezen wordt naar de drank. Hieruit kan geconcludeerd worden dat de Engelsen thee beschouwden als een steeds belangrijker onderdeel van het dagelijks leven en dat zij het in toenemende mate zagen als een drank die versmolten raakte met de Engelse samenleving.

De tweede ontwikkeling die uit het bronnenmateriaal naar voren komt, en effect heeft gehad op de perceptie van de Engelsen over thee en de nationale identiteit, is dat de theehandel zich in deze eeuw verplaatste van China naar India. Het zwaartepunt van de handel verschoof van een vreemd en mysterieus land, naar een kolonie die deel uitmaakte van het Britse Rijk. In deze nieuwe kolonie konden de Engelsen de theeproductie van begin tot eind controleren. Thee werd hierdoor meer beschouwd als 'eigen', uit het eigen rijk, in plaats van een exotisch product uit het afgesloten China. In het laatste decennium van de negentiende eeuw overtreft de import uit India voor het eerst in ruim drie eeuwen de invoer vanuit China, en in 1889 ligt het percentage geconsumeerde Indiase thee in Engeland voor

het eerst hoger dan de Chinese thee die in Engeland gedronken wordt.²⁵⁸ Uit dit onderzoek blijkt dat voornamelijk de traktaten aandacht schenken aan deze ontwikkeling. G. G. Sigmond, A. Reade en de anonieme auteur van het boek *Tea and tea blending* (1894) beschrijven de opkomst van de productie in India bijvoorbeeld vol lof. Sigmond beschouwt de opkomende productie in deze kolonie als een ontwikkeling van bijna mythische omvang en Reade benadrukt vijfenveertig jaar later, in 1884, dat de inmiddels bloeiende thee industrie in India ervoor zal zorgen dat Engeland in de toekomst niet meer afhankelijk zal zijn van de Chinese aanvoer van thee: '(...) we shall be independent of China for our supplies of tea.'²⁵⁹ Aan het einde van de negentiende eeuw is vervolgens te zien dat complete hoofdstukken in de traktaten worden geweid aan de productie, kwaliteit en toevoer van theebladeren uit Indiase gebieden. Daarnaast valt het op dat de theegeschiedenis van China in de loop van de negentiende eeuw minder uitgebreid wordt beschreven in de traktaten en plaats maakt voor een beschrijving van de Engelse theegeschiedenis en de productie in India. Op deze manier construeren de auteurs een beeld waarin thee als het ware bij de Engelsen hoort. Zij brengen thee steeds prominenter naar voren als een typisch Engels product dat onmisbaar is voor het sociale leven van de Engelsen en benadrukken sterk de verbondenheid van thee met de eigen nationale identiteit.

In de tijdschriften wordt ook gerefereerd aan de opkomende theehandel in India, al kwamen dit soort verwijzingen pas aan het einde van de negentiende eeuw voor. De lezeressen worden dan geadviseerd om niet meer voor Chinese thee te kiezen, maar vooral Indiase thee te kopen. Ook verschijnen in deze periode voor het eerst verwijzingen in columns of artikelen waarin Indiase thee aanbevolen wordt ter vervanging van Chinese thee. Dit was in de achttiende eeuw en aan het begin van de negentiende eeuw nog ondenkbaar, omdat Chinese thee toentertijd gezien werd als de enige thee van topkwaliteit. Voornamelijk de omvangrijke vervalsing van theebladeren in China, maar ook het afgesloten mysterieuze karakter van het land lagen hoogstwaarschijnlijk ten grondslag aan het groeiende wantrouwen tegenover Chinese thee. In de reisverslagen is de verschuiving in de theehandel niet of nauwelijks terug te vinden. Dat komt waarschijnlijk doordat reizigers zich in het buitenland meer bezighielden met nieuwe indrukken en verschillen in omgeving en cultuur, dan dat zij de ontwikkelingen op de theemarkt volgden tijdens hun reis.

²⁵⁸ A member of the firm Lewis&Co., *Tea and tea blending*, 98.

²⁵⁹ Reade, *Tea and tea drinking*, 20.

De derde ontwikkeling die is gesignaleerd in de bronnen is tevens de belangrijkste voor dit onderzoek. In de traktaten, tijdschriften en reisverslagen valt namelijk op te merken dat thee door de Engelsen in toenemende mate als typisch Engels wordt omschreven en dat zij zich in de tweede helft van de negentiende eeuw ook gaan identificeren met de drank. Deze ontwikkeling komt het vroegste terug in de traktaten. Al vanaf 1839 construeren de auteurs namelijk een beeld waarin de Engelse nationale identiteit onlosmakelijk verbonden is met thee. De theehandel was volgens Sigmond, Reade en de anonieme auteur bijvoorbeeld de grote drijfveer achter het succes van het Britse Rijk en de voorspoed in het land. Daarnaast beschouwen alle vijf de auteurs thee heel sterk als een algemeen onderdeel van het sociale leven in Engeland; het gemis van de drank zou volgens hen een enorme impact hebben op de Engelse samenleving.²⁶⁰ In de traktaten werd thee dus neergezet als een universele drank die door elke laag van de bevolking gedronken werd en een onderdeel vormde van de Engelse identiteit. De auteurs bespreken de rituelen van theedrinken echter niet tot in detail en ook de verschillen in het theedrinken tussen maatschappelijke klassen komen niet aan de orde. De auteurs benadrukken voornamelijk dat de drank grote veranderingen teweeg heeft gebracht in het dagelijks leven in Engeland en dat Engeland als natie erg gehecht is aan thee. De auteurs verbinden de drank hiermee sterk aan de nationale identiteit.

De uiterst positieve houding van de traktaten ten opzichte van thee en de sterke koppeling die de auteurs maken tussen de drank en de Engelse identiteit is hoogstwaarschijnlijk beïnvloed door hun werk of ideologie. Zo waren Sumner en de anonieme auteur van het boek *Tea and tea blending* verbonden met de theehandel, en waren Sigmond en Reade allebei aanhangers van het gedachtegoed van de temperance movement. In het werk van de twee laatst genoemde auteurs uit respectievelijk 1839 en 1884 komt naar voren dat de temperance movement sterke invloed heeft gehad op de groeiende populariteit van thee in Engeland. De secundaire literatuur over thee is echter genuanceerder over de rol van deze beweging. Broomfield stelt bijvoorbeeld dat thee ook zonder de inspanningen van deze beweging populair zou zijn geworden in Engeland. Zij geeft bijvoorbeeld aan dat onder meer de smaak, warmte en cafeïne in de drank hebben bijgedragen aan de populariteit: 'The warmth of the liquid must have been compelling to people who endured cold and damp

²⁶⁰ De auteurs geven bijvoorbeeld aan dat het drankmisbruik dan zal toenemen en de harmonie in de samenleving zal verslechteren.

weather for much of the year.'²⁶¹ De temperance movement en de kerk hebben in haar ogen wel een steentje bijgedragen aan het creëren van een alcoholvrije samenleving in Engeland, maar vertolkten geen hoofdrol in de opkomst van thee in Engeland. Rappaport benadrukt echter dat de temperance movement wel invloed heeft gehad op de populariteit van thee, maar attendeert dat dit een neveneffect was van het doel om alcohol uit te bannen uit de Engelse samenleving. Tijdens de grote *tea-parties* die de beweging organiseerde kwamen bijvoorbeeld verschillende klassen uit de samenleving met elkaar in aanraking en ontstond een saamhorigheidsgevoel onder het genot van een kopje thee. De drank werd door de temperance movement gebruikt als middel tegen alcohol, maar de *parties* hadden volgens Rappaport ook als gevolg dat verschillende subgroepen in de Engelse samenleving met elkaar verbonden werden.

In de tijdschriften is eveneens de ontwikkeling waar te nemen dat thee in toenemende mate als Engels wordt beschouwd. In de beginperiode tussen 1850 en 1860 zijn de verwijzingen naar thee, zoals eerder vermeld, nog niet heel veelvuldig en vooral zakelijk van toon. In de laatste drie decennia van de negentiende eeuw maakt deze zakelijke en informatieve toon echter plaats voor meer emotie en ander taalgebruik. Artikelen over thee bevatten vaker zinsneden waarin het verlangen naar de drank beschreven wordt of waarin een leven zonder thee als onmogelijk wordt gezien: 'A world without tea! (...) Imagination refuses to contemplate a picture so appalling.'²⁶² Woorden die een emotie uitdrukken worden steeds vaker in verband met thee gebruikt, ook wordt de drank steeds vaker omschreven als 'our', zoals in het artikel 'The story of our daily drink.' Dit geeft aan dat thee steeds meer door de Engelsen gezien werd als een product dat onderdeel werd van de samenleving, maar ook van hun identiteit. Zij identificeerden zich met de drank, zoals deze typerende uitspraak in een van de columns uit 1874: 'Tea! For which we English are famous (...)'²⁶³ Daarnaast komt in de artikelen steeds nadrukkelijker naar voren dat thee gezien werd als een product dat door elke laag van de bevolking gedronken werd, en onmisbaar was in de Engelse samenleving. Thee komt in de bladen dus steeds sterker naar voren als een product dat typerend is voor Engeland en als onmisbaar voor het sociale leven.

In de reisverslagen komt de ontwikkeling het sterkste terug. Rond 1850 ontstaat in de

²⁶¹ Broomfield, *Food and cooking in Victorian England*, 64.

²⁶² J.C.H, 'A talk about tea', 813.

²⁶³ The Silkworm, 'Spinnings in town', 36.

verslagen een verandering in de manier waarop reizigers over thee schrijven. Zij beschrijven de drank bijvoorbeeld steeds vaker met het bijvoeglijk naamwoord 'Engelse' of beoordelen hoe 'Engels' de thee is die geserveerd wordt. Voldoet de thee die zij in een herberg krijgen bijvoorbeeld aan de 'English ideas of tea'? Daarnaast verwijzen de reizigers na 1850 niet alleen meer naar het feit dát zij thee gedronken hebben, maar herkennen zij het theedrinken ook als een Engelse gewoonte. Ook beschrijven de reizigers in toenemende mate het gevoel dat zij ervaren tijdens, of na het drinken van thee. Voornamelijk deze koppeling met emotie komt vaker terug en is kenmerkend voor de koppeling tussen thee en de Engelse identiteit. De emoties die bij thee naar boven komen zijn voornamelijk gerelateerd aan warmte, welbehagen, en heimwee naar de typisch Engelse huiselijkheid. De reizigers beschrijven de drank bijna als een geliefd familielid en benoemen het intense verlangen dat zij soms hebben naar thee. De emotionele reacties zijn voornamelijk terug te zien op momenten dat het aan thee ontbreekt of als zij erin geslaagd zijn om goede thee te bemachtigen in het buitenland. Op dat soort momenten beschrijven zij thee met opvallende veel weemoed, liefde, passie en heimwee en naar Engeland.

Daarnaast is te zien dat de reizigers heel bewust een koppeling maken tussen thee en de Engelse identiteit. In verschillende reisverslagen doen zich bijvoorbeeld situaties voor waarin reizigers buitenlanders uitleggen hoe zij goede Engelse thee moeten zetten of gaan. Engelse reizigers ervan uit dat de thee die geserveerd wordt speciaal voor hen gezet is, omdat zij Engels zijn. De reizigers leggen dus bewust een connectie tussen Engeland en thee en identificeren zich met de drank. Deze identificatie met thee is vanaf het midden van de negentiende eeuw aanwezig in de reisverslagen en versterkt zich aan het einde van de negentiende eeuw als het nationalisme in Engeland zich ontwikkelt. In deze periode komt volgens Kumar namelijk meer nadruk te liggen op culturele elementen bij het vormen van een nationale identiteit, zoals taal en typische gewoonten en gebruiken.²⁶⁴ Hierdoor wordt thee en het ritueel rond theedrinken aan het einde van de negentiende eeuw ook meer als onderdeel van de eigen identiteit beschouwd door de Engelsen.

Uit het bronnenonderzoek is dus naar voren gekomen dat thee veel meer betekende voor de Engelsen dan een dorstlesser, gemaakt uit geweldige blaadjes in kokend water. Thee stond in hun ogen symbool voor warmte, gezelligheid, welbehagen en bovenal huiselijkheid

²⁶⁴ Kumar, *The making of English national identity*, 206.

en werd, naarmate de negentiende eeuw vorderde, gezien als typisch Engels. Is thee dan te vergelijken met een product dat een bepaalde nationale identiteit uitdraagt, zoals wij in Nederland de tulpen of klompen kennen? Nee, thee was in de ogen van de Engelsen meer dan dat, de drank vertegenwoordigde een Engelse identiteit die van binnenuit kwam en waar veel emotie aan verbonden was. Uit het onderzoek is gebleken dat de Engelsen zich in de negentiende eeuw bewust, en van binnenuit identificeerden met de drank, zowel thuis als tijdens een verblijf buiten de landsgrenzen.

In dit onderzoek zijn nieuwe paden verkend en is bronnenmateriaal op een unieke wijze samengevoegd, hierdoor is deze scriptie momenteel de meest volledige studie naar de relatie tussen thee en de Engelse nationale identiteit. Uiteraard kan het onderzoek uitgebreid worden door meer bronnenmateriaal te bestuderen of meer soorten bronnen toe te voegen, maar de resultaten van zo'n onderzoek zullen, naar mijn mening, geen nieuwe inzichten aan het licht brengen ten opzichte van de uitkomsten die beschreven worden in deze scriptie. Hooguit zullen de ontwikkelingen preciezer in de tijd geplaatst kunnen worden en tot in meer detail beschreven, echter de uitkomsten zullen zeer waarschijnlijk overeen komen. Het innovatieve karakter van dit onderzoek heeft ervoor gezorgd dat de resultaten een bijdrage leveren aan verschillende onderzoeksvelden. Zo is de Engelse identiteit bijvoorbeeld vanuit een ander perspectief bestudeerd. In de inleiding kwam al kort naar voren dat het historisch debat over de Engelse identiteit bijvoorbeeld weinig aandacht schenkt aan dagelijkse rituelen en eetgewoonten. In deze scriptie is naar voren gekomen dat onderzoek naar voeding en de bijbehorende rituelen waardevolle informatie oplevert voor onderzoek naar nationale identiteit. Ook blijkt dat bepaalde eet- en drinkgewoonten onderdeel uitmaken van de Engelse identiteit en wordt duidelijk dat in vervolgstudies rekening gehouden moet worden met dit soort dagelijkse rituelen en eetgewoonten. Anders dan de studies van Newman en Kumar heeft deze scriptie de Engelse nationale identiteit vanuit andere invalshoeken bestudeerd. Niet alleen op het gebied van voeding en dagelijkse rituelen, maar ook door de Engelse identiteit vanuit Engels perspectief te bestuderen.

Daarnaast levert deze scriptie een bijdrage aan het debat over thee, door te onderzoeken in hoeverre thee een onderdeel vormt van een nationale identiteit. Het debat over thee bestond over het algemeen uit studies die een overzicht gaven van de theegeschiedenis, zowel op economisch als op sociaal vlak, maar miste nog een studie in

primair bronnenmateriaal naar de plaats van thee in de Engelse nationale identiteit. In 2008 deed Fromer wel een aanzet om dit onderbelichte gedeelte onder de aandacht te brengen door enkele hoofdstukken van haar boek *A necessary luxury tea in Victorian England* te weiden aan thee en de Engelse identiteit. Zij vat hierin samen dat thee een wezenlijk onderdeel was van de nationale identiteit: 'Tea drinking temporarily united all (...) categories within the space of the home, offering a unique ritual that crystallizes multiple identities into a single vision of Englishness.'²⁶⁵ Echter voor haar was dit uitstapje naar de connectie tussen thee en de Engelse identiteit slechts een zijspoor in het onderzoek naar de algehele theecultuur in Engeland. Mijn onderzoek specialiseert zich daarentegen juist op de rol van thee als onderdeel van deze identiteit waardoor de resultaten van dit onderzoek tevens een bijdragen leveren aan het jonge onderzoeksveld van historisch onderzoek naar voeding en nationale identiteit.

²⁶⁵ Fromer, *A necessary luxury*, 14.

Literatuurlijst

Secondaire bronnen

- Altick, R.D., *The English common reader a social history of the mass reading public 1800 – 1900* (Chicago 1957).
- Anderson, B., *Imagined communities* (herz. ed 1983; Londen en New York 2006).
- Auerbach, J.A., 'What they read: mid-nineteenth century English women's magazines and the emergence of a consumer culture', *Victorian periodicals review* 30 (1997) 121 – 140.
- Beetham, M., *A magazine of her own?: Domesticity and desire in the woman's magazine 1800 – 1914* (Londen en New York 1996).
- Berry, J.C., *The idea of luxury a conceptual and historical investigation* (Cambridge 1994).
- Bickham, T., 'Eating the empire: intersections of food, cookery and imperialism in eighteenth-century Britain', *Past and present* 198 (2008) 71 – 109.
- Billig, M., *Banal nationalism* (herz. ed. 1995; Californië 2004).
- Brewer, J., *The pleasures of the imagination: English culture in the eighteenth century* (New York 2013).
- Broomfield, A., *Food and cooking in Victorian England a history* (Westport 2007).
- Brothers, B., en J.M. Gergits, *Dictionary of literary biography, volume 166: British travel writers, 1837 – 1875* (Detroit 1996).
- Brothers, B., en J.M. Gergits, *Dictionary of literary biography, volume 174: British travel writers, 1876 – 1909* (Detroit 1997).
- Burn, W.L., *The age of equipoise a study of the mid-Victorian generation* (Londen 1964).
- Burnett, J., *Liquid pleasures: a social history of modern drinks in modern Britain* (Londen en New York 1999).
- Burnett, J., *Plenty and want: a social history of food in England from 1815 to present day* (Middlesex 1966).
- Campbell – Orr, C., ed., *Queenship in Britain 1660 – 1837, royal patronage, court culture and dynastic politics* (Manchester 2002).
- Cheung, H., en L. H. Mui, 'William Pitt and the enforcement of the Commutation Act, 1784 – 1788', *English historical review* 76 (1961) 447 – 465.

- Connors, L. en M. L. MacDonald, *National identity in Great-Britain and British North America, 1815 – 1851: The role of nineteenth century periodicals* (Farnham 2011).
- Cook, I. en P. Crang, 'The world on a plate, culinary culture, displacement and geographical knowledge', *Journal of material culture* 1 (1996) 131 – 153.
- Daly, S. en R. G. Forman, 'Introduction: cooking culture: situating food and drink in the nineteenth century', *Victorian literature and culture* 36 (2008) 363 – 373.
- Donato, E.M., *Beyond the paradox of the nostalgic modernist* (New York 2004).
- Drummond, J.C., and Anne Wilbraham. *The Englishman's food: A history of five centuries of English diet* (herz. ed. 1939; Londen 1958).
- Edensor, T., *National identity, popular culture and everyday life* (Oxford en New York 2002).
- Farr, M. en X. Guégan, *The British abroad since the eighteenth century volume I: travellers and tourists* (Londen en New York 2013).
- Ferguson, P., *Accounting for taste: the triumph of French cuisine* (Chicago 2004).
- Forrest, D., *Tea for the British: The social and economic history of a famous trade* (Londen 1973).
- Foster, R.J., *Materializing the nation: Commodities, consumption and media in Papua New Guinea* (Indianapolis 2002).
- Fox, J.E. en C. Miller-Idriss, 'Everyday nationhood', *Ethnicities* 8 (2008) 536 – 576.
- Fromer, J.E., *A necessary luxury: tea in Victorian England* (Ohio 2008).
- Fromer, J.E., 'Deeply indebted to the tea-plant: representations of English national identity in Victorian histories of tea', *Victorian Literature and Culture* 36 (2008) 531 – 547.
- Goody, J., *Cooking, cuisine and class, a study in comparative sociology* (Cambridge 1982).
- Guy, K.M., *When champagne became French: wine and the making of a national identity* (Baltimore 2003).
- Harris, M., 'The English tea', *The North American review* 215 (1922) 229 – 235.
- Harrison, B.H., *Drink and the Victorians: The temperance question in England, 1815 – 1872* (Staffordshire 1994).
- Hobsbawm, E., *The age of empire 1875- 1914* (herz. ed. 1987; New York 1989).
- Hughes, K., *The short life and long times of Mrs. Beeton* (New York 2005).
- Jenkins, R. Y., 'The gaze of the Victorian woman traveler spectacles and phenomena' in: Siegel, K. ed., *Gender, genre & identity in women's travel writing* (2004) 15 – 30.

- Kumar, K., 'Nation and empire: English and British national identity in comparative perspective', *Theory and society* 29 (2000) 575 – 608.
- Kumar, K., *The making of English national identity* (Cambridge 2003).
- Latham, R. en William Matthews, *The diary of Samuel Pepys volume I 1660* (Londen 1970).
- MacKenzie, J.M., 'Empires of travel: British guide books and cultural imperialism in the 19th and 20th centuries' in: Walton, K. ed., *Histories of tourism: representation, identity and conflict* (Buffalo 2005) 19 – 38.
- Martin, L.C., *Tea: The drink that changed the world* (Vermont 2007).
- Mason, L., 'Everything stops for tea' in: C.A. Wilson ed., *Luncheon, nuncheon and other meals, eating with the Victorians* (Dover 1994) 71 – 90.
- Mennell, S., *All manners of food, eating and taste in England and France from the Middle Ages to the present*, (Oxford en New York 1985).
- Morgan, M., *National identities and travel in Victorian Britain* (Hampshire en New York 2001).
- Mintz, S. W., *Sweetness and power: the place of sugar in modern history* (Virginia 1985).
- Mitchell, S., *Daily life in Victorian England* (2e druk; Connecticut en Londen 2009).
- Moxham, R., *Tea: Addiction, exploitation and empire* (New York 2004).
- Mui, H.C. en L. H. Mui, *Shops and shopkeeping in Eighteenth-Century England*, (Londen 1989).
- Murcott, A., 'Food as an expression of identity' in: S. Gustavsson en L. Lewin ed., *Future of the nation state essays on cultural pluralism and political integration* (Stockholm 1996) 21 – 37.
- Nunez, T., 'Touristic studies in anthropological perspective' in: V.L. Smith ed., *Host and guests: the anthropology of tourism* (Pennsylvenie 1989) 265 – 274.
- Palmer, C., 'An ethnography of Englishness experiencing identity through tourism', *Annals of tourism research* 32 (2005) 7 – 27.
- Pettigrew, J., *A social history of tea* (Londen 2001).
- Philip, A.J., *Dickens dictionary, a key to characters and places in the books of Charles Dickens* (New Jersey 2002).
- Pilcher, J. M., 'Tamales or Timbales: cuisine and the formation of Mexican national identity, 1821 – 1911', *The Americans* 53 (1996) 193 – 216.

- Rappaport, E., 'Sacred and useful pleasures: The temperance tea party and the creation of a sober consumer culture in early industrial Britain', *The journal of British studies* 52 (2013) 990 – 1016.
- Ray, R., 'Storm in a teacup? Visualizing tea consumption in the British empire' in: T. Barringer, G. Quilley en D. Fordham ed., *Art and the British empire* (Manchester and New York 2007) 205 – 222.
- Ridder de, J., en Marianne Van Remoortel, 'Not "Simply Mrs. Warren": Eliza Warren Francis (c.1810-1900) and the Ladies' Treasury', *Victorian periodicals review* 44 (2011) 307 – 326.
- Ridder, J. de, 'What? How? Why? Broadening the mind with the Treasury of literature (1868 – 1875), supplement of the Ladies' Treasury (1857 – 1895)', *Victorian periodicals review* 43 (2010) 174 – 195.
- Saberi, H., *Tea a global history* (Londen 2010).
- Schmitt, C., 'Narrating national addictions De Quincy, opium and tea' in: Brodie, J. en M. Redfield ed., *High anxieties: cultural studies in addiction* (California en Londen 2002) 63 – 84.
- Scholliers, P., *Food, drink and identity: Cooking, eating and drinking in Europe since the Middle Ages* (Oxford en New York 2001).
- Smith, W.D., 'Complications of the commonplace: tea, sugar, and imperialism', *Journal of interdisciplinary history* 23:2 (1992) 259 – 278.
- Spiering, M., 'Food, phagophobia and English national identity', *European studies* 22 (2006) 31 – 48.
- Thompson, C., *Travel writing* (New York 2011).
- Ukers, W.H., *All about tea* (New York 1935).
- Veen, M. van der, 'When is food a luxury?', *World archaeology* 34 (2003) 405 – 427.
- Wilson, T.M. ed., *Food, drink and identity in Europe* (Amsterdam en New York 2006).
- Weatherill, L., *Consumer behaviour and material culture in Britain 1660-1760* (Londen en New York 1988).
- White, C.L., *Women's magazines 1693 – 1968* (Londen 1970).
- Wilson, C.A. ed., *Luncheon, nuncheon and other meals, eating with the Victorians* (Dover 1994).
- Wilson, T.M., 'Food, drink and identity in Europe: Consumption and the construction of local, national and cosmopolitan culture', *European studies* 22 (2006) 11 – 29.

Websites

Baty, P., 'The traditional colour range', *Papers and paints*

http://www.papers-paints.co.uk/colour_more_info.asp.htm

Fisher, J.L., 'Tea and food adulteration 1834 – 1875', *Britain, representation and nineteenth*

century history (BRANCH) http://www.branchcollective.org/?ps_articles=judith-l_fisher-tea-and-food%20adulteration-1834-75

UK Tea & Infusions Association, 'A social history of the nation's favorite drink', *UK Tea &*

Infusions Association <http://www.tea.co.uk/a-social-history>

The Internet Archive, 'Universal access to all knowledge', *The Internet Archive*

www.archive.org

Typhoo, 'Typhoo's beginnings', *Typhoo* <http://www.typhoo.com/typhoo-beginnings.html>

Wohl, A.S., 'Adulteration and contamination of food in Victorian England', *Victorianweb*

<http://www.victorianweb.org/science/health/health1.html>

Wilhelm, K., 'Tea comes to England', *Kendra* <http://www.panix.com/~kendra/tea/index.html>

Primaire bronnen

Traktaten

A member of the firm Lewis&Co., *Tea and tea blending* (Londen 1894).

Day, S.P., *Tea its mystery and history* (Londen 1878).

Reade, A.A., *Tea and tea drinking* (Londen 1884).

Sigmond G.G., *Tea; its effects, medical and moral* (Londen 1839).

Stables, G., *The drink of pleasure and health* (herz. ed. 1880, Kent 2007).

Sumner, J., *A popular treatise on tea: its qualities and effects* (Birmingham 1863).

Tijdschriften

Gale Cengage Learning: 19th Century UK Periodicals.

The Englishwoman's Domestic Magazine (jaren 1852 – 1881).

The Ladies' Treasury (jaren 1857 – 1895).

Reisverslagen

Anoniem, *La Corte: Letters from Spain, 1863 to 1866* (Londen 1868).

A resident officer, *Madrid in 1835: sketches of the metropolis of Spain and its inhabitants volume I*
(Londen 1836).

A resident officer, *Madrid in 1835: sketches of the metropolis of Spain and its inhabitants volume II*
(Londen 1836).

An Englishman resident in Germany, *Sketches of Germany and the Germans, with a glance at
Poland, Hungary and Switzerland in 1834, 1835 and 1836* (Londen 1836).

Baker, S.W., *Cyprus as I saw it in 1879* (Londen 1879).

Beckford, W., *Italy; with sketches of Spain and Portugal* (2e druk; Londen 1834).

Betham – Edwards, M., *A year in western France* (Londen 1877).

Betham – Edwards, M., *Unfrequented France by river and mead and town* (Londen 1910).

Boddington, M., *Sketches in the Pyrenees; with some remarks on Languedoc, Provence and the
Cornice volume I* (Londen 1837).

Boddington, M., *Sketches in the Pyrenees; with some remarks on Languedoc, Provence and the
Cornice volume II* (Londen 1837).

Bowden, J.E., ed., *Life and letters of Frederick William Faber* (Londen 1869).

Bullar, W., *Letters from abroad from a physician in search for health* (Londen 1861).

Cole, A., *The Gypsy road; a journey from Krakow to Coblenz* (Londen en New York 1894).

Costello, L.S., *A tour to and from Venice, by Vaudois and the Tyrol* (Londen 1846).

Coulton, G.G., *Father Rhine* (Londen 1899).

Dunbar, L., *A family tour round the coasts of Spain and Portugal during the winter of
1860 – 1861* (Edinburgh and Londen 1862).

Elliot, F.M., *The diary of an idle woman in Sicily* (Londen 1881).

Eyre, M.A., *A lady's walks in the south of France* (Londen 1865).

Francis, G.J., *Notes from a journal kept in Italy and Sicily during the years 1844, 1845, 1846*
(Londen 1847).

Gleig, G.R., *Germany, Bohemia, and Hungary, visited in 1837* (Londen 1839).

Green, S.G., *French pictures drawn with pen and pencil* (Londen 1878).

Hoppus, J., *The continent in 1835. Sketches in Belgium, Germany, Switzerland, Savoy, and France*
(Londen 1836).

- Howe, M., *Sun and shadow in Spain* (Londen 1909).
- Howitt, A.M., *An art-student in Munich volume I* (Londen 1853).
- Howitt, A.M., *An art-student in Munich volume II* (Londen 1853).
- Latouche, J., *Travels in Portugal* (Londen 1875).
- Laing, S., *A tour in Sweden in 1838 comparing observations on the moral, political and economical state of the Swedish nation* (Londen 1839).
- Davies, C.G. en Mrs. Broughall, *Our home in Aveyron with studies of peasant life and customs in Aveyron and the lot* (Edinburgh en Londen 1891).
- MacDonald Lamont, M., *Impressions, thoughts, and sketches during two years in France and Switzerland* (Londen 1844).
- MacDonell, A. A., *Camping Voyages on German rivers* (Londen 1890).
- Maud, C.E., *Felicity in France* (Londen en New York 1906).
- Neville-Rolfe, E., *Napels in the nineties a sequel to Napels in 1888* (Londen 1897).
- Newland, H., *Forrest scenes in Norway and Sweden extracts from a journal of a fisherman* (Londen en New York 1855).
- Quillian, D.W., *Journal of a few month's residence in Portugal and glimpses of the south of Spain volume I* (Londen 1847).
- Quillian, D.W., *Journal of a few month's residence in Portugal and glimpses of the south of Spain volume II* (Londen 1847).
- Ramsay, Mrs. *A summer in Spain* (Londen 1874).
- Robins, J., en Elizabeth Robins, *Our sentimental journey through France and Italy* (Londen 1888).
- Rose, H.J., *Untrodden Spain, and her black country; being sketches of the life and character of the Spaniard of the interior volume I* (Londen 1875).
- Rose, H.J., *Untrodden Spain, and her black country; being sketches of the life and character of the Spaniard of the interior volume II* (Londen 1875).
- Scott, C.C., *Excursions in the mountains of Ronda and Granada volume I* (Londen 1838).
- Scott, C.C., *Excursions in the mountains of Ronda and Granada volume II* (Londen 1838).
- Shelley, M.W., *Rambles in Germany and Italy, in 1840, 1842, and 1834* (Londen 1844).
- Somerville, E., en Martin Ross, *The vine country* (Londen 1893).
- Sparks, E.I., *The Riviera sketches of the health resorts of the north Mediterranean coast of France and Italy from Hyères to Spezia* (Londen 1879).

Spencer, C., *Travels in France and Germany in 1865 and 1866* (Londen 1866).

Stamer, J.W.A., *Twenty thousand miles of road travel in central and western Europe* (1901).

Stuart-Boyd, M., *The fortune isles life and travel in Majorca, Minorca and Iviza* (Londen 1911).

Trollope, F., *Vienna and Austrians; with some account of a journey throught Swabia, Bavaria, the Tyrol, and the Salzbourg* (Londen 1838).

Tyndall, J., *Hours of exercise in the Alps* (Londen 1871).

Wilson, W.R., *Records of a route through France and Italy; with sketches of Catholicism* (Londen 1835).

Wood, C.W., *Glories of Spain* (Londen 1901).

Wylie, J.A., *Daybreak in Spain; or, sketches of Spain and its New Reformation. A tour of two months* (Londen en New York 1870).

Algemeen

'Advertisement & notices', *Birmingham Daily Post* 2327 (Birmingham 5 januari 1866).

'Advertisements & notices', *Preston Chronicle* 1387 (Preston 30 maart 1839).

'All work and some play', *Punch* 48 (augustus 1857).

Beeton, I., *The Book of household Management* (Londen 1880).

'Dr. Sigmond's lecture on the tea plant', *The Operative* 4 (Londen 25 november 1838).

E.Smith, *Food of the lower labouring classes* (Londen 1863).

E. Smith, *Practical dietry for families, schools, and the labouring classes* (Londen 1864).

Cobbett, W., *Cottage Economy* (Londen 1822).

'Literary notices', *The Ipswich Journal* 7646 (Ipswich 6 juli 1878).

'Literature', *The Hull Packet and East Riding Times* 4843 (Hull 14 juni 1878).

'Literature of the month april', *Colburn's New Monthly Magazine* 70 (april 1844).

'Medico-Botanical Society', *The Hull Packet* 2819 (Hull 21 december 1838).

'Members of parliament and alcohol', *The Derby Mercury* 8889 (Derby 27 mei 1885).

'The Reader', *The Graphic* 536 (Londen 6 maart 1880).

'Varieties; wine', *Trewman's Exeter Flying Post or Plymouth and Cornish Advertiser* 4271 (Exeter 21 oktober 1847).

Illustraties

Voorblad: 'A middle class family take tea while a St Bernard dog sleeps at their feet',

Hulton Archive (inv. nr. HL7821-001), *Getty images*

<http://www.gettyimages.ca/detail/photo/tea-time-high-res-stock-photography/HL7821-001>

Figuur 1. 'Theebelasting en consumptie tussen 1841 – 1861'

Sumner, J., *A popular treatise on tea* (Birmingham 1863) 12.

Figuur 2. 'Tekst van *The task* door William Cowper'

Day, S.P., *Tea its mystery and history* (Londen 1878) 66.

Figuur 3. 'Consumption of luxuries, per inhabitant 1883'

Mulhall, M.G., *Mulhall's dictionary of statistics* (Londen 1884) 205.

Figuur 4. 'Voorblad modekatern van *The Ladies' Treasury* uit januari 1876'

'The newest French fashions designed for *The Ladies' Treasury*', *The Ladies' Treasury* (januari 1876) 56, aldaar 56.

Figuur 5. 'Morning costumes'

'Morning costumes', *The Ladies' Treasury* (januari 1880) 42, aldaar 42.

Figuur 6. 'Home dress for afternoon tea'

'Home dress for afternoon tea', *The Ladies' Treasury* (december 1885) 698, aldaar 698.